

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๓ เรื่อง

การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์
Analysis of Dhamma Principle Towards Promotion of Economics

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง

พุทธเศรษฐศาสตร์ในทัศนะของปราชญ์ในประเทศและต่างประเทศ
Buddhist Economics in the View of Domestic and Foreign Scholars

โดย

พระคมสัน จิตเมธโส, ผศ.

พระครูปริมาณุรักษ์, รศ.ดร.

ดร.เอนก ไยอินทร์

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๐

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760224

รายงานการวิจัย

รายงานการวิจัยย่อยที่ ๓ เรื่อง

การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์
Analysis of Dhamma Principle Towards Promotion of Economics

ภายใต้แผนงานวิจัย เรื่อง

พุทธเศรษฐศาสตร์ในทัศนะของปราชญ์ในประเทศและต่างประเทศ
Buddhist Economics in the View of Domestic and Foreign Scholars

โดย

พระคมสัน จิตเมธโส, ผศ.

พระครูปริมาณุรักษ์, รศ.ดร.

ดร.เอนก ไยอินทร์

คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พ.ศ. ๒๕๖๐

ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

MCU RS 610760224

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

Research Report

Sub – Research Report 3

Analysis of Dhamma Principle Towards Promotion of Economics

Under Research plan

Buddhist Economics in the View of Domestic and Foreign Scholars

By

Phra Komsan Thitamethaso, Asst. Prof.

Pharkrupurimanurak, Assoc. Prof. Dr.

Dr. Anek Yai-in

Social Sciences of Faculty Mahachulalongkornrajavidyalaya University

B.E. 2560

Research Project Founded by Mahachulalongkornrajavidyalaya University

MCU RS 610760224

(Copyright Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

ชื่อรายงานวิจัย:	การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์
ผู้วิจัย:	พระคมสัน จิตเมธโส, ผศ., พระครูปริมาณุรักษ์,รศ.ดร., ดร.เอนก ไยอินทร์
ส่วนงาน:	คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ปีงบประมาณ:	๒๕๖๐
ทุนอุดหนุนการวิจัย:	มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ เพื่อ

๑) เพื่อศึกษาแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาหลักการวิธีการและองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา ๓) เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดย ๑) รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร เพื่อศึกษาแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ศึกษาหลักการ วิธีการ และองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา จากพระไตรปิฎก หนังสือ ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ๒) วิเคราะห์หลักธรรมะกับหลักเศรษฐศาสตร์

ผลการวิจัยพบว่า

๑) แนวคิดเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้แก่ การผลิต การบริโภค การเงิน ปัจจัยพื้นฐานของมนุษย์ ความสุขของชีวิตมนุษย์ การบริโภคใช้สอยปัจจัยพื้นฐาน คุณค่าของกาลเวลา และการคำนึงถึงประโยชน์ยิ่งกว่าการถือฤกษ์ยาม

๒) หลักการ ได้แก่ สิ่งต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันและต้องอาศัยกัน มนุษย์มีความเห็นแก่ตัว และความเห็นแก่ผู้อื่น มนุษย์มีสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและทรัพย์สิน การยึดหลักศีลธรรมและการช่วยเหลือสังคม การมีเป้าหมายด้านจิตวิญญาณ วิธีการ ได้แก่ การแบ่งปันช่วยเหลือ การทำประโยชน์ต่อสังคม การรู้จักพอประมาณ การมีความรู้ การรู้จักประหยัด และการพึ่งตนเอง องค์ประกอบ ได้แก่ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกัน การมีความรู้ และมีคุณธรรม

๓) หลักพุทธธรรมส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ ได้แก่ หลักอริยทรัพย์ หลักการพึ่งตนเอง หลักความไม่ประมาท หลักการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น และหลักความซื่อสัตย์และหิริโอตตปปะ

คำสำคัญ : การวิเคราะห์, พุทธธรรม, หลักการ, พุทธเศรษฐศาสตร์,

Research Title: Analysis of Dhamma Principle Towards
Promotion of Economics

Researcher: Phra Komsan Thitamethaso, Asst. Prof.
Pharkrupurimanurak, Assoc. Prof. Dr.
Dr. Anek Yai-in,

Department: Faculty of Social Sciences,
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Fiscal Year: 2560 / 2017

Research Scholarship Sponsor: Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ABSTRACT

The research entitled “analysis of Dhamma principle towards promotion of Economics” were for (1) to study the concept of Economics in the scripture of Buddhism, (2) to study the method and factors of Economics according to Buddhism, (3) to analyze the Dhamma principle towards promotion of economics. A research methodology was a qualitative research through (1) collecting the information from the documentary for studying the concept of Economics in the scripture of Buddhism, to study the principle, method and factors of Economics according to Tipitaka, books, textbooks and related research, (2) analyzing the Dhamma principle with Economics.

The Findings of Research were found as following :

(1) The Economics concepts in the scripture of Buddhism were the production, consumption, finance, basic necessity of humans, happiness of human life, basically factor of consumption, value of time and focus on usefulness more than astrology.

(2) The principles such as related depend things, selfish humans and other usefulness, human rights and freedom in life and assets, to rely on morality and to help the society, to have the target on spirit. The method such as to share and to make the public benefit, to have the moderation, to have the knowledge, to have the economy and self-reliance. The factors are such as the moderation, to have the reasonableness, immunity, to have the knowledge and to have the morality.

(3) The Dhamma principle towards promotion of economics such as the noble treasures principle, self reliance principle, carelessness principle, principle of no violence to own self and others and honesty principle and moral shame and moral dread.

Keywords : Analysis, Dhamma Principle, Principle, Buddhist Economics

กิตติกรรมประกาศ

จากการศึกษาวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ เกิดขึ้นได้เนื่องจากผู้วิจัยได้มีแนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ อยากรจะนำหลักธรรมะในพระไตรปิฎกมาวิเคราะห์ โดยศึกษาแนวคิดเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ศึกษาหลักการวิธีการและองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการวิจัยไปเผยแพร่และอธิบายแนวคิดเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ซึ่งเป็นเศรษฐศาสตร์กระแสรองให้นักเศรษฐศาสตร์ทั่วไปได้รับทราบ

ดังนั้น งานวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ ผู้วิจัยจึงได้ศึกษาข้อมูลเกี่ยวกับหลักเศรษฐศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา โดยศึกษาจากพระไตรปิฎก หนังสือ ตำราทางวิชาการ เอกสาร วารสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง แล้วนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์เพื่อให้ทราบหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ ซึ่งงานวิจัยนี้สำเร็จลงด้วยดี เพราะผู้วิจัยและผู้ร่วมวิจัยได้ร่วมมือกันช่วยวิเคราะห์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเปรียบเทียบกับหลักเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เพื่อนำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ไปเป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่เกิดปัญหากับโลกเศรษฐกิจสมัยใหม่ในโอกาสต่อไป

พระคมสัน จิตเมธโส, ผศ. และคณะ

๑๒ ตุลาคม ๒๕๖๒

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	ข
กิตติกรรมประกาศ.....	ง
สารบัญ.....	จ
สารบัญตาราง.....	ช
สารบัญแผนภาพ.....	ซ
อักษรย่อชื่อคัมภีร์.....	ณ
บทที่ ๑ บทนำ.....	๑
๑.๑ ความสำคัญและความสำคัญของปัญหา.....	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย.....	๓
๑.๓ ปัญหาการวิจัย.....	๓
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย.....	๓
๑.๕ นิยามศัพท์ในการวิจัย.....	๔
๑.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย.....	๔
๑.๗ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	๕
๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย.....	๑๑
๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	๑๓
บทที่ ๒ แนวคิดเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา.....	๑๔
๒.๑ แนวคิดการผลิต.....	๑๔
๒.๒ แนวคิดการบริโภค.....	๒๔
๒.๓ แนวคิดการเงิน.....	๓๒
๒.๔ แนวคิดปัจจัยพื้นฐานของมนุษย์.....	๔๓
๒.๕ แนวคิดความสุขของชีวิตมนุษย์.....	๔๕
๒.๖ แนวคิดการบริโภคใช้สอยปัจจัยพื้นฐาน.....	๔๗
๒.๗ แนวคิดคุณค่าของกาลเวลา.....	๔๙
๒.๘ แนวคิดการคำนึงถึงประโยชน์ยิ่งกว่าการถือฤกษ์ยาม.....	๕๑
บทที่ ๓ หลักการ วิธีการ และองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา.....	๕๔
๓.๑ หลักการเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา.....	๕๔
๓.๒ วิธีการเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา.....	๖๕

๓.๓	องค์ประกอบเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา.....	๘๐
บทที่ ๔	หลักการวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์.....	๘๒
๔.๑	หลักอริยทรัพย์.....	๘๒
๔.๒	หลักการพึ่งตนเอง.....	๘๖
๔.๓	หลักความไม่ประมาท.....	๘๘
๔.๔	หลักการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น.....	๙๐
๔.๕	หลักความซื่อสัตย์สุจริตและhiriโอตตัมปะ.....	๙๒
๔.๖	องค์ความรู้จากงานวิจัย.....	๙๔
บทที่ ๕	สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	๙๕
๕.๑	สรุปผลการวิจัย.....	๙๕
๕.๒	อภิปรายผล.....	๑๐๑
๕.๓	ข้อเสนอแนะ.....	๑๐๔
	บรรณานุกรม.....	๑๐๕
	ภาคผนวก.....	๑๐๙
	ภาคผนวก ก บทความวิจัย.....	๑๑๐
	ภาคผนวก ข กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์.....	๑๒๒
	ภาคผนวก ค ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้ และกิจกรรม ที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ.....	๑๒๓
	ภาคผนวก ง แบบสรุปโครงการวิจัย.....	๑๒๕
	ประวัติผู้วิจัย และคณะ.....	๑๒๙

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
๒.๑	
เปรียบเทียบพฤติกรรมผู้ประกอบการของเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก กับของพระพุทธศาสนา.....	๒๓

สารบัญภาพประกอบ

ภาพประกอบที่	หน้า
๑.๑ แสดงกรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัย.....	๔
๔.๑ สรุปลองค์ความรู้จากงานวิจัย.....	๙๔

อักษรย่อชื่อคัมภีร์

พระไตรปิฎก = เล่ม/ข้อ/หน้า
ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พระวินัยปิฎก

วิ.ม. (ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวรรค (ภาษาไทย)
วิ.จ. (ไทย)	=	วินัยปิฎก จุฬวรรค (ภาษาไทย)
วิ.ป. (ไทย)	=	วินัยปิฎก ปรีวารวรรค (ภาษาไทย)

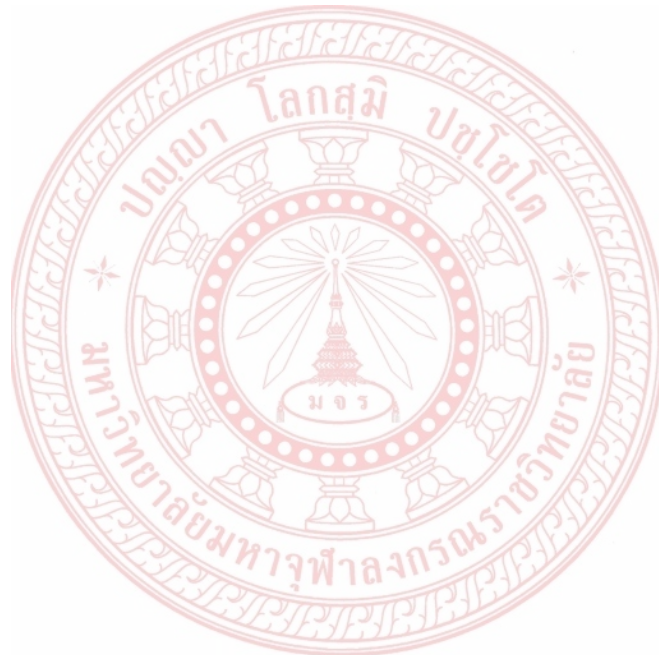
พระสุตตันตปิฎก

ที.ปา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสกั (ภาษาไทย)
ม.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสกั (ภาษาไทย)
สั.ส. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค (ภาษาไทย)
สั.นิ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย นิทานวรรค (ภาษาไทย)
สั.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค (ภาษาไทย)
อง.ติก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ติกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.จตุกก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ปญจก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ปญจกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ฉก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ฉกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.สตตก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย สตตกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.อฏฐก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย อฏฐกนิบาต (ภาษาไทย)
อง.ทสก. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก อังคุตตรนิกาย ทสกนิบาต (ภาษาไทย)
ขุ.ธ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท (ภาษาไทย)
ขุ.อุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อุทาน (ภาษาไทย)
ขุ.เถร. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เถรคาถา (ภาษาไทย)
ขุ.ชา. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ชาดก (ภาษาไทย)
ขุ.ม. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิเทศ (ภาษาไทย)
ขุ.จุ. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย จุฬนิเทศ (ภาษาไทย)
ขุ.ป. (ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย ปฎิสัมภิทามวรรค (ภาษาไทย)

พระอภิธรรมปิฎก

อภิ.วิ. (ไทย)

= อภิธรรมปิฎก วิภังค์ (ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความสำคัญและความสำคัญของปัญหา

ท่ามกลางความสับสนอลหม่านทางการเมือง ในโลกยุคสมัยใหม่ที่เทคโนโลยีทันสมัยเปลี่ยนแปลงรวดเร็วอยู่ตลอดเวลา ใครจะปฏิเสธได้ว่าส่วนหนึ่งของต้นเหตุมิได้เกิดจากการยกย่องบูชาลัทธิปัจเจกชนนิยมและลัทธิวัตถุนิยม ซึ่งแผ่ซ่านขยายและหลั่งไหลมาจากโลกตะวันตก มนุษย์ทั่วโลกต่างหลงใหลไขว่คว้าสิ่งที่ตนเองยังเอื้อมไม่ถึง อันได้แก่ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจซึ่งอยู่ในรูปของผลิตภัณฑ์มวลรวมประชาชาติที่สูงขึ้น การลงทุนมากขึ้น มาตรฐานการครองชีพที่สูงขึ้น ฯลฯ โดยหลงไปว่าสิ่งเหล่านี้คือจุดมุ่งหมายในชีวิตของตน โลกวัตถุนิยมและบริโภคนิยมได้ให้น้ำหนักกับการแสวงหาผลประโยชน์และความสุขที่เป็นความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากจึงถูกมองในแง่ดีจนละเลยการเสพติดความทะยานอยากและการก้าวข้ามมาตรฐานทางคุณธรรมและจริยธรรม โลกที่พึงความทะยานอยากจึงเป็นพิษต่อคุณธรรมของมนุษย์และความสงบสุขของสังคม^๑ มนุษย์เป็นผู้สร้างความทุกข์ขึ้นมาเองและเมื่อมนุษย์เป็นผู้สร้างความทุกข์เพราะเหตุที่ไม่พยายามเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริงตามธรรมชาติ มนุษย์ก็สามารถจะทำให้ตนเองพ้นทุกข์ กลับไปทำความความเข้าใจธรรมชาติตามความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง^๒ เงินทองมีค่าอย่างมากสำหรับคนจน รายได้ที่มีมากขึ้นย่อมทำให้คนจนมีความสุขมากขึ้น (หรือมีความทุกข์และความยากลำบากลดลง) จนกระทั่งรายได้มากจนถึงระดับหนึ่งแล้วเงินทองอาจจะมียลน้อยมากหรือซื้อความสุขไม่ได้^๓ มนุษย์ทุกคนต้องการความพึงพอใจสูงสุดที่ได้บริโภคสินค้าและบริการ และความพึงพอใจไม่มีที่สิ้นสุด ยิ่งตอบสนองยิ่งเพิ่มความต้องการ และถ้ายิ่งรุนแรงขึ้นมักจะเป็นกิจกรรมที่เห็นแก่ตัว ควบคุมได้ยาก ต้องการอยากจะมีการแข่งขัน อยากมี อยากเป็น อยากเสพ เมื่อความอยากล้นใจอาจลืมนิยมคุณธรรม ความเจริญทางด้านวัตถุอาจจืดจางไปอย่างรวดเร็วควบคู่ไปกับความอยากที่เพิ่มขึ้น แต่คุณค่าทางด้านจิตใจเสื่อมโทรมลง และมีผลกระทบถึงระบบการจัดสรรวัตถุนิยมและโครงสร้างทางสังคมในส่วนอื่น ๆ อีกด้วย

^๑ ติธรม พงศ์มณฑพัฒน์, เศรษฐศาสตร์บนทางสายกลาง, (นนทบุรี: หจก.โรงพิมพ์วิรัชรินทร์ พี.ที., ๒๕๖๐), หน้า ๒๐.

^๒ อภิชาติ พันธเสน, พุทธเศรษฐศาสตร์ : วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๘), หน้า ๒.

^๓ Layard, Richard, Happiness: Lessons from a New Science, (London: Penguin Books, 2005), P.70.

โลกสมัยใหม่ที่มีโลกตะวันตกเป็นผู้นำขับเคลื่อนการพัฒนาด้วยความคิดวัตถุนิยม บริโภคนิยม โดยอาศัยความโลภเป็นตัวกระตุ้น ดังที่ฝรั่งพูดว่า “Greed in good” หรือ “ความโลภเป็นของดี”^๔ เพราะความอยากกระตุ้นให้เกิดการพัฒนา คิดค้นคว้าหาความรู้เพื่อสร้างความร่ำรวย ทำให้โลกเจริญที่ว่าเจริญนี้คือสามารถผลิตวัตถุสิ่งของและเทคโนโลยีต่าง ๆ แต่ขณะเดียวกันความโลภก็นำไปสู่การเอารัดเอาเปรียบ แย่งชิง ชัดแย้งรุนแรง และทำลายสิ่งแวดล้อม ดังที่เกิดสงครามต่าง ๆ รวมทั้งสงครามโลก ๒ ครั้งในศตวรรษที่แล้ว^๕ การพัฒนาตามแนวทางวัตถุนิยมบริโภคนิยมแนวตะวันตกที่ขับเคลื่อนด้วยโลกจริต นำไปสู่การเสียสมดุลอย่างรุนแรงทุก ๆ ทาง ทั้งชีวิต เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ทุนนิยมคือระบบสังคมที่ยึดหลักการยอมรับสิทธิของปัจเจกชน (Individual Rights) สิทธิหรือกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน (Property Rights) เป็นระบบที่ทรัพย์สินทุกอย่างมีผู้ครอบครองเป็นเจ้าของอย่างเป็นทางการส่วนตัว^๖ ส่วนมากทุกคนมีชีวิตหรือปรารถนาที่จะมีชีวิตเพื่อตนเอง ข้อเท็จจริงนี้ไม่ได้รับกานชีวิตทางสังคม แต่สนับสนุนชีวิตทางสังคม เพราะการทำให้ชีวิตของปัจเจกบุคคลสมบูรณ์ยิ่งขึ้นจะเป็นไปได้ก็ต้องอาศัยสังคม นี่คือความหมายที่แท้จริงของคำสอนที่ว่า “ความเห็นแก่ตัว” (Egoism) เป็นกฎพื้นฐานของสังคม^๗ การรู้จักช่วยเหลือ แบ่งปัน เกื้อกูลต่อกันในสังคมทั้งในการบริโภค การผลิต การพัฒนาที่ยั่งยืน การคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อสังคม เป็นการดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์แนวพุทธที่ตั้งอยู่บนความสมดุลของสรรพสิ่ง^๘

ดังนั้น การศึกษาเรื่องการวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ ผู้วิจัยต้องการศึกษาถึงแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา หลักการ วิธีการ องค์กรประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา และการวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ มีความสำคัญ มีความเหมือนและแตกต่างกันอย่างไร สามารถนำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้กับระบบทุนนิยมสมัย เทคโนโลยีสมัยใหม่ และการพัฒนาเศรษฐกิจภาพรวม ได้ต่อไป

^๔ สำราญ อิมจิตต์, เศรษฐปรัชญาในพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๘๕-๘๖.

^๕ ประเวศ วะสี, พระพุทธศาสนาทุนอันยิ่งใหญ่เพื่อพัฒนาประเทศไทย, (สมุทรปราการ: บริษัท ออฟเซ็ทพลัส จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๑๘.

^๖ Ayn Rand, *Capitalism: The Unknown Ideal*, (New York: Penguin Books, 1967), P.19.

^๗ Alexander H. Shand, *Free Market Morality: The Political economy of the Austrian school*. (London: Routledge, 1990) P.75.

^๘ ชลวิทย์ เจียรจิตต์, ศาสนากับการพัฒนา, (นนทบุรี: บริษัท ดีไซน์ ดีไลท์ จำกัด, ๒๕๖๐), หน้า ๑๓๕.

๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาหลักการวิธีการและองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๓ เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์

๑.๓ ปัญหาการวิจัย

- ๑.๓.๑ แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา เป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ หลักการวิธีการและองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ ผลการวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ เป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาการวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ ที่เน้นการวิเคราะห์เนื้อหาข้อมูลจากหนังสือ ตำรา งานวิจัย บทความทางวิชาการ วารสาร และเอกสารต่าง ๆ และผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษาวิจัยไว้เฉพาะที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการศึกษา โดยได้แบ่งขอบเขตของการวิจัยออกเป็น ๓ ด้าน ดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาการวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ ได้แก่ ศึกษาเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา หลักการ วิธีการ และองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา เช่น แนวคิดเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ แนวคิดการผลิต แนวคิดการบริโภค แนวคิดการเงิน และวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

ขอบเขตด้านเอกสารในการวิจัยครั้งนี้ที่ผู้วิจัยมุ่งศึกษา ได้แก่ เอกสารที่เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ แนวพุทธ แนวคิดความสุขของชีวิตมนุษย์ แนวคิดการบริโภคใช้สอยปัจจัยพื้นฐาน แนวคิดคุณค่าของกาลเวลา และแนวความคิดคำนึงถึงประโยชน์ยิ่งกว่าการถือฤกษ์ยาม เศรษฐศาสตร์กระแสหลักเกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎี เช่น การบริโภค การผลิต การเงิน ดังนี้

๑. ศึกษาจากข้อมูลปฐมภูมิ จากพระไตรปิฎก ฉบับภาษาไทยของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๒. ศึกษาจากตำราทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐศาสตร์
๓. ศึกษาจากตำราทางวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

๑.๔.๓ ขอบเขตด้านระยะเวลา

ระยะเวลาในการดำเนินการวิจัย ๑ ปี (นับตั้งแต่ได้รับอนุมัติแผนงานวิจัย)

๑.๕ นิยามศัพท์ในการวิจัย

พุทธเศรษฐศาสตร์ หมายถึง การประยุกต์แนวคิดทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับธรรมชาติของมนุษย์มาใช้อธิบายหลักการและแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์

พุทธธรรม หมายถึง คำสอนที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้เกี่ยวกับความจริงตามธรรมชาติของมนุษย์ที่มีความทุกข์พร้อมกับชี้แนวทางวิธีการดับทุกข์ และนำมาเผยแพร่สั่งสอนบุคคลทั่วไป

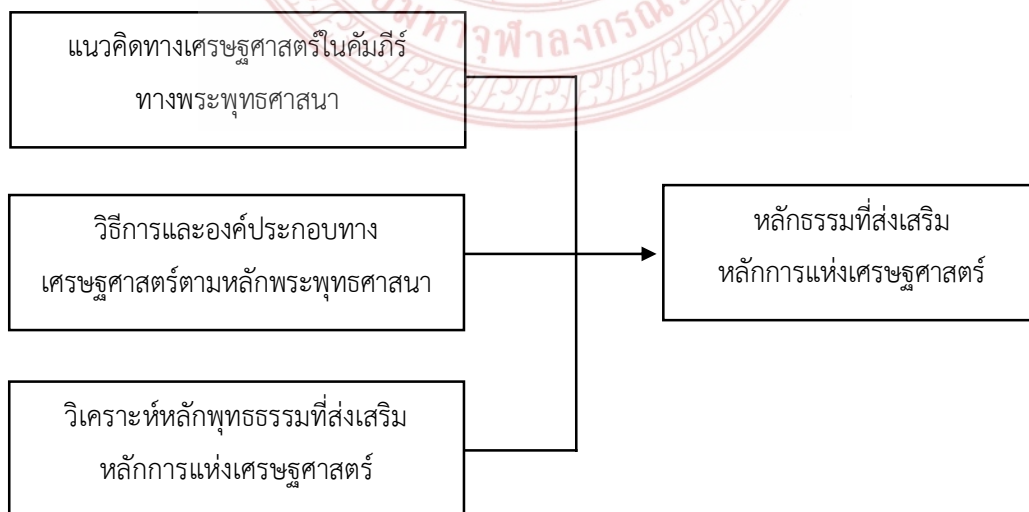
หลักการ หมายถึง สารสำคัญที่ยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ เป็นหลักธรรมหรือความจริงที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ดีแล้ว และเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางด้านเศรษฐศาสตร์ทั้งทางด้านที่เกี่ยวกับศีลธรรมโดยตรงและไม่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม

วิธีการ หมายถึง วิธีปฏิบัติตามหลักการขั้นตอนอย่างเป็นระบบ โดยยึดหลักศีลธรรมเป็นสำคัญ การดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์ใด ๆ ต้องอยู่ภายใต้กรอบของศีลธรรม ต้องไม่ผิดจริยธรรมหรือจรรยาบรรณต่าง ๆ

องค์ประกอบ หมายถึง ส่วนย่อยต่าง ๆ ที่นำมาประกอบกันเข้าให้เป็นส่วนรวม โดยยึดหลักศีลธรรมเป็นสำคัญ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกัน การมีความรู้ และการมีคุณธรรม

๑.๖ กรอบแนวคิดการวิจัย

การศึกษาวิจัย เรื่อง “การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์” ผู้วิจัยได้ศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยกำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual Framework) ดังนี้

ภาพประกอบที่ ๑.๑ แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย

๑.๗ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยได้กำหนดทิศทางในการทบทวนเอกสารที่เกี่ยวข้องกับหลักพุทธธรรมที่เสริมสร้างหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์เป็นหลัก รวมทั้งที่เป็นทั้งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ตามรายละเอียด ดังนี้

๑.๗.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต)^๙ ได้อธิบายว่า เศรษฐศาสตร์แนวพุทธมีลักษณะเป็นสายกลาง อาจจะเรียกว่า เศรษฐศาสตร์สายกลาง หรือ เศรษฐศาสตร์มีขมิ้นมาปฏิบัติ ที่คุณภาพชีวิตกับความพึงพอใจมาบรรจบกัน หมายความว่า เป็นการได้รับความพึงพอใจด้วยการตอบสนองความต้องการ โดยมีคุณภาพชีวิตเกิดขึ้น พระพุทธศาสนาถือว่า ความต้องการมี ๒ ประเภท คือ ความต้องการสิ่งเสพปรนเปรอตนที่ไม่มีความจำกัด กับความต้องการที่มีชีวิตที่ดี (Well-being) ที่มีขอบเขตจำกัด และมนุษย์มักตระหนักผู้ตัวแต่ความต้องการประเภทที่หนึ่ง เพื่อสนองความอยากซึ่งอาจจะขัดแย้งกับความต้องการประเภทที่สอง และย้อนกลับมาทำลายชีวิตที่ดี เช่น มนุษย์ต้องการเสพรสอาหาร ทำให้มีการปรุงแต่งรสชาติให้เอร็ดอร่อย โดยใช้สิ่งที่ปรุงแต่งกลิ่นและสีซึ่งอาจจะเป็นโทษต่อร่างกาย เป็นอันตรายต่อสุขภาพหรือการบริโภคที่ต้องการความเอร็ดอร่อยโดยไม่มีประมาณหรือมากเกินไป ทำให้เป็นโรคอ้วน และเสี่ยงต่อการเป็นโรคอื่น ๆ เพิ่มตามมา จนเสียคุณภาพชีวิตในที่สุด

อภิชัย พันธเสน^{๑๐} ได้อธิบายไว้ว่า พุทธเศรษฐศาสตร์ มาจากคำว่า “พุทธ” ที่แปลว่าเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน โดยใช้ปัญญาในการเข้าถึงสัจธรรมด้วยตนเอง มารวมกับคำว่า “เศรษฐศาสตร์” ทำให้พุทธเศรษฐศาสตร์ ตามนัยนี้ คือ วิชาเศรษฐศาสตร์ที่ผู้ศึกษาสามารถเข้าถึงสัจธรรมของวิชาด้วยตัวเองของผู้ที่ศึกษาเอง ซึ่งการเข้าถึงด้วยตนเองนั้นจะต้องมีนัยของการฝึกฝนและการปฏิบัติร่วมอยู่ด้วย มิใช่เป็นเรื่องของความเข้าใจที่เป็นผลจากการคิดหรือวิธีทางตรรกะเท่านั้น

E.F. Schumacher^{๑๑} ได้อธิบายไว้ว่า “สัมมาอาชีวะ” เป็นธรรมข้อหนึ่งในมรรคมีองค์แปดของพระพุทธเจ้า ดังนั้นจึงเป็นสิ่งที่ประจักษ์ชัดว่า จักต้องมีสิ่งที่เรียกว่า “เศรษฐศาสตร์ของชาวพุทธ” ตามทัศนะของพุทธศาสนิกชน การงานมีหน้าที่อย่างน้อย ๓ ประการ คือ เพื่อเปิดโอกาสให้มนุษย์ได้ใช้และพัฒนาความสามารถส่วนตัว เพื่อช่วยให้มนุษย์ขจัดอึดอัดตาดูการทำงานร่วมกับผู้อื่น และเพื่อให้ได้มาซึ่งผลิตภัณฑ์และบริการอันจำเป็นแก่การดำรงอยู่ ทัศนคติเช่นนี้ก่อให้เกิดผลพลอยได้อย่างปราศจากจุดจบ การจัดการ

^๙ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๕๕), หน้า ๓๕.

^{๑๐} อภิชัย พันธเสน, พุทธเศรษฐศาสตร์, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๔๔), หน้า ๗.

^{๑๑} E.F. Schumacher. *Small is beautiful, economics as if people mattered*, (New York: Harper & Row Publishers, 1973), P.84-85.

งานไปในทางที่ทำให้การงานนั้นปราศจากความหมาย นำเปื้อน ไร้ประโยชน์หรือบีบคั้นประสาท สำหรับคนงานนั้นมิได้แตกต่างจากการก่ออาชญากรรมมากนัก เพราะแสดงให้เห็นว่าการงานลักษณะนี้คำนึงถึงผลผลิตยิ่งกว่าตัวมนุษย์ ทั้งเป็นสิ่งชั่วร้ายที่ไร้ความเมตตากรุณา ตลอดจนแสดงให้เห็นถึงการทำลายชีวิตจิตใจ ซึ่งเหลือค้างอยู่ในส่วนที่ป่าเถื่อนที่สุดของสิ่งที่ดำรงอยู่ในมนุษย์โลกนี้ ทำนองเดียวกัน การแสวงหาการพักผ่อนแทนการทำงานนั้น นับเป็นความเข้าใจผิดอย่างมากเกี่ยวกับสัจจะพื้นฐานประการหนึ่งของการดำรงอยู่ของมนุษย์ที่ว่าการทำงานกับการพักผ่อนเป็นองค์ประกอบซึ่งกันและกันของกระบวนการดำรงชีวิตเดียวกัน และไม่อาจแยกออกจากกันได้โดยไม่ทำลายความสุขจากการทำงานและความสำราญจากการพักผ่อน

เศรษฐศาสตร์แบบพุทธจักต้องแตกต่างกันอย่างมากจากเศรษฐศาสตร์แบบวัตถุนิยมสมัยใหม่ ทั้งนี้ก็เพราะพุทธศาสนิกชนเห็นว่าแก่นของอารยธรรมมิได้อยู่ที่การเพิ่มพูนต้นทุนของมนุษย์ หากว่าอยู่ที่การสร้างคุณประโยชน์แก่คุณลักษณะแห่งการเป็นมนุษย์ และเอกลักษณ์ของมนุษย์นั้นโดยพื้นฐานย่อมก่อรูปมาจากการทำงานของมนุษย์นั่นเอง และการทำงานนั้น หากดำเนินการอย่างเหมาะสมในภาวะการณ์ที่มนุษย์มีเกียรติภูมิและเสรีภาพ ย่อมยังความเป็นเลิศให้แก่ผู้ทำงาน และผลผลิตของผู้ทำงานโดยเท่าเทียมกัน

Richard B. Gregg^{๑๒} ได้กล่าวว่า มนุษย์ตะวันตกมีแนวโน้มที่จะไม่นับสิ่งอื่นใดว่าเป็นรายจ่าย นอกเหนือไปจากการสูญเสียพลังงานของมนุษย์ เขาไม่สนใจใยดีว่าจะทำลายแร่ธาตุมากน้อยปานใด และที่เลวร้ายยิ่งกว่าก็คือเขาไม่ใยดีว่าเขาทำลายสิ่งมีชีวิตมากน้อยเท่าใด ดูเหมือนมนุษย์ตะวันตกจะไม่ประจักษ์แก่ใจเลยว่า ชีวิตมนุษย์นั้นเป็นเพียงส่วนหนึ่งซึ่งต้องพึ่งพาอาศัยส่วนอื่นของระบบชีวิต อันประกอบด้วยชีวิตรูปแบบต่าง ๆ กัน โดยเหตุที่โลกปกครองจากตัวเมือง อันเป็นที่ซึ่งมนุษย์ถูกตัดขาดจากชีวิตรูปแบบอื่น ๆ นอกจากมนุษย์ด้วยกัน ดังนั้น สำนักของการเป็นส่วนหนึ่งของระบบชีวิตทั้งหมดจึงไม่พินกลับคืนมา ยังผลให้มนุษย์ปฏิบัติต่อสรรพสิ่งอันมนุษย์ต้องพึ่งพาในที่สุด เช่น น้ำและต้นไม้อย่างหยาบและไม่คำนึงถึงอนาคตเลย

ในทางตรงกันข้าม พุทธธรรมมุ่งอบรมบ่มนิสัยให้มนุษย์มีความรักและยึดหลักอหิงสา ไม่ใช่เฉพาะต่อสรรพสิ่งที่มีชีวิต เช่น คนและสัตว์เท่านั้น หากยังเน้นอย่างมากต่อต้านหมากรากไม้อีกด้วย อนุศิษย์ของพระพุทธองค์ทุกคนควรจะเพาะปลูกต้นไม้ทุก ๆ สองสามปี และพรวนดินรดน้ำให้เติบโตใหญ่แข็งแรง และนักเศรษฐศาสตร์ชาวพุทธย่อมสามารถชี้ให้เห็นอย่างไม่ยากลำบากนักกว่า การปฏิบัติตามกฎนี้อย่างแพร่หลาย จะยังผลให้การพัฒนาเศรษฐกิจที่แท้จริงอยู่ในอัตราสูง โดยมีจำต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากต่างประเทศแต่ประการใด ความเสื่อมโทรมทางเศรษฐกิจในเอเชียอาคเนย์เป็นอันมาก (ดังเช่นส่วนอื่น ๆ ของโลกมนุษย์) เป็นผลจากการปล่อยปละละเลยต้นไม้อย่างไม่ใส่ใจ และอย่างน่าละอาย โดยมีพิกัดต้องสงสัย

^{๑๒} Richard B. Gregg, *A Philology of Indian Economic Development*, (Ahmedabad: Navajivan Publishing house, 1958), pp. 81-82.

๑.๗.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ทิพย์ภวิษณ์ ไสชาติ^{๑๓} ได้สรุปไว้ว่า การบริโภคตามแนวพุทธ เป็นการบริโภคโดยใช้ปัญญา ในการพิจารณาไตร่ตรองทั้งก่อนและหลังบริโภค ให้รู้จักการบริโภคที่เป็นประโยชน์อย่างแท้จริง เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ให้มีความสมบูรณ์ ด้วยหลักธรรม ๒ ข้อ ได้แก่ หลักโภชนสัปปายะ คือ การกินอาหารที่เหมาะสมกับร่างกาย เกื้อกูลต่อสุขภาพ และโภชนเมตตัตถุญตา คือ การรู้จักประมาณในการบริโภค ไม่กินมากจนเกินไปหรือน้อยจนเกินไป แต่ให้กินพอดีกับความต้องการของร่างกาย ดังนั้น การบริโภคปัจจัย ๔ ควรมองเห็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของชีวิตคือความหลุดพ้น

ปรีชา ช่างขวัญ^{๑๔} ได้สรุปไว้ว่า การมีส่วนร่วมในความรู้สึกของผู้อื่นไม่ใช่แค่ความสงสาร ซึ่งความเห็นอกเห็นใจที่เข้าไปมีรับรู้ความรู้สึกของคนอื่นด้วย อตัม สมธิ ใช้เป็นเครื่องมือในการตัดสินใจตัดสินทางศีลธรรมว่า อะไรดี อะไรไม่ดี กล่าวคือ การตัดสินใจตัดสินทางศีลธรรมเป็นเพียงการพัฒนาการเปรียบเทียบตัวเอง หากตกอยู่ในสภาวะหรือสถานการณ์เดียวกับผู้อื่น โดยเพิ่มความเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยของตัวเองกับผู้อื่น ในกรณีนั้น ๆ ถ้าเราเห็นด้วยก็ตัดสินว่า “ดี” ถ้าไม่เห็นด้วยก็ตัดสินว่า “เลว” หรือ “ชั่ว” ความเห็นอกเห็นใจและการตัดสินใจตัดสินทางศีลธรรมในทรรศนะของ อตัม สมธิ จึงเป็นเรื่องของอารมณ์ (sentiment) ทั้งสิ้น

การถือผลประโยชน์เป็นความดีสูงสุดทำให้เห็นว่า คนเราต้องแข่งขันเพื่อผลประโยชน์ โดยเป็นการแข่งขันแบบทำลายล้างอย่างปราศจากขอบเขต ใช้ได้ทั้งการหลอกลวง การทำร้ายคู่แข่ง การไม่เคารพผู้อื่นหรือไม่คำนึงถึงผู้อื่น การทำธุรกิจจึงเป็นเหมือนสงครามที่ปราศจากความกรุณาปราณี โดยถือเงินว่ามีค่ากว่าคุณธรรม และไม่สนใจประโยชน์หรือความเสียหายของสังคม

ดังนั้น นักเศรษฐศาสตร์และนักวิชาการที่เกี่ยวข้องจำนวนมากจึงเห็นความสำคัญของศีลธรรม และเชื่อว่าศีลธรรมไปกันได้กับระบบทุนนิยม แม้จะมีผู้ที่เห็นว่าทุนนิยมไม่เกี่ยวข้องกับศีลธรรม แต่คนเรานั้นก็ยังไม่ได้ปฏิเสธความสำคัญของศีลธรรมอย่างสิ้นเชิง และในภาคปฏิบัติหรือในข้อเท็จจริง ศีลธรรมมีบทบาทไม่น้อยต่อความเจริญและความเสื่อมของธุรกิจหรือบริษัทต่าง ๆ จนยากจะบอกได้ว่า ทุนนิยมกับศีลธรรมไปกันไม่ได้เลย ตรงกันข้ามที่กิจกรรมทั้งหลายเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวกับมนุษย์และสังคม มนุษย์ การดำเนินกิจกรรมดังกล่าวโดยปราศจากศีลธรรมย่อมเป็นไปไม่ได้ เพราะศีลธรรมเป็นความถูกต้องดีงามที่ทำให้คนอยู่ร่วมกันได้อย่างสงบสุข ซึ่งอาจกล่าวแยกเป็น “ศีล” และ “ธรรม” โดยศีล คือ การปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ส่วนธรรมคือความเป็นธรรมในสังคมมนุษย์ ดังนั้น การปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเพื่อสร้างความเป็นธรรมในสังคมมนุษย์จึงเป็นสิ่งที่จำเป็นต้องมีเพื่อความสุกในสังคม

^{๑๓} ทิพย์ภวิษณ์ ไสชาติ, *วิเคราะห์ค่านิยมบริโภคตามแนวพระพุทธศาสนา*, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๗, หน้า ๗๗-๗๘.

^{๑๔} ปรีชา ช่างขวัญ, “ทุนนิยมกับพุทธศาสนา”, *วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๕๕): ๘.

พระมหาศิริวัฒน์ อริยมณี (จันตะ)^{๑๕} ได้สรุปไว้ว่า ในการวิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง จากมุมมองของพระพุทธศาสนา พบว่า พุทธธรรมที่สนับสนุนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมี ๔ ประเด็น ได้แก่

๑. หลักพุทธธรรมที่สนับสนุนการผลิต ๗ ประการ ได้แก่ สุขของคฤหัสถ์, ความไพบูลย์, ชุมทรัพย์สี่อย่าง, ประโยชน์ของมนุษย์, ปรีเยสนาหรือการแสวงหา, แนวทางแห่งความสำเร็จมั่งคั่งด้วย โภคทรัพย์โดยชอบธรรมของคฤหัสถ์ และเบญจศีลเบญจธรรม

๒. หลักพุทธธรรมที่สนับสนุนการบริโภค ๖ ประการ คือ ปัจจัย ๔, เป้าหมายของการบริโภค, สันโดษ, การจัดสรรทรัพย์ให้เป็นหลักแห่งความตั้งมั่นของตระกูล และอบายมุข

๓. หลักพุทธธรรมที่สนับสนุนการแลกเปลี่ยนมี ๔ ประการ คือ หลักอาชีวะวิถีศีล, คุณสมบัติของนักการค้าที่ดี, เหตุที่ทำให้การค้าขาดทุนและได้กำไร และอัปมาทธรรม

๔. หลักพุทธธรรมที่สนับสนุนการจัดสรรการจัดการผลผลิตมี ๒ ประการ คือ หลักการสนับสนุนการเจริญเติบโต และหลักอคติ ๔ อย่าง

พระมหาสมโภช ฐิติญาโณ (ศรีพันธ์)^{๑๖} ได้สรุปไว้ว่า ปัญหาของชีวิตมนุษย์ในแง่เศรษฐกิจมีสาเหตุมาจากการสร้างระบบโดยความคิดและการกระทำของมนุษย์เอง เพราะขาดความรู้ความเข้าใจอัตวิสัย คือชีวิตร่างกายและจิตใจของตน ที่เป็นตัวผลักดันให้กระทำการเป็นปัญหาแก่มนุษย์เอง แต่การศึกษาตามแนวพระไตรปิฎกมีอีกมุมหนึ่งที่ยอมรับความสามารถของมนุษย์ที่สามารถพัฒนาไปสู่เป้าหมายในการแก้ปัญหาของมนุษย์และสังคมที่มีอยู่ได้ ด้วยการศึกษาให้เข้าใจชีวิตจิตใจตนเองและสิ่งแวดล้อมอย่างถ่องแท้ และอย่างเป็นขั้นตอนซึ่งจะทำให้จัดการกับปัญหาทางเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ระบบชีวิตในพระพุทธศาสนา มี ๒ ระดับ คือ ระดับธรรมดาทั่วไป เป็นชีวิตผู้ครองเรือน ต้องอยู่ในระบบแบบแผนของสังคม ต้องยอมรับระบบเศรษฐกิจที่สังคมสร้างขึ้นด้วยความเข้าใจส่วนอีกระดับหนึ่งเป็นชีวิตของบรรพชิตที่ไม่ต้องดำเนินไปตามระบบแบบแผนของระบบเศรษฐกิจ เพราะไม่ต้องมีกิจกรรมการผลิต การขาย การวิภาครกรรมทางวัตถุ ถ้าจำเป็นต้องเกี่ยวข้องกับวัตถุ ไม่พึงคิดให้เป็นกำไรหรือขาดทุน แต่มุ่งหมายให้เป็นอยู่อย่างบริสุทธิ์ทางจิตวิญญาณ ช่วยสร้างสรรค์ให้ประชาชนมีคุณภาพทางธรรม ความทุกข์ของมนุษย์ที่เกี่ยวกับปัญหาเศรษฐกิจคล้ายคลึงกัน แต่วิธีการมองสาเหตุของปัญหาค่อนข้างแตกต่างกัน ตามหลักเศรษฐศาสตร์ตะวันตก มนุษย์ในทางเศรษฐกิจมีเหตุผลเป็นของตนเองสนใจประโยชน์ตน อาศัยแรงผลักดันนั้นกระตุ้นให้เกิด ผลิตรกรรม การขาย การวิภาครกรรม การแข่งขัน

^{๑๕} พระมหาศิริวัฒน์ อริยมณี (จันตะ), วิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจากมุมมองของพระพุทธศาสนา, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗, หน้า ๑๗๘-๑๗๙.

^{๑๖} พระมหาสมโภช ฐิติญาโณ (ศรีพันธ์), ศึกษาวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์ตามแนวพระไตรปิฎก, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๕, หน้า ๑๒๐.

กันทางวัตถุ เพื่อให้ถึงจุดหมายคือความมั่งคั่งทางวัตถุ ส่วนแนวพระพุทธศาสนา ยอมรับความจำเป็นของชีวิตที่ต้องอาศัยปัจจัยทางวัตถุ แต่วัตถุเป็นอุปกรณ์ของชีวิตเพื่อให้ได้คุณภาพที่นอกเหนือจากวัตถุ เรียกว่าการได้คุณภาพชีวิตไม่ยึดติดหมกมุ่นในวัตถุและชีวิต

จุดกำเนิดของเศรษฐศาสตร์ตะวันตก มีแนวความคิดมาจากความเชื่อที่ว่า มนุษย์เป็นศูนย์กลางของจักรวาล จึงสามารถกำหนดกิจกรรมของตนได้อย่างเสรี ธรรมชาติแวดล้อมอยู่ภายใต้การยึดครองและเปลี่ยนแปลงของมนุษย์ จุดกำเนิดความคิดหลักของเศรษฐศาสตร์ตามแนวพระไตรปิฎก เกิดจากความว่างจากการมีตัวตนที่มีผลมาจากการฝึกฝนตนเพื่อยังรู้ธรรมชาติที่แท้จริง ได้รู้วามมนุษย์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ การดำเนินกิจกรรมจึงควรให้สอดคล้องกับธรรมชาติกิจกรรมใด ๆ ควรเป็นไปเพื่อความว่าง ระบบเศรษฐกิจตามแนวพระไตรปิฎก บางกรณีก็แตกต่างกับแนวความคิดตะวันตก โดยสิ้นเชิง คือ ความสุขที่เกิดจากการให้เปล่าเพื่อเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ยิ่งขึ้นไป ที่ไม่มีการประเมินว่าขาดทุนหรือได้กำไรทางวัตถุแต่อย่างใด ส่วนเกินของที่บริจาคให้แก่สาธารณชนมีค่ามากกว่าการยึดครองแต่เพียงผู้เดียว วิธีการของพระพุทธศาสนาสอดคล้องกลมเกลียวกับบุคคล ระบบสังคม และสิ่งแวดล้อม

ที่มาของเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธ คือความเรียบง่ายและหลักอหิงสา ในพระไตรปิฎกได้เน้นหนักในรูปของการพัฒนาชีวิตและสังคม โดยอาศัยปัจจัยหนึ่งที่เขาไปช่วยบำบัดความต้องการของมนุษย์ เพื่อพัฒนาชีวิตและสังคมดังกล่าวเช่นที่อยู่อาศัยที่เหมาะสมเรียบง่าย อาวาสสัปปายะ อาหารที่เหมาะสม เรียกว่า อาหารสัปปายะ ธรรมเป็นที่สบาย เรียกว่า ธรรมสัปปายะ บุคคลเป็นที่สบายเรียกว่า บุคคลสัปปายะ ในพระไตรปิฎกมุ่งให้มีคุณภาพ ซึ่งมนุษย์จะต้องใช้จิตใจเป็นตัวนำพฤติกรรม จิตใจไปสัมพันธ์กับวัตถุและวัตถุไปสัมพันธ์กับชีวิต เรียกว่า มนุษย์มีการใช้ชีวิตโดยอาศัยเครื่องอุปโภคบริโภค ซึ่งเป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจแต่ในเชิงพุทธมุ่งหมายให้ใช้ปัจจัยเหล่านี้โดยไม่เบียดเบียนตนเองและสังคม คือมุ่งสอนหลักปฏิบัติเพื่อบรรลุเป้าหมายอย่างมีคุณธรรมหรือในพระสูตรสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค กล่าวถึงการแสวงหาทรัพย์การใช้จ่ายทรัพย์และการแบ่งปันเศรษฐทรัพย์

พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์^{๑๗} ได้สรุปไว้ว่า หลักพุทธธรรมที่สามารถนำมาใช้ในเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ได้แก่ มัชฌิมาปฏิปทา โยนิโสมนสิการ และอัปมาทธรรม ซึ่งมีความสัมพันธ์กับคุณลักษณะด้านความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดี โดยมีมัชฌิมาปฏิปทากับความพอประมาณ เป็นวิธีการในการพัฒนาตน โยนิโสมนสิการกับความมีเหตุผล เป็นเครื่องอำนวยความสะดวกในการพัฒนาตน และอัปมาทธรรมกับการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี เป็นเครื่องกำกับการพัฒนาตน

^{๑๗} พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์, การใช้การสร้างตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียง โดยเปรียบเทียบกับหลักพุทธศาสตร์, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๙, หน้า บทคัดย่อ.

พุทธิตา รักษ์พงษ์^{๑๘} ได้สรุปไว้ว่า วิจัยเรื่อง หลักเศรษฐศาสตร์ทั่วไป ถือว่ามนุษย์ในทางเศรษฐกิจมีเหตุผลเป็นของตนเอง สนใจประโยชน์ของตน อาศัยแรงผลักดันนั้นกระตุ้นให้เกิดการผลิต การบริโภค การตลาดการลงทุน การออมทรัพย์ และการประหยัด ซึ่งเป็นการแข่งขันกันทางวัตถุ เพื่อให้ถึงจุดหมายคือความมั่นคงทางวัตถุ หลักเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ประกอบด้วย ทฤษฎีมีกัตถะ ๔ โภขเนมัตตัญญูตา ปัจจัยปัจเจกขณะ มัชฌิมาปฏิปทา วิริยะ ปัญญา ปาปณิกธรรม และการเว้นจากอบายมุข ๖ ประการ เป็นการจัดสรรทรัพยากรลงในอัตตประโยชน์ คือ ประโยชน์ในวัตถุ ประโยชน์ในทางธรรม และประโยชน์ในทางปัญญา หลักโภควิภาค ๔ ในพระพุทธศาสนา คือ การใช้จ่ายทรัพย์โดยจัดสรรเป็น ๔ ส่วน ได้แก่ ๑ ส่วน ใช้จ่ายเลี้ยงตัวเอง เลี้ยงคนที่ควรบำรุงตามหลักทศ ๖ และทำประโยชน์ ๒ ส่วน ใช้ลงทุนประกอบการงาน อีก ๑ ส่วนเก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็นการปฏิบัติตามโภควิภาค ๔ มีคุณค่าในฐานะเป็นหลักในการใช้จ่ายทรัพย์ให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ตนเอง บุคคลรอบข้าง และในทางเศรษฐกิจ พระพุทธศาสนาถือว่าความสุขทางเศรษฐกิจมิใช่การมีทรัพย์สินเพียงอย่างเดียว แต่อยู่ที่วิธีการที่ได้มาและการบริหารจัดการ

มนูญ มุกข์ประดิษฐ์^{๑๙} ได้สรุปไว้ว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลายนั้นหากจะให้มีความคุ้มค่าที่แท้จริงและแก้ปัญหาของมนุษย์ได้ ก็จะต้องให้มีกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการผลิต การบริโภค การแจกจ่าย การสร้างงาน ฯลฯ จะต้องเป็น สัมมาเศรษฐกิจกรรม คือ เป็นเศรษฐศาสตร์เชิงจริยธรรม และมีเป้าหมายเพื่อการยกระดับคุณภาพชีวิตมนุษย์ทั้งร่างกายและจิตใจ รวมตลอดไปถึงสังคม ชุมชน ระบบนิเวศ และโลกเป็นส่วนรวมด้วย

สุนทรภรณ์ เตชะพะโลกุล^{๒๐} ได้สรุปไว้ว่า แนวคิดจักรกลนิยมส่งผลให้นักคิดทุนนิยมมองระบบเศรษฐกิจในรูปของจักรกล หรือเป็นการทำงานของกลไกต่าง ๆ เช่น ทุนนิยมมองว่าในระบบเศรษฐกิจแบบตลาดเสรี จะมีกลไก (Price mechanism) เป็นจักรกลในการจัดสรรทรัพยากรของสังคม และทำหน้าที่ประสานผลประโยชน์ของทุกส่วนของสังคม อันได้แก่ ปัจเจกบุคคลทุกคน ทำให้เกิดความกลมกลืนสอดคล้องกัน โดยที่ทุกฝ่าย (ผู้ผลิต ผู้บริโภค ผู้เสนอซื้อ และเสนอขายปัจจัยการผลิต) ต่างได้รับอรรถประโยชน์หรือความพอใจสูงสุด และตลาดมีแนวโน้มเข้าสู่ภาวะสมดุลตลอดเวลา

แนวคิดทุนนิยมได้รับอิทธิพลจากแนวคิดอรรถประโยชน์นิยม (utilitarianism) ของนักคิดกลุ่มอรรถประโยชน์นิยมมี เจเรมี เบนธัม (Jeremy Bentham) และ จอห์น สจิวต์ มิลล์ (John Stuart Mill)

^{๑๘} พุทธิตา รักษ์พงษ์, การศึกษาเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ : ศึกษาเฉพาะกรณีโภควิภาค ๔, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑, หน้า ๒๙.

^{๑๙} มนูญ มุกข์ประดิษฐ์, มัชฌิมาปฏิปทาในพระไตรปิฎกกับทางสายกลางในแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงอันเนื่องมาจากพระราชดำริ, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๕, หน้า ๑๑๘.

^{๒๐} สุนทรภรณ์ เตชะพะโลกุล, เศรษฐศาสตร์แนวพุทธกับวิถีทางพัฒนาของไทย, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๓๔, หน้า ๑๐-๑๑.

เป็นต้น ที่เน้นอรรถประโยชน์สูงสุดทางวัตถุหรือทางกายภาพเป็นเกณฑ์ตัดสินการกระทำ ด้วยอิทธิพลของแนวคิดอรรถประโยชน์นิยม ทำให้นักเศรษฐศาสตร์ทุนนิยมเน้นการบรรลุผลทางเศรษฐกิจ หรือการแสวงหาความมั่งคั่งสูงสุดด้วยกิจกรรมการตัดสินใจของปัจเจกบุคคลเป็นหลัก

นักเศรษฐศาสตร์นีโอคลาสสิก เห็นว่า อรรถประโยชน์ (Utilities) คือ ความพึงพอใจ หรือระดับความพึงพอใจ (Preferences) ซึ่งอาจหมายถึงรสนิยม (Tastes) หรือความต้องการ อันสะท้อนถึงธรรมชาติส่วนหนึ่งของมนุษย์ จัดเป็นเรื่องพื้นฐานสุดที่รองรับกระบวนการตัดสินใจทางเศรษฐศาสตร์ เพราะเป็นตัวกำหนดสาระทางปรัชญา รูปแบบการวิเคราะห์ และเนื้อหาทางทฤษฎีของกระบวนการตัดสินใจนีโอคลาสสิก นอกจากนี้แนวคิดอรรถประโยชน์นิยมยังสนับสนุนแนวคิดเรื่องปัจเจกนิยมและความเห็นแก่ตัวของมนุษย์ เพราะเจเรมี เบนธัม (Jeremy Bentham) ผู้ก่อตั้งแนวคิดอรรถประโยชน์นิยม เห็นว่า ความสุขของปัจเจกบุคคลเมื่อรวมกันจะกลายเป็นความสุขของส่วนรวม และ จอห์น สจิวต์ มิลล์ (John Stuart Mill) ก็เห็นว่า การบรรลุถึงความชื่นชอบหรือความสุขของสังคมจะเป็นไปได้อย่างแท้จริง หากปล่อยให้แต่ละคนแสวงหาความชื่นชอบอย่างเต็มที่ ซึ่งแนวคิดเหล่านี้สนับสนุนการแสวงหาประโยชน์ส่วนตัวของปัจเจกบุคคลอย่างเสรีตามแนวคิดปัจเจกนิยม และแนวคิดเรื่องความเห็นแก่ตัวหรือความเห็นแก่ตัวประโยชน์ส่วนตัวของมนุษย์

๑.๘ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่เสริมสร้างหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาหลักการ วิธีการ และองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา และ ๓) เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ การศึกษาวิจัยเรื่องนี้ผู้วิจัยได้กำหนดวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

๑.๘.๑ รูปแบบการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์” เป็นการศึกษาโดยใช้การวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) รวบรวมข้อมูลจากหนังสือ ตำรา รายงานวิจัย บทความทางวิชาการ วารสาร และเอกสารต่าง ๆ ที่แสดงความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา หลักการ วิธีการ และองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ โดยมีวิธีการดังนี้

๑. ศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หนังสือ บทความทางวิชาการ วารสาร สื่อสิ่งพิมพ์ รายงานการวิจัย และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยอาศัยหลักพุทธธรรมทางพระพุทธศาสนาที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ เช่น หลักการ วิธีการ และองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ หรือพุทธเศรษฐศาสตร์เป็นกรอบในการศึกษา

๒. ศึกษาแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
๓. ศึกษาหลักการ วิธีการ และองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา
๔. ศึกษาและวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์
๕. สรุปและนำเสนอผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษาเชิงเอกสาร โดยนำมาวิเคราะห์ตาม

ประเด็นที่สำคัญ คือ แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา หลักการ วิธีการ และองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา และผลการวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ ทั้งนี้เน้นการนำผลงานการศึกษาวิจัยมาเผยแพร่ให้บัณฑิตนักศึกษาศาสาวิชาเศรษฐศาสตร์และคณะสงฆ์ได้รับทราบและศึกษาต่อไป

๖. สรุป อภิปรายผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

๑.๘.๒ เครื่องมือการวิจัย

การดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าว เน้นการศึกษาที่มีการวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยมุ่งศึกษาค้นคว้าจากการรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ ตำรา บทความทางวิชาการ วารสาร สื่อสิ่งพิมพ์ รายงานการวิจัย และเอกสารอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สำคัญสามารถนำมาเปรียบเทียบ วิเคราะห์เอกสาร และนำมาอ้างอิงเป็นข้อค้นพบ (Findings) ซึ่งจะทำให้ผลงานการวิจัยเกิดความน่าเชื่อถือ (Reliability) และความเหมาะสมในด้านภาษา (Wording)

๑.๘.๓ การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ ซึ่งเป็นไปตามระเบียบการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) เพื่อให้ได้ข้อมูลตรงตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ โดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลให้ตรงตามวัตถุประสงค์ดังนี้

๑. เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือ ตำรา รายงานการวิจัย บทความทางวิชาการ และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
๒. เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือ ตำรา รายงานการวิจัย บทความทางวิชาการ และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับหลักการ วิธีการ และองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา
๓. เก็บรวบรวมข้อมูลจากเอกสาร ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือ ตำรา รายงานการวิจัย บทความทางวิชาการ และเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์

๑.๘.๔ การวิเคราะห์ข้อมูล

นำข้อมูลที่ได้จากการค้นคว้าเอกสารมาวิเคราะห์ อธิบายความให้เห็นข้อเท็จจริงเพื่อตอบ โจทย์เนื้อหาตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ จากนั้นนำข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์มาเรียบเรียงเป็นลักษณะ พรรณนาความ (Descriptive Presentation) ตามโครงสร้างเนื้อหา ประกอบภาพถ่ายและพรรณนา ความประกอบโครงสร้างหลักการ วิธีการ และองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่ง เศรษฐศาสตร์ และนำข้อมูลทั้งหมดมาสรุปการวิจัย อภิปรายผลการวิจัย ให้ข้อเสนอแนะในการวิจัย โดย การจัดพิมพ์เป็นรูปเล่ม และพิมพ์เผยแพร่รายงานการวิจัยต่อไป

๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๙.๑ ได้ทราบแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
- ๑.๙.๒ ได้ทราบวิธีการและองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา
- ๑.๙.๓ ได้ทราบการวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์

บทที่ ๒

แนวคิดเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

การศึกษาวិจัยเรื่อง “การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์” คณะผู้วิจัยได้ทบทวนแนวคิด ทฤษฎี จากเอกสาร วารสาร หนังสือ ตำราทางวิชาการ หนังสือพิมพ์ สื่อออนไลน์ ฯลฯ ที่เกี่ยวข้อง โดยมีการศึกษาแนวคิดเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ดังนี้

- ๒.๑ แนวคิดการผลิต
- ๒.๒ แนวคิดการบริโภค
- ๒.๓ แนวคิดการเงิน
- ๒.๔ แนวคิดปัจจัยพื้นฐานของมนุษย์
- ๒.๕ แนวคิดความสุขของชีวิตมนุษย์
- ๒.๖ แนวคิดการบริโภคใช้สอยปัจจัยพื้นฐาน
- ๒.๗ แนวคิดคุณค่าของกาลเวลา
- ๒.๘ แนวคิดการคำนึงถึงประโยชน์ยิ่งกว่าการถือฤกษ์ยาม

๒.๑ แนวคิดการผลิต

๒.๑.๑ ที่มาและความหมายของการผลิต

การผลิต หมายถึง การแปรสภาพจากสิ่งหนึ่งไปเป็นอีกสิ่งหนึ่ง (จากสิ่งที่ไม่ต้องการหรือต้องการน้อยให้เป็นสิ่งที่ต้องการมากกว่า) เช่น การแปรรูปเยื่อไม้ให้เป็นกระดาษ เป็นต้น ผลที่เกิดจากการแปรสภาพ ในทางเศรษฐศาสตร์ไม่ถือว่าเป็นสิ่งที่ทำขึ้นใหม่ เพราะสิ่งเหล่านั้นมาจากของเก่าหรือวัตถุดิบเก่า เช่น กระดาษก็คือผลที่เกิดจากการแปรรูปวัตถุดิบเก่ามาเป็นกระดาษ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่า กระดาษคือเยื่อไม้ และเยื่อไม้คือกระดาษ เพราะมันมาจากเนื้อสารเดียวกันเพียงแต่เมื่อมันอยู่ในสภาพหนึ่งมีคุณสมบัติอย่างหนึ่งเฉพาะตัวของมัน เราก็เรียกว่า “เยื่อไม้” แต่พอมันถูกพัฒนาหรือถูกแปรรูปให้มาอยู่อีกสภาพหนึ่ง มีคุณสมบัติเฉพาะตัวอย่างหนึ่งซึ่งไม่เหมือนเดิมเกิดขึ้นเราเรียกมันว่า “กระดาษ” คุณภาพหรือคุณสมบัติเท่านั้นที่ทำให้มันต่างกัน ถ้าเราทอนเอาคุณสมบัติของกระดาษออกไป มันก็จะถอยหลังกลับไปเป็นเยื่อไม้เหมือนเดิม เพราะฉะนั้น “สิ่งใหม่” จึงไม่มี ตามกระบวนการเศรษฐศาสตร์สิ่งที่ถูกแปรสภาพเรียกว่าวัตถุดิบ เมื่อสิ่งนั้นถูกแปรสภาพแล้วเราเรียกมันว่า สินค้าเศรษฐกิจ การแปรสภาพจากสิ่งหนึ่งไปเป็นอีกสิ่งหนึ่งอาจแบ่งเป็น ๒ ลักษณะดังนี้

๑. แปรรูปเฉพาะถูกเบี่ยงเบนเงื่อนไขเดิมของธรรมชาติไปสู่เงื่อนไขใหม่ โดยฝีมือของมนุษย์

ตามกระบวนการทางเศรษฐศาสตร์เพื่อสนองความต้องการของมนุษย์ เช่น อ้อยนำมาแปรรูปเป็นน้ำตาล เอน้ำมาแปรรูปเป็นพลังงานไฟฟ้า เอาเยื่อไม้มาแปรรูปเป็นกระดาษ การแปรรูปในลักษณะนี้ถือว่าเป็นกิจกรรมทางเศรษฐศาสตร์

๒. แปรสภาพเกิดการวิวัฒนาการตามกฎของธรรมชาติเอง เช่น น้ำได้รับความร้อนจากแสงอาทิตย์ โมเลกุลของน้ำจะสั่นสะเทือน เมื่อสั่นสะเทือนถึงจุดวิกฤตจุดหนึ่งนั้นก็จะแปรสภาพเป็นไอน้ำ และเบาตัวลอยขึ้นสู่เบื้องบนกระทบกับบรรยากาศเย็นตัวในระดับเบื้องบน ก็จะก่อตัวควบแน่นเป็นก้อนเมฆ ก้อนเมฆมีน้ำหนักลดตัวลงต่ำกระทบกับบรรยากาศอีกระดับหนึ่ง จะละลายเป็นน้ำฝนตกมาที่เราเรียกว่า น้ำฝน แล้วน้ำนั้นก็ถูกความร้อนจากดวงอาทิตย์เผากลายเป็นไอน้ำ ลอยขึ้นสู่เบื้องสูง แล้วกระทบกับความเย็นของบรรยากาศชั้นบนจับตัวเป็นก้อนเมฆ มีน้ำหนัก จึงลดตัวลงระดับต่ำ กระทบกับบรรยากาศอีกระดับหนึ่ง ละลายเป็นน้ำฝนตกลงมา วนเวียนเป็นวัฏจักรของน้ำในลักษณะเช่นนี้ตลอดไป หรือแม้แต่ไม้ที่กลายเป็นหินก็อยู่ในกฎข้อนี้เช่นกัน การแปรสภาพในลักษณะนี้ไม่จัดเป็นกิจกรรมทางเศรษฐศาสตร์ แต่เป็นกระบวนการของธรรมชาติด้วยตัวเองไม่เกี่ยวกับการกระทำโดยฝีมือของมนุษย์

การผลิต หมายถึง การนำเอาปัจจัยการผลิตอันได้แก่ ที่ดิน ทุน แรงงาน และความสามารถในการประกอบการมาผ่านกระบวนการอย่างใดอย่างหนึ่งภายใต้เทคโนโลยีระดับหนึ่ง ผสมผสานกันเพื่อให้เกิดสินค้าและบริการเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ การผลิต เป็นกระบวนการเพิ่มคุณค่าหรือประโยชน์ทางเศรษฐกิจ (Economic Utility) ให้กับปัจจัยการผลิตต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด การผลิตจะต้องประกอบไปด้วยการทำให้เกิดสินค้าหรือบริการอย่างใด อย่างหนึ่งซึ่งเป็นสิ่งที่มีประโยชน์ในทางเศรษฐกิจที่เรียกว่า อรรถประโยชน์ โดยอาศัยแรงงานของมนุษย์ ทั้งกำลังกายและกำลังความคิด แรงงานของสัตว์ หรือเครื่องมือเครื่องจักรต่าง ๆ^๑

ฟังก์ชันการผลิต (Production Function) หมายถึง ฟังก์ชันที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างจำนวนปัจจัยการผลิตกับจำนวนผลผลิตที่ได้จากกระบวนการผลิตในช่วงเวลาใดเวลาหนึ่งภายใต้เทคโนโลยีการผลิตที่มีอยู่ในขณะนั้น นั่นคือ จะต้องผลิตให้ได้จำนวนผลผลิตที่มากที่สุด จากจำนวนปัจจัยการผลิตจำนวนหนึ่งที่กำหนด หรือผลิตให้ได้จำนวนผลผลิตจำนวนหนึ่งตามที่กำหนด โดยใช้ปัจจัยการผลิตให้น้อยที่สุด ทั้งนี้ประสิทธิภาพของการผลิตขึ้นอยู่กับเทคโนโลยีที่มีอยู่ ฟังก์ชันการผลิตสามารถแสดงได้ในรูปตาราง กราฟ หรือสมการ โดยทั่วไปมักจะเขียนในรูปสมการ คือ

$$Q = f(X_1, X_2, X_3, \dots, X_n)$$

โดย Q = ปริมาณผลผลิต

$X_1, X_2, X_3, \dots, X_n$ = ปัจจัยการผลิตชนิดที่ 1 ถึงชนิดที่ n

^๑ วิรุณศิริ ใจมา, เศรษฐศาสตร์จุลภาค ๑, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๗๗- ๑๘๘.

จากฟังก์ชันการผลิต หมายถึง จำนวนของผลผลิตมีความสัมพันธ์กับจำนวนปัจจัยการผลิตชนิดต่าง ๆ คือ $X_1, X_2, X_3, \dots, X_n$ โดยยังมีได้บ่งชี้ให้ชัดว่าผลผลิตที่ได้มีความสัมพันธ์กับปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ในลักษณะใด กล่าวคือ มิได้บอกว่าปัจจัยการผลิตที่ใช้มีปริมาณหรือเป็นสัดส่วนเท่าใด และผลผลิตที่ได้จะมีจำนวนเท่าใด เพื่อให้ง่ายต่อการวิเคราะห์ในขั้นต้นนี้ ถ้าเรากำหนดให้มีปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ๒ ชนิด คือ ปัจจัยแรงงาน (L) และปัจจัยทุน (K) จะเขียนฟังก์ชันการผลิตได้ดังนี้ คือ

$$Q = f(K,L)$$

ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงปัจจัยทุนและ/หรือปัจจัยแรงงาน จะมีผลทำให้จำนวนผลผลิตที่ได้จากการผลิตเปลี่ยนแปลง^๒

๒.๑.๒ หลักการสำคัญของการผลิต

การผลิตสินค้าและบริการของผู้ประกอบการที่จะผลิตสินค้าที่ดีให้แก่ลูกค้าหรือผู้บริโภคให้ประทับใจ ถูกใจ สินค้าชิ้น ๆ และผู้ผลิตจะประสบความสำเร็จในการทำงานได้ต้องคำนึงถึงปัจจัยต่าง ๆ ในการผลิตและเป็นหลักการสำคัญในการผลิต ดังนี้

๑. คุณภาพของสินค้าและบริการ สินค้าและบริการที่ผลิตขึ้นมานั้นต้องมีคุณภาพดี ได้มาตรฐานตามที่กฎหมายกำหนด สินค้าไม่มีตำหนิ

๒. ราคาที่เหมาะสม ควรจำหน่ายสินค้าและบริการที่เหมาะสมกับคุณภาพของสินค้า ไม่ขายหรือจำหน่ายราคาแพงจนเกินไป

๓. คุณธรรม ผู้ผลิตและผู้ให้บริการควรมีความซื่อสัตย์ต่ออาชีพของตนและต่อผู้บริโภค ไม่นำสินค้ามีตำหนิหรือเน่าเสียมาขาย

๔. ความต้องการและความพึงพอใจของผู้บริโภค ผู้ผลิตหรือผู้ให้บริการต้องคำนึงถึงความต้องการของลูกค้าเป็นสำคัญ รู้จักผลิตสินค้าที่ตรงกับความต้องการเพื่อสนองตอบความพึงพอใจ

๕. เทคโนโลยีการผลิต รู้จักนำวิทยาการและเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้เพื่อทำให้ต้นทุนการผลิตลดลงสามารถผลิตสินค้าและบริการได้ปริมาณสูงและมีคุณภาพดี

๖. ต้นทุนการผลิต ใช้ทรัพยากรการผลิตสิ้นเปลืองน้อยที่สุดหรือค่าใช้จ่ายต่ำสุด^๓

ในปัจจุบันเราจะเห็นสินค้าและบริการมีรูปแบบต่าง ๆ เกิดขึ้นมากมาย เนื่องจากผู้ประกอบการส่วนใหญ่ นำเทคโนโลยีเข้ามาช่วยในการผลิตสินค้าและบริการ เพื่อให้ได้สินค้าที่มีปริมาณสูง มีคุณภาพดี มีรูปแบบต่าง ๆ ลดแรงงานคน เพิ่มผลผลิตได้เร็วขึ้นส่งผลให้ต้นทุนการผลิตลดลง มีกำไรมากขึ้น

^๒ วิณา ธิลาประเสริฐศิลป์, เศรษฐศาสตร์จุลภาค, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (สงขลา: บริษัท นำศิลป์โฆษณา จำกัด, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๙.

^๓ นราทิพย์ ชุตินวงศ์, หลักเศรษฐศาสตร์ I : จุลเศรษฐศาสตร์, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๒๙-๑๓๐.

การใช้เทคโนโลยีในการผลิต เช่น การใช้คอมพิวเตอร์ในการควบคุมการผลิตการใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคน การนำวิทยาการใหม่ ๆ มาช่วยในการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร เป็นต้น

การใช้เทคโนโลยีในการบริหาร เช่น การใช้คอมพิวเตอร์ในการจัดเก็บข้อมูลลูกค้า การใช้โทรศัพท์และเครือข่ายอินเทอร์เน็ตในการติดต่อสื่อสาร เป็นต้น

การแข่งขันในการผลิต หมายถึง การทำให้ต้นทุนการผลิตสินค้าต่ำลง สามารถขายสินค้าได้ในราคาถูก เพื่อแข่งขันซึ่งกันและกัน

การใช้เทคโนโลยีเพื่อการแข่งขันของผู้ผลิต มีดังนี้

๑. การใช้เทคโนโลยีช่วยผลิตสินค้าและบริการรูปแบบใหม่ ให้ประโยชน์กับผู้บริโภคมากขึ้น
๒. การใช้เครื่องมือและเครื่องจักรที่ทันสมัย ช่วยในการผลิตสินค้าและบริการเพื่อให้เกิดการทำงานที่มีประสิทธิภาพ

๓. การใช้เทคโนโลยีช่วยในการโฆษณาสินค้าและบริการ การส่งเสริมการขายและการตลาด

๔. การใช้เทคโนโลยีช่วยในการขนส่ง เพื่อให้ผู้บริโภคได้รับสินค้าและบริการอย่างสะดวกและรวดเร็ว

ในการดำเนินการผลิตมีจุดมุ่งหมายของการผลิต ทั้งการผลิตตามแนวทางเศรษฐศาสตร์ทั่วไปและเศรษฐศาสตร์ตามแนวพระพุทธศาสนา ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้

จุดมุ่งหมายของการผลิตเศรษฐศาสตร์ทั่วไป

๑. เพื่อความมั่งคั่ง (Wealth) ทางวัตถุธรรม
๒. เพื่อสนองความต้องการอันไม่สิ้นสุดของกลุ่มเป้าหมาย
๓. เพื่อความอยู่ดีกินดี
๔. เพื่อผลประโยชน์ คือ กำไรสูงสุด

จุดมุ่งหมายของการผลิตเศรษฐศาสตร์ตามแนวพระพุทธศาสนา

๑. เพื่อคุณภาพชีวิต
๒. เพื่อสนองความต้องการเท่าที่จำเป็นต่อชีวิตจริงของกลุ่มเป้าหมาย
๓. เพื่อความพอดี (กินพอดี อยู่พอดี)
๔. เพื่อใช้สินค้า (ปัจจัย ๔) เพียงเพื่อเป็นพื้นฐานในการพัฒนาตน และจิตวิญญาณให้

สูงขึ้น จนวิญญาณเป็นอสิสภาพเหนือการครอบงำแห่งวัตถุ

ปัจจัยการผลิตตามหลักเศรษฐศาสตร์ทั่วไปได้ระบุปัจจัยการผลิตไว้ ๔ ประการ คือ

๑. ผู้ประกอบการ
๒. แรงงาน
๓. ทุน
๔. ที่ดิน

ใน ๔ ประการนั้น ที่พระพุทธศาสนาเน้นเป็นพิเศษคือปัจจัยการผลิตที่เป็นแรงงานและผู้ประกอบการ (โดยเฉพาะด้านพฤติกรรม) เพราะเป็นหน่วยผลิตที่ต้องรับผิดชอบเกี่ยวกับพฤติกรรม การตัดสินใจในกิจกรรมเศรษฐกิจ ส่วนทุนกับที่ดินถือเป็นอันดับรอง เพราะสองปัจจัยหลังขึ้นอยู่กับหน่วยผลิตที่เป็นมนุษย์ จะจัดการกับมันอย่างไร

ผู้ประกอบการในทางเศรษฐศาสตร์มีความหมาย ดังนี้

๑. ผู้จัดการให้ปัจจัยการผลิตต่าง ๆ ที่จำเป็นในการผลิตมารวมกัน
๒. ผู้ตัดสินใจเกี่ยวกับการผลิตทั้งหมด
๓. เป็นผู้ควบคุมการผลิต
๔. ผู้ได้ประโยชน์จากการผลิตนั้น

คำว่า “ผู้ประกอบการ” (Entrepreneur) เป็นคำเฉพาะที่กำหนดใช้กันในแวดวงธุรกิจ ซึ่งอาจหาไม่พบในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา แต่ที่พอเห็นว่าจะใกล้เคียงกันมีอยู่คำหนึ่ง คือคำว่า “กัมมการก” ที่แปลว่า ผู้กระทำความกรรม และคำว่า กรรม หรือ กัมม หมายถึง หน้าที่ที่รับผิดชอบ และรวมไปถึงการกระทำทางกาย วาจา ใจ ทั้งหมดอีกด้วย แสดงว่าใครก็แล้วแต่ที่ทำหน้าที่อะไร หรือทำอะไรทางกาย วาจา ใจ ถือว่าเป็นกัมมการกทั้งหมด มันเป็นคำกลาง ๆ สำหรับกิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์ แต่เพื่อความหมายกระชับเฉพาะกิจหรือแต่ละหน้าที่ เราอาจเรียกว่า ผู้ประกอบการ ผู้อำนวยการ ผู้ว่าการ หรือผู้จัดการ สุดแต่จะกำหนดขึ้นใช้ แต่ไม่ว่าใครจะทำอะไร เรียกชื่อว่าอย่างไร สิ่งที่พระพุทธศาสนาเน้นเป็นสำคัญคือ “พฤติกรรม” ของ กัมมการก คือ ผู้กระทำความกรรม เพราะถือว่าการกระทำที่จะสรุปว่าเป็นกรรมได้ อยู่ที่ตัวเจตนาหรือพฤติกรรมที่ตัดสินใจ ดังพุทธภาษิตว่า “เจตนาหิ ภิกขเว กมมํ วทามิ เจตยิตวา กมมํ กโรติ กาเยน วาจาเย มนสา” ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวเจตนาว่าเป็นกรรมบุคคลคิดแล้ว (ตัดสินใจแล้ว) จึงกระทำความกรรมด้วยกาย วาจา ใจ”^๔ เพราะฉะนั้น พฤติกรรมและคุณธรรมสำหรับควบคุมสนับสนุนพฤติกรรมของกัมมการกหรือผู้ประกอบการ มีดังต่อไปนี้

๑. การตัดสินใจ การตัดสินใจของผู้ประกอบการหรือผู้จัดการเป็นสิ่งสำคัญในการดำเนินกิจกรรมทางธุรกิจ ถ้าอุดมคติ เจตนา หรือการตัดสินใจ ตั้งไว้ผิด กิจกรรมทางธุรกิจจะผิดพลาดทั้งกระบวนการ เป็นอันตรายต่อหน่วยผลิต การค้า (การตลาด) และผู้บริโภคทั้งระบบ ดังนั้น ผู้ประกอบการ (ผู้ผลิต) ต้องมีอุดมคติที่ชัดเจนว่า จุดมุ่งหมายของการผลิตคืออะไร การตัดสินใจของผู้ประกอบการวิเคราะห์จากความคิดรวบยอดของพุทธสุภาษิตว่า มโนปุปพังคมา อัมมาฯ และพุทธสุภาษิตว่า ทีโส ทีสัง ยันตัง กริยา ฯลฯ และหลักธรรมคือ กุศลมูล ๓ และอกุศล ๓ เป็นต้น

๒. ความซื่อตรงต่ออาชีพ หมายถึง ผู้ประกอบการ ต้องยึดอุดมคติ สัมมาอาชีพะในการผลิตและการแสวงหา คือ ผลิตและแสวงหาเฉพาะสินค้าและบริการที่เป็นสัมมาอาชีพะ เว้นมิฉฉวนฉิชา ได้แก่

^๔ อ.ปญจก. (ไทย) ๑๔/๓๓๔/๓๖๘.

การค้าขายหรือการผลิตสินค้าไม่ชอบธรรม เช่น สัตตวาณิชชา ผลิตหรือขายสินค้าเครื่องประหาร สัตตวาณิชชา ผลิตหรือขายสินค้าสัตว์ที่ฆ่าเป็นอาหาร มนุสสวาณิชชา ค้าขายมนุษย์ มัชชวาณิชชา ผลิตหรือขายสินค้ามีนเมา วิสวณิชา ผลิตหรือขายยาพิษ และพฤติกรรมสัมมากรรมันตะ คือ เลือกรับทำงานหรือธุรกิจที่ไม่ผิดศีลธรรม เช่น เว้นธุรกิจปาณาติบาต อทินนาทาน และกาเมสุมิจฉาจาร ได้แก่ ธุรกิจค้ำกาม หรือธุรกิจกดขี่ทางเพศ เป็นต้น ความเชื่อตรงต่ออาชีพของผู้ประกอบการวิเคราะห์จากความคิดรวบยอดของหลักธรรมในมรรค ๘ คือ สัมมาอาชีพะ สัมมากรรมันตะ และ หลักธรรม คือ มิจฉาณิชชา เบญจศีล

๓. มุ่งกำไรสมดุลและคุณภาพชีวิตของผู้บริโภค หมายความว่า ผู้ประกอบการผลิตแนวพุทธ ต้องมุ่งประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ๒ ประการ ได้แก่

ประโยชน์ส่วนที่ ๑ คือ ประโยชน์ในทฤษฎีธรรม คือ ผลกำไร แต่อย่าตั้งอุดมคติแบบนัก เศรษฐศาสตร์คลาสสิกว่า การผลิตต้องมุ่งกำไรสูงสุด เพราะเป็นพฤติกรรมธุรกิจที่สอนให้เห็นแก่ตัวมากเกินไป แม้จะถือว่ากำไรเป็นแรงจูงใจในการผลิตก็ตาม แต่ผู้ประกอบการต้องคิดว่า เราอยู่ได้เพราะลูกค้า กำไรที่ประสงค์จึงควรสมดุลหรือสมน้ำสมเนื้อกับต้นทุนและคุณภาพสินค้าที่ผลิตออกจำหน่าย และต้องคำนึงถึงประโยชน์ คือ คุณภาพชีวิตของผู้บริโภค คือ สินค้าที่ผลิตต้องเป็นสินค้าเสริมคุณภาพชีวิต มิใช่สินค้าทำลายล้าง บั่นทอนชีวิต จิตใจ

ประโยชน์ส่วนที่ ๒ คือ ประโยชน์ภพหน้าที่เรียกว่า สัมปรายิกัตถประโยชน์ พุทธศาสนากล่าวว่า ผลแห่งพฤติกรรมของมนุษย์มิใช่จบเฉพาะชาติปัจจุบัน แต่จะโยงไปถึงชาติอนาคตด้วย เช่น พุทธองค์ตรัสถึงสาเหตุแห่งความล้มเหลวและประสบความสำเร็จทางธุรกิจของพ่อค้า (ผู้ผลิต/ผู้ประกอบการ) ไว้ในวินยชาสูตร เป็นต้น ดังนั้น ผู้ประกอบการจึงควรคิดเพื่อเรื่องนี้ไว้ด้วย อย่าคิดเพียงเพื่อประโยชน์อยู่รอดในปัจจุบันเพียงอย่างเดียว

การมุ่งกำไรสมดุลและคุณภาพชีวิตของผู้บริโภควิเคราะห์จากความคิดรวบยอดของหลักธรรม คือ ทาน จาคะ (ได้แก่ การแบ่งปันผลประโยชน์ ไม่เห็นแก่ตัว) ทฤษฎีธรรมมีกัตถประโยชน์ และสัมปรายิกัตถประโยชน์

๔. มีมนุษย์สัมพันธ์ ผู้ประกอบการต้องเป็นคนใจกว้าง มีมนุษย์สัมพันธ์ที่ดีต่อผู้ที่เกี่ยวข้อง แต่มนุษย์สัมพันธ์แนวพุทธต้องเกิดจากส่วนลึกของใจ มิใช่พฤติกรรมแฝงประโยชน์ หลักมนุษย์สัมพันธ์ คือ สังคหัตถุธรรม (คุณธรรมเพื่อเกื้อกูลสงเคราะห์กัน) เป็นหนึ่งของหลักมนุษย์สัมพันธ์ที่ผู้ผลิตหรือผู้ประกอบการตลอดจนผู้ดำเนินกิจกรรมธุรกิจทุกระดับจำต้องมี เป็นผลดีทั้งทางน้ำใจและทางธุรกิจ เป็นการเสริมทั้งด้านคุณธรรมและด้านธุรกิจไปพร้อม ๆ กัน สังคหัตถุธรรม ได้แก่

๔.๑ ทาน ต้องคิดถึงประโยชน์ของคนส่วนใหญ่บ้าง อย่าคิดแต่เอาอย่างเดียว เพราะไม่ว่าจะเป็นสังคมไหน โดยส่วนลึกแล้วย่อมมีความรู้สึกต่อต้านคนเห็นแก่ตัว เพราะคนที่มีความเห็นแก่ตัวรุนแรงไม่เห็นประโยชน์ของคนส่วนใหญ่ ถ้าเป็นผู้นำก็ไม่อาจครองใจผู้ใต้บังคับบัญชาได้

๔.๒ ปิยวาจา (เจรจา ไพเราะอ่อนหวาน) คำพูดเป็นเรื่องสำคัญ อาจบั่นทอนให้คนหมด

กำลังใจหรือเสริมให้เกิดกำลังใจ และมีผลกระทบไปถึงพลังการผลิตด้วย ผู้ประกอบการจึงต้องรู้จักพูดจาไพเราะ รู้จักจิตวิทยาที่จะให้เกิดแรงจูงใจต่อพลังการผลิต เจ้าลิจฉวีประสบความสำเร็จเพราะหอกคือปากของวีรสการพราหมณ์ ปากจึงมีบทบาทสำคัญต่อพลังการผลิตเป็นที่ยิ่ง

๔.๓ อุตถจริยา (ประพฤติประโยชน์) ปกติคนเราถ้าใครประพฤติประโยชน์ให้ ยากที่จะลืม ยังมีคุณธรรมเรื่องกตัญญูกตเวทีเข้ามาโยงด้วยมโนสำนึกที่จะตอบแทนคุณผู้ให้ประโยชน์ย่อมมีมากขึ้น จะเห็นว่าอุดมคติเช่นนี้ได้กลายเป็นระบบอุปถัมภ์ของสังคมไทยไปแล้ว ผู้ประกอบการจึงควรมีมนุษยสัมพันธ์ส่วนนี้ เพื่อช่วยส่งเสริมคุณธรรมที่จะพึงมีต่อกัน ทั้งผู้วางนโยบาย (ผู้ประกอบการ) และผู้สนองนโยบาย (ผู้ใช้แรงงานหรือได้บังคับบัญชา) ตลอดจนพลังขับเคลื่อนในการผลิตทุกระดับ

๔.๔ สมานัตตตา (ความเป็นผู้มีตนเสมอ) ผู้ประกอบการต้องวางตัวเสมอเป็นกันเองเสมอต้นเสมอปลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง เคยสงเคราะห์อย่างไรก็สงเคราะห์ เคยประพฤติประโยชน์อย่างไร ก็ประพฤติ เคยพูดจาไพเราะอย่างไรก็ทำให้เป็นปกติต่อเนืองอย่างที่เคย ไม่แสดงพฤติกรรมสูง ๆ ต่ำ ๆ ต่อผู้สนองนโยบาย การผลิต สังคหวัตถุธรรม ๔ ประการดังกล่าวเป็นหลักมนุษยสัมพันธ์หรือสายใยใจที่สำคัญยิ่งเพื่อไม่ให้เกิดช่องว่างระหว่างพลังการผลิตด้วยกัน และโยงไปถึงผู้บริโภคสินค้าและบริการของผู้ผลิตด้วย แนวคิดนี้วิเคราะห์จากความคิดรวบยอดของหลักธรรมมนุษยสัมพันธ์แนวพุทธ เช่น สังคหวัตถุ ๔ เป็นต้น

๕. ตั้งเมตตากายกรรม วชิกรรม และมโนกรรม ผู้ประกอบการต้องตั้งกายกรรม วชิกรรม มโนกรรมต่อผู้ใช้แรงงานและผู้บริโภค เช่น ปฏิบัติกับผู้ใช้แรงงานดังที่ปรากฏในทศ ๖ และมุ่งคุณภาพชีวิตแก่ผู้บริโภคผลผลิต มุ่งเพียงกำไรสมคูล ไม่มุ่งต้นทุนต่ำ-กำไรสูง ซึ่งเป็นพฤติกรรมผู้ผลิตที่เศรษฐกิจศาสตร์ทั่วไปใช้อธิบายอุดมคติการผลิตของพระพุทธศาสนา ท่านพุทธทาสภิกขุได้สรุปไว้ในกฎบัตรพุทธบริษัทที่ ๒๔ ว่า “ผลิตมาก กิน เก็บแต่พอดี เหลือเอาไปช่วยเพื่อนมนุษย์นี่คืออุดมการณ์ทางเศรษฐกิจของชาวพุทธที่ช่วยโลกได้” ดังนั้น อุดมคติการผลิตของผู้ประกอบการแนวพุทธจึงเปลี่ยนจากอุดมคติการผลิตของเศรษฐกิจศาสตร์ทั่วไปตรงที่ “มุ่งกำไรสูงสุด” เป็นแรงจูงใจ มาเป็นอุดมคติ

๖. ต้องมีปาปนิกรรม (องค์คุณของพ่อค้า) หมายถึง วิสัยทัศน์ของพ่อค้า หรือผู้ผลิต ได้แก่

๖.๑ จักขุมา ตาดี หมายถึง รู้จักสินค้า ของเป็น สามารถคำนวณราคากับทุนและเก็งกำไรได้แม่นยำ

๖.๒ วิจฺจโร จิตเจเนจรุจิจ คือ แหล่งซื้อแหล่งขาย รู้ความเคลื่อนไหวความต้องการของตลาด สามารถในการจัดซื้อหรือจำหน่าย รู้ใจและรู้จักเอาใจลูกค้า

๖.๓ นิสสยสัมปโน ถึงพร้อมด้วยแหล่งทุนเป็นที่อาศัย คือ เป็นที่เชื่อถือ ไว้วางใจในหมู่แหล่งทุนใหญ่ ๆ สามารถหาเงินมาลงทุนหรือทำธุรกิจได้โดยง่าย

๒.๑.๓ องค์ประกอบของการผลิต

การผลิตมีองค์ประกอบที่สำคัญ ๓ ประการ ได้แก่ ปัจจัยนำเข้า (Input), กระบวนการแปลงสภาพ (Conversion Process) และผลผลิต (Output) ประกอบด้วย

๑. ปัจจัยนำเข้า (Input) คือทรัพยากรขององค์การที่ใช้ผลิตทั้งที่เป็นสินทรัพย์ที่มีตัวตน (Tangible Assets) เช่น วัตถุดิบ เครื่องจักร อุปกรณ์ และสินทรัพย์ที่ไม่มีตัวตน (Intangible Assets) เช่น แรงงาน ระบบการจัดการ ขาวสาร ทรัพยากรที่ใช้จะต้องมีคุณสมบัติและประโยชน์ใช้สอยที่เหมาะสม และมีต้นทุนการผลิตที่ต่ำ เพื่อให้สินค้าสำเร็จรูปสามารถแข่งขันทางด้านราคาได้ในท้องตลาด

๒. กระบวนการแปลงสภาพ (Conversion Process) เป็นขั้นตอนที่ทำให้ปัจจัยนำเข้าที่ผ่านเข้ามามีการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ได้แก่

๒.๑ รูปลักษณ์ (Physical) โดยการผ่านกระบวนการผลิตในโรงงาน

๒.๒ สถานที่ (Location) โดยการขนส่ง การเก็บเข้าคลังสินค้า

๒.๓ การแลกเปลี่ยน (Exchange) โดยการค้าปลีก การค้าส่ง

๒.๔ การให้ข้อมูล (Informational) โดยการติดต่อสื่อสาร

๒.๕ จิตวิทยา (Psychological) โดยการนันทนาการ ฯลฯ

๓. ผลผลิต (Output) เป็นผลได้จากกระบวนการผลิตที่มีมูลค่าสูงกว่าปัจจัยนำเข้าที่รวมกันอันเนื่องมาจากที่ได้ผ่านกระบวนการแปลงสภาพ ผลผลิตแบ่งเป็น ๒ ประเภทใหญ่ ๆ คือ สินค้า (Goods) และบริการ (Service) ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันหลายประการ^๕

พระพุทธศาสนาไม่ได้พูดถึงเรื่องการผลิตไว้โดยตรง ดังนั้น ความหมายของคำว่า การผลิต จึงอนุรักษ์ตามเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก แต่ที่พระพุทธศาสนาเน้นชัดเจน คือ พฤติกรรมของผู้ผลิต ที่ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของสัมมาอาชีวะและอหิงสาธรรม (คำว่า อหิงสา = ความไม่เบียดเบียน หมายถึงต้องไม่เบียดเบียนผู้บริโภคน ไม่เบียดเบียนธรรมชาติ ซึ่งเป็นหนึ่งในทรัพยากรการผลิตและสิ่งแวดล้อม ให้เสียคุณภาพและระบบนิเวศ) และยังเน้นชัดถึงสินค้าและบริการที่จะผลิตว่า ต้องเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดคุณภาพที่ดีต่อชีวิตแก่ผู้บริโภคน ไม่ผลิตสินค้าทำลายล้าง อย่าเปลี่ยนผู้บริโภคน ดังปรากฏใน วจนชาสูตร^๖ ในพระสูตรดังกล่าว พระผู้มีพระภาคตรัสไม่ให้อุปาสกค้าขาย ซึ่งสินค้าเศรษฐกิจ ๕ ประการ ได้แก่

๑. การค้าขายศัสตราวุธ (สัตถวนิชชา) รวมไปถึง ขาย / ผลิตอาวุธเครื่องประหารทุกประเภท เพราะเป็นเหตุให้ทำความผิดขอโทษกับผู้อื่น

๒. ค้าขายสัตว์ (สัตตวนิชชา) หมายถึง ค้ามนุษย์ เพราะทำให้หมดอิสรภาพ

^๕ ธรรมคัมภีร์, ภาส, หลักเศรษฐศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ: บริษัทวิทยพัฒน์ จำกัด, ๒๕๖๐), หน้า ๙๘-๙๙.

^๖ อ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๕๕.

๓. คำขายเนื้อ (มังสวิจฉา) รวมไปถึง ขาย / ผลิต น้ำเมา เพราะเมื่อดื่มแล้วทำให้เกิดความประมาท อนึ่ง คำว่า ผลิตเนื้อสัตว์ หมายถึง การเลี้ยงสัตว์ไว้เพื่อฆ่าเป็นอาหาร

๔. คำขายของมีนเมา (มัชชวฉิฉา) คือ ขาย / ผลิตน้ำเมา เพราะเมื่อดื่มแล้วทำให้เกิดความประมาท อนึ่ง คำว่า น้ำเมา มีความหมายครอบคลุมไปถึงสิ่งเสพติดทุกประเภทที่ก่อให้เกิดความประมาท เผลอสติ และบั่นทอนคุณภาพชีวิต

๕. ขาย / ผลิต ยาพิษ (วีสฉฉา) อนึ่ง คำว่า ยาพิษ ครอบคลุมไปถึงสารพิษทุกประเภท

คำว่า ผลิต คือคำว่า ภาวิต แปลว่า เจริญหรือทำให้เจริญ หรือทำให้เกิด ให้มี^๗ ทำให้เกิดคุณค่าที่ดีกว่าเดิม ดังนั้น การผลิต (ภาวิตะ) ในทางพระพุทธศาสนาจึงหมายถึง การทำสิ่งใดสิ่งหนึ่ง (อาจเป็นได้ทั้งวัตถุธรรมและนามธรรม) ได้ดีกว่าเดิมหรือให้มีคุณค่ากว่าเดิม ด้านวัตถุธรรม เช่น การนำขยะมาผ่านระบบ (Recycle) ก็จะได้วัตถุธรรมที่มีคุณภาพดีกว่า วัตถุธรรมเดิมคือ ขยะหรือเหมือนกับภิกษุที่ท่านไม่ยอมรับคฤหบดีจิ๋ว แต่ท่านจะเที่ยวหาเก็บผ้าชิ้นเล็กชิ้นน้อยที่ชาวบ้านทิ้งแล้ว แกลือกล้วยอยู่กับขยะมูลฝอย เอามาซัก เย็บปะติดปะต่อกันแล้วย้อมเป็นจีวรนุ่งห่ม การนำผ้าที่ชาวบ้านไม่ต้องการมาทำให้เป็นผ้าที่มีประโยชน์ใช้การได้ คำว่า “ภาวิตะ” คือ การผลิต การทำให้ดี หรือทำให้มีค่ากว่าเดิม ลักษณะอย่างนี้ ภิกษุผู้ประกอบกิจกรรมทางเศรษฐศาสตร์เกี่ยวกับเครื่องนุ่งห่ม ซึ่งเป็นหนึ่งในปัจจัย ๔ ก็เรียกได้ว่า ท่านเป็นผู้ผลิตหรือผู้ประกอบการคนหนึ่ง นี่เป็นตัวอย่างการผลิตด้านวัตถุธรรม ส่วนการผลิตด้านนามธรรม เช่น พระพุทธเจ้าตรัสสอนให้ภิกษุเจริญเมตตาให้เป็น ภาวิต (ภาวิตะ) คือ เจริญหรือทำให้ดีกว่าเดิมขึ้นเรื่อย ๆ แล้วจะได้อนิสงส์ (ผล) ๑๑ ประการ คือ หลับเป็นสุข ตื่นอยู่ก็เป็นสุข ไม่ฝันร้าย เป็นที่รักของมนุษย์ เป็นที่รักของอมมนุษย์ เทพรักษา ไฟ ยาพิษ ศาตราทำอะไรไม่ได้ จิตตั้งมั่นได้เร็ว ไบหน้าผ่องใส ไม่หลงทำกาลกิริยาไปสู่พรหมโลก ดังนั้น จะเห็นว่า ถ้าเราเอาคำว่า “ภาวิต” มาประยุกต์ใช้กับคำว่า “ผลิต” ความหมายจะไปด้วยกันได้ เพราะคำว่า “ผลิต” ของเศรษฐศาสตร์ทั่วไปหมายถึงการแปรสภาพจากสิ่งหนึ่งไปเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ความหมายก็คือ ทำให้ดีกว่าเดิมนั่นเอง คือ สิ่งเดิมเป็นสิ่งที่เราไม่ต้องการ แต่เราต้องการสิ่งใหม่ สิ่งใหม่ที่ทำให้เราสนใจเราก็ต้องถือว่าดีกว่าเดิม แต่อาจมีความหมายกว้างแคบกว่ากันเท่านั้นก็คือ คำว่า “ผลิต” ของเศรษฐศาสตร์ทั่วไปเน้นหนักไปในทางวัตถุธรรม ปริมาณ หรือตัวเลข ส่วนคำว่า “ผลิต (ภาวิต)” ของเศรษฐศาสตร์ตามแนวพระพุทธศาสนามีความหมายคลุมไปถึงการผลิตด้านวัตถุธรรมและนามธรรมทั้งหมด และการผลิต (ภาวิต) ในความหมายของพระพุทธศาสนานั้น ต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาเท่านั้น คือ พัฒนาปัญญา พัฒนาคุณภาพชีวิต เพราะคำว่า ภาวิต แปลว่า ทำให้เกิดให้มี หรือทำให้เจริญขึ้นซึ่งฝ่ายเศรษฐศาสตร์ทั่วไปอาจหมายถึงผลิตอะไรก็ได้ แม้สิ่งนั้นไม่เป็นไปเพื่อพัฒนาเลย แต่อาจเป็นสิ่งที่ทำลายล้างด้วยซ้ำไป ทั้งพฤติกรรมของผู้ผลิตบางทีก็ไม่เป็นภาวิต พระพุทธศาสนาเน้นว่าทั้งผู้ผลิตและสิ่งที่ถูกผลิตต้องอยู่บนพื้นฐานแห่งภาวิต

^๗ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๐๐/๒๕๘.

ตารางที่ ๒.๑

เปรียบเทียบพฤติกรรมผู้ประกอบการของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักกับเศรษฐศาสตร์ในพระพุทธศาสนา

เศรษฐศาสตร์กระแสหลัก	เศรษฐศาสตร์ในพระพุทธศาสนา
๑. มุ่งต้นทุนต่ำ ปัจจัยการผลิตต่ำ (ทำให้คุณภาพสินค้าต่ำ) แต่ค่าตอบแทน (กำไร) ต้องสูง	๑. มุ่งความสมดุล เช่น ต้นทุนสมดุล ปัจจัยการผลิตสมดุล ค่าจ้างสินค้า บริการ และกำไร สมดุล ไม่เอาเปรียบผู้ร่วมประกอบการและผู้บริโภค แนวคิดข้อนี้วิเคราะห์จากความคิดรวบยอดของหลักธรรม คือ สัมมากำมัณฑะ สัมมาอาชีวะ และหลักธรรมสมดุล คือ มัชฌิมาปฏิปทา
๒. ผลิตสินค้าทุกประเภทตามอุปสงค์ของผู้บริโภค	๒. มุ่งผลิตสินค้าเสริมคุณภาพชีวิต เช่น หลักธรรมมิฉฉาวณิชา ที่ห้ามค้าขายสินค้าไม่ชอบธรรม ก็เท่ากับมีอุดมคติต่อต้านการผลิตด้วย คือ ไม่สนับสนุนการผลิตสินค้าปลุกเร้าอกุศลมูลทำลายล้าง เบียดเบียน ผู้บริโภค หรือสินค้าไม่ส่งเสริมคุณภาพชีวิต
๓. การผลิตมุ่งผลประโยชน์ทางกายภาพ (วัตถุ) เพียงอย่างเดียว ไม่บูรณาการกับคุณภาพชีวิตและคุณค่าทางจริยธรรม	๓. การผลิตมุ่งประโยชน์ทั้งสุขภาพกายและสุขภาพจิต และบูรณาการกับจริยธรรม
๔. ผลิตมาก สะสมทุนให้มากเพื่อกำไรต่อไป	๔. ผลิตมาก กิน เก็บ แต่พอดี เหลือเอาไปช่วยเพื่อนมนุษย์
๕. การผลิตมีกำไรเป็นแรงจูงใจ	๕. การผลิตมีกำไร (สมดุล) และคุณภาพชีวิตเป็นแรงจูงใจ

๒.๒ แนวคิดการบริโภค

๒.๒.๑ ที่มาและความหมายของการบริโภค

การบริโภค หมายถึง การใช้ประโยชน์จากสินค้าและบริการเพื่อสนองความต้องการของผู้บริโภคหรือบำบัดความต้องการของมนุษย์ ประกอบไปด้วยสินค้า ๒ ชนิด คือ การบริโภคสินค้าคงทน และการบริโภคสินค้าไม่คงทน

๑. การบริโภคสินค้าคงทน เป็นการบริโภคสินค้าที่ไม่ได้ทำให้สิ่งที่ถูกบริโภคหมดสิ้นหรือหมดสภาพไป ยังใช้ได้อีกเป็นเวลานาน แต่เมื่อใช้ย่อมเกิดการสึกหรอ เช่น บ้าน รถยนต์ โทรทัศน์ โทรศัพทมือถือ เป็นต้น

๒. การบริโภคสินค้าไม่คงทน เป็นการบริโภคสินค้าที่ทำให้สิ่งที่ถูกบริโภคสิ้นไป เช่น อาหาร ยารักษาโรค เครื่องดื่ม เป็นต้น^{๘๘}

ผู้บริโภค หมายถึง ผู้ที่มีความสามารถในการซื้อสินค้าและบริการเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ส่วนตัวหรือในครัวเรือน ผู้บริโภคมีจำนวนมากทั่วประเทศ บางคนก็ตัดสินใจในการซื้ออย่างมีระเบียบแบบแผน สามารถใช้เงินทุกบาททุกสตางค์ได้คุ้มค่า

อดุลย์ จาตุรงค์กุล และคณะ^{๘๙} ได้ให้ความหมายไว้ว่า การบริโภค หมายถึง วิธีการ สถานที่ และเวลาที่บุคคลได้บริโภคสินค้าและบริการ เช่น วิธีการบริโภคสินค้า การตัดสินใจด้านเวลา และการตัดสินใจในการบริโภค เป็นต้น

ปณิศา มีจินดา^{๙๐} ได้ให้ความหมายไว้ว่า การบริโภค หมายถึง การค้นหา การซื้อ การใช้ และการประเมินผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ ดังนั้น ระบบการบริโภคจึงเป็นวิธีการที่ผู้ซื้อปฏิบัติเพื่อค้นหาซึ่งผลิตภัณฑ์ ใช้ผลิตภัณฑ์และจัดการกับผลิตภัณฑ์หลังการใช้

สรุปได้ว่า การบริโภค (Consumption) หมายถึง การใช้จ่ายซื้อสินค้าและบริการเพื่อสนองความต้องการในการอุปโภคบริโภคของแต่ละคน ซึ่งการบริโภคในทางเศรษฐศาสตร์นั้นจึงมิได้หมายถึง เฉพาะการรับประทานอาหารเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการใช้สินค้าและบริการเพื่อสนองความต้องการของผู้บริโภค โดยใช้วิธีการบริโภคในความหมายอื่น ๆ ด้วย เช่น การชมภาพยนตร์ การฟังเพลง การซื้อเสื้อผ้า การเช่าบ้าน การรับบริการตรวจรักษา การโดยสารรถประจำทาง และการใช้สื่อทางอินเทอร์เน็ต (การเล่น Facebook Line) เป็นต้น

^{๘๘} วิรุณสิริ ไจมา, เศรษฐศาสตร์จุลภาค ๑, หน้า ๘๗.

^{๘๙} อดุลย์ จาตุรงค์กุล และคณะ, พฤติกรรมผู้บริโภคฉบับมาตรฐาน, (กรุงเทพฯ: บริษัท วิรัตน์ เอ็ดดุกะชั่น จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒๔.

^{๙๐} ปณิศา มีจินดา, พฤติกรรมผู้บริโภค, (กรุงเทพฯ: บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๓๓), หน้า ๖๙.

คำว่า บริโภค (Consumption) ถ้าพิจารณาตามโศภนปากสูตรในคัมภีร์พระไตรปิฎก จะพบว่า ท่านมิได้หมายถึงการกินการดื่มเพียงอย่างเดียว แต่ยังหมายรวมไปถึงการเสพอารมณ์ทางปัญญา (ตา หู จมูก ลิ้น กาย) และทางมโนทวาร (ทางใจ) อีกด้วย เช่น บางแห่งพระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงแสดงธรรมทรงใช้คำว่า “คฤหัสถ์ผู้บริโภคกาม หรือ การบริโภคกามคุณ” เป็นต้น ซึ่งก็หมายถึงการเสพหรือบริโภคอารมณ์ที่ผ่านมาจาก ตา หู จมูก ลิ้น กาย (อาจเกี่ยวโยงไปถึงใจซึ่งเป็นตัวตัดสินใจว่าชอบหรือไม่ชอบในอารมณ์นั้น ๆ ด้วย) แต่บางครั้งท่านเน้นเฉพาะโภชนมัตตัญญุตตา ซึ่งหมายถึงเฉพาะการบริโภคโภชนะซึ่งเป็นเพียง ๑ ในปัจจัย ๔ เท่านั้น ความหมายดังกล่าวมีปรากฏหลายแห่งในพระไตรปิฎก เช่น ในอปฺปนณกสูตรและโศภนปากสูตร

โศภนปากสูตร (สูตรว่าด้วยการหุงข้าวสารทะนานหนึ่ง)

พระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยพระกระยาหารที่หุงด้วยข้าวสารทะนานหนึ่งทรงอืดอืด เสด็จไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ประทับนั่ง พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่าพระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยแล้วทรงรู้สึกอืดอืด จึงตรัสพระคาถาว่า

“มนุษย์มีสติอยู่ทุกเมื่อ
รู้จักประมาณในโภชนะที่ได้แล้ว
ย่อมมีเวทนาเบาบาง
เขาย่อมแก่ช้า อายุก็ยั่งยืน”

พระเจ้าปเสนทิโกศลรับสั่งให้สุทฺถสสมานพซึ่งอยู่เบื้องหลังพระปฤษฎางค์ของพระองค์จำพระคาถาดังกล่าว แล้วได้กล่าวถวายขณะพระองค์เสวยพระกระยาหาร โดยพระราชทานค่าจ้าง ๑๐๐ กหาปณะ สุทฺถสสมานพกล่าวพุทธคาถานั้นทุกเมื่อที่เสวย พระเจ้าปเสนทิโกศลขณะเสวยพระกระยาหารที่หุงด้วยข้าวสารทะนานหนึ่ง พระองค์ทรงระลึกถึง และปฏิบัติตามพุทธวจนะ ทำให้พระองค์มีพระวรกายกระปรี้กระเปร่า ทรงลูบพระวรกายด้วยฝ่าพระหัตถ์ แล้วทรงเปล่งพระอุทานว่า “พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงอนุเคราะห์เราด้วยประโยชน์ทั้งสอง คือ ประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าอย่างแท้จริง”^{๑๑}

๒.๒.๒ หลักการสำคัญของการบริโภค

การบริโภคเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่มีความสำคัญ เนื่องจากมนุษย์ทุกคนต้องบริโภคเพื่อการดำรงชีวิต และการบริโภคยังเป็นสิ่งกระตุ้นให้เกิดการลงทุน การจ้างงาน ทำให้มีรายได้ทั้งผู้ผลิตและเจ้าของปัจจัยการผลิต มีสินค้าและบริการบริโภคเพิ่มขึ้น ทำให้เศรษฐกิจขยายตัวขึ้น

หลักการบริโภคที่ดี ผู้บริโภคควรคำนึงถึงหลักการบริโภคที่ดี ๔ ประการ ดังนี้

^{๑๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๔/๑๔๕-๑๔๖.

๑. ความจำเป็น หมายถึง สิ่งที่จำเป็นต้องบริโภค มิฉะนั้นจะทำให้เกิดอันตรายต่อตนเอง หรือครอบครัว ส่วนใหญ่สิ่งจำเป็นในการครองชีพ คือ ปัจจัยสี่ ได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค

๒. ความมีประโยชน์ หมายถึง บริโภคในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและครอบครัว โดยไม่ทำให้ผู้อื่นหรือสังคมเดือดร้อน

๓. ความปลอดภัย หมายถึง เมื่อบริโภคสินค้าหรือบริการนั้นแล้ว ไม่เกิดอันตรายต่อตนเอง และสิ่งแวดล้อม โดยการอ่านฉลากสินค้า พิจารณาส่วนประกอบ วันผลิต และวันหมดอายุ หรือการรับรองคุณภาพสินค้าจากหน่วยงานที่ถูกต้องตามกฎหมายและน่าเชื่อถือ

๔. ความประหยัด หมายถึง ประมาณการบริโภค ไม่มากหรือน้อยเกินไป โดยคำนึงถึง คุณภาพ ราคาที่เหมาะสม ใช้จ่ายตามปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง พอประมาณ มีเหตุผล ไม่เลียนแบบ การบริโภค ไม่ฟุ่มเฟือย ทำให้ใช้ประโยชน์จากสินค้าและบริการอย่างคุ้มค่า

ถ้าหากเราพิจารณาภาพรวมของโทณปากสูตรจะพบว่า พระสูตรได้สรุปถึงพฤติกรรมของ ผู้บริโภค (Consumer Behavior) ในลักษณะต่าง ๆ เอาไว้ เช่น ลักษณะของการบริโภค ขอบเขตของ การบริโภค อรรถประโยชน์ อุดมคติหรือจุดมุ่งหมายแห่งการบริโภค ดังนี้

๑. ลักษณะการบริโภค แบ่งออกเป็น ๓ อย่าง ดังนี้

๑.๑ อิมบริโภค แปลว่า บริโภคแบบเป็นหนี้ ถ้าเป็นพฤติกรรมบริโภคของภิกษุท่าน หมายถึงภิกษุเมื่อบริโภคปัจจัย ๔ ที่ชาวบ้านถวายด้วยศรัทธา ก่อนบริโภคไม่พิจารณา ขณะบริโภคก็ไม่ พิจารณา ถ้าประมาทพลังผลอมได้พิจารณาใน ๒ ช่วงดังกล่าว ก็ให้พิจารณารวยยอดที่หลังได้ด้วยอดีต ปัจจเวกขณวิธี แต่ถ้าบริโภคด้วยตัณหา ไม่ได้ใช้สติพิจารณาเลยตลอด ๓ ช่วงดังกล่าว ปล่อยไว้จนกระทั่ง อรุณของวันใหม่ขึ้นมา ท่านปรับอาบัติทุกกฎ ภิกษุนั้นชื่อว่า “บริโภคเป็นหนี้” (ชาติหน้าต้องเกิดไปใช้หนี้ ผู้เป็นเจ้าของปัจจัย ๔) ท่านว่าภิกษุนั้นยอมไม่พ้นจากอัทภาพแห่งเปรต เป็นต้น เมื่อบริโภคแล้วต้องใช้ พลังงานที่ได้จากการบริโภคไปพัฒนาความคิดและพฤติกรรมของตนเอง ตลอดจนทำตนให้เป็นที่พึ่งพา ของสังคมได้ แสดงว่าพระพุทธศาสนาเน้นให้ทำตัวเป็นผู้ผลิตด้วย แทนที่จะเอาแต่บริโภคฝ่ายเดียว แต่ถ้า เป็นพฤติกรรมบริโภคฝ่ายคฤหัสถ์ อิมบริโภคอาจหมายถึงการบริโภคใช้สอยตามความอยาก ฟุ่มเฟือย พอกเสริมเกินกว่าเท่าที่จำเป็นต่อชีวิตจริงบริโภคใช้สอยเกินรายได้ จนต้องเป็นหนี้สินติดตัว

๑.๒ เถยบริโภค แปลว่า การบริโภคแบบขโมย ถ้าเป็นพฤติกรรมบริโภคฝ่ายภิกษุท่าน หมายถึงภิกษุผู้ทุศีล แต่อ้างเพศอ้างตัวเองว่าเป็นภิกษุผู้ทรงศีลหลอกลวงชาวบ้านเลี้ยงชีพ บำเรอกามสุข ด้วยวิธีการต่าง ๆ ภิกษุเช่นนี้ชื่อว่า มีพฤติกรรมแบบขโมยบริโภค คือ ขโมยเพศภิกษุและปัจจัย ๔ ของ ชาวบ้านมาเป็นปัจจัยบำเรอชีวิต โทษอาจจะหนักกว่าการบริโภคเป็นหนี้ชาวบ้าน แต่ถ้าเป็นพฤติกรรม บริโภคฝ่ายคฤหัสถ์ อาจหมายถึงคฤหัสถ์ที่มีพฤติกรรมมิจฉาชีพ คอร์ปชั่น โกงกิน ขโมยกิน ประกอบ อทินนาทานไม่โดยตรงก็โดยอ้อม โดยอ้อม เช่น ที่ชอบพูดกันในแวดวงของนักวิชาการว่า “การคอร์ปชั่น

เชิงนโยบาย” ซึ่งข้อเท็จจริงคืออย่างไร ไม่อาจทราบได้ หรือการอ้างกฎศีลธรรมเพื่อผลประโยชน์แก่ตนเองและพวกพ้อง เป็นการโกงโดยอ้อมทั้งสิ้น

๑.๓ สามีบริโศก แปลว่า การบริโศกแบบเป็นนาย แบบเป็นเจ้าของ ถ้าเป็นพฤติกรรม บริโศกฝ่ายภิกษุ ท่านหมายถึงการบริโศกปัจจัย ๔ อย่างมีสติควบคุมของภิกษุผู้ทรงศีล มุ่งปฏิบัติขัดเกลา ปฏิบัติตรง ปฏิบัติเป็นธรรม ปฏิบัติชอบ ยิ่งเป็นเนืองนาคบุญของชาวโลก การบริโศกของท่านถือว่าเป็นนาย มีความหมายว่าท่านสามารถยกิจให้อยู่เหนือความอยาก ไม่สยบเป็นทาสแห่งปัจจัย ๔ หรือวัตรธรรม แดงการบริโศกของท่านยังเป็นการอนุเคราะห์ทำให้ปัจจัยทานของโลกมีอันสงบสุขไปด้วย แต่ก็ถ้าเป็นพฤติกรรมบริโศกฝ่ายคฤหัสถ์ อาจหมายถึง คฤหัสถ์ที่มีพฤติกรรมบริโศกแบบสมชีวิตา คือ บริโศก พอสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่ตนหามาได้ ไม่ให้ฟุ่มเฟือยหรือผิดเคืองเกินไป บริโศกพอเหมาะแก่ฐานะ ไม่คล้อยตามสังคัมบริโศกนิยม

๒. ขอบเขตของการบริโศก

การบริโศกตามกรอบความคิดของเศรษฐศาสตร์ในพระพุทธศาสนา กำหนดเขตแดนของการ บริโศกไว้ที่ “โภชน มัตตัญญูตา” หรือ “มัชฌิมาปฏิปทา” คือ การบริโศกไม่มากเกินไปจนทำให้รู้สึกอึดอัด และไม่น้อยเกินไปจนทำให้ร่างกายอิดโรย โดยใช้โยนิโสมนสิการควบคุมการบริโศก ควบคุมความต้องการให้อยู่ในระดับที่พอเหมาะดังกล่าว การบริโศกอย่างนี้ทำให้เกิดคุณภาพชีวิต เป็นการบริโศกโดย มีกุศลฉันทะเป็นมูล มิได้บริโศกโดยมีกามฉันทะหรือตัณหาเป็นมูล ส่วนการบริโศกของเศรษฐศาสตร์ทั่วไป ส่วนใดเป็นการบริโศกสนองความต้องการ แต่ความต้องการไม่มีเขตแดนแน่นอน แม้เราจะบอกว่า ความพอใจสูงสุดที่ได้บริโศกนั้นแหละคือเขตแดนหรือขอบเขตของการบริโศกก็ตาม แต่ความพอใจที่เกิดจากการสนองตอบบ่อย ๆ นั้น จะหาเขตแดนที่แน่นอนไม่ได้

๓. อรรถประโยชน์ (Utility) และจุดสูงสุดแห่งอรรถประโยชน์จากการบริโศก

คำจำกัดความของคำว่า “อรรถประโยชน์” คืออะไร มีผู้ให้ความหมายไว้ดังนี้

๓.๑ เจ เบนแฮม (J. Bentham) เป็นผู้เสนอความคิดเรื่องอรรถประโยชน์ ให้ความหมายไว้ว่า “อรรถประโยชน์” หมายถึง คุณสมบัติในสิ่งใด ๆ ที่ทำให้เกิดผลประโยชน์ ความสุข ความดี เพื่อที่จะขจัดการเกิดขึ้นของการกระทำผิด ความทุกข์ ความชั่ว หรือความไม่มีความสุข^{๑๒}

อรรถประโยชน์ในความหมายของ เจ เบนแฮม ไม่ได้เน้นวัตรธรรมเพียงอย่างเดียว แต่ได้เน้นคุณค่าทางจริยธรรมด้วย เช่น คำว่า “ความดี” และคำว่า “ขจัดการเกิดขึ้นของการกระทำผิด” เป็นต้น แต่เป็นที่น่าเสียดายว่าเศรษฐศาสตร์ปัจจุบันเน้นเรื่องคุณค่าทางจริยธรรมน้อยไป หรือแทบจะไม่เน้นเลย

^{๑๒} Bentham, Jeremy. *An introduction to the principles of morals and legislation*, (Garden City, N.Y. : Doubleday, Doran & Company, 19350), P.49.

๓.๒ พจนานุกรมเศรษฐศาสตร์ของ “Sloan and Zurcher” ได้ให้คำนิยามไว้ว่า “อรรถประโยชน์” คือ ความสามารถที่จะทำให้เกิดความพอใจ^{๑๓}

นิยามนี้แสดงว่า อรรถประโยชน์ไม่ใช่ความพอใจ แต่มันเป็นตัวเหตุให้เกิดความพอใจ และความพอใจก็มีใช้ตัวอรรถประโยชน์ อรรถประโยชน์ตามความหมายนี้ไม่ได้เน้นเรื่องคุณค่าที่ชัดเจนเลย แสดงว่าอะไรก็ได้ที่สามารถทำให้เกิดความพอใจ สิ่งนั้นเป็นอรรถประโยชน์ทั้งสิ้น กิจกรรมทางเศรษฐศาสตร์ปัจจุบันตั้งอยู่บนพื้นฐานของอรรถประโยชน์ ดังนั้น คำว่าอรรถประโยชน์ ถ้าพิจารณาตามความหมายนี้บวกกับพฤติกรรมทางเศรษฐศาสตร์ปัจจุบัน จึงหมายถึงอรรถประโยชน์ของสินค้าหรือบริการที่สามารถบำบัดความต้องการของมนุษย์ได้ แต่ถ้าสินค้าและบริการใดบำบัดความต้องการของมนุษย์ไม่ได้ หรือถ้ามนุษย์ไม่ต้องการสินค้านั้น สินค้าและบริการนั้นก็ไม่จัดเป็นอรรถประโยชน์ โดยเน้นที่ความพอใจสูงสุดที่ผู้บริโภคจะพึงได้รับ มิได้เน้นที่คุณประโยชน์ คุณค่าที่แท้จริง หรือคุณภาพชีวิตที่ผู้บริโภคจะพึงได้รับ เน้นความพอใจที่ได้บริโภคมากกว่าเหตุผลอื่นทั้งหมด

จุดสูงสุดแห่งอรรถประโยชน์ของเศรษฐศาสตร์ในพระพุทธศาสนา คือ จุดที่เกิดความพอใจสูงสุดที่ได้คุณภาพชีวิตจากการบริโภค (ความพอใจ + คุณภาพชีวิต / Pleasure + Quality of life) ส่วนจุดสูงสุดแห่งอรรถประโยชน์ของเศรษฐศาสตร์ทั่วไป คือ จุดที่เกิดความพอใจสูงสุด (ที่ได้บริโภค) (ความพอใจ + การบริโภค / Pleasure + Consumptions)

๔. อุดมคติหรือจุดมุ่งหมายของการบริโภค แบ่งเป็น ๒ ระดับ คือ

๔.๑ อุดมคติหรือจุดมุ่งหมายเบื้องต้น คือ มุ่งบำบัด (เวทนา) มุ่งคุณภาพชีวิตซึ่งเป็นคุณค่าแท้ของชีวิต เช่น ที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในพระสูตรนี้ว่า เมื่อบริโภคโภชนาอย่างมีสติจะก่อให้เกิดคุณภาพชีวิต คือ “มีเวทนาเบาบาง แก่ช้า आयुยังยืน” ข้อนี้ต่างจากจุดมุ่งหมายการบริโภคของเศรษฐศาสตร์ทั่วไปซึ่งมุ่งความพอใจที่ได้เสพ แม้บางครั้งอาจมุ่งประโยชน์หรือคุณค่าทางอาหารอยู่บ้าง (เช่น บางครั้งต้องการบริโภคอาหารให้ครบ ๕ หมู่) แต่ก็ให้ความสำคัญเป็นอันดับรอง ส่วนใหญ่มุ่งสนองความอยากมากกว่า

๔.๒ อุดมคติหรือจุดมุ่งหมายต่อยอด คือ ต่อยอดหลังจากได้คุณภาพชีวิตเบื้องต้นจากการบริโภคแล้ว ได้แก่ การใช้ชีวิตที่ได้คุณภาพนั้นพัฒนาพฤติกรรมกิจกรรมชีวิต และความคิด เพื่อให้รู้ถึงอุดมคติสูงสุดของชีวิตคืออิสรภาพแห่งวิญญาน เป็นการปลดปล่อยความทุกข์และการเวียนว่ายตายเกิด ชีวิตไม่ต้องมีการบำบัดอีกต่อไป ส่วนเศรษฐศาสตร์ทั่วไปเมื่อได้บริโภคแล้ว อาจต่อยอดจุดมุ่งหมายกิจกรรมชีวิตตามหน้าที่ที่มีอยู่ เป็นอยู่ แต่กิจกรรมชีวิตมิได้เน้นหนักเรื่องการพัฒนาพฤติกรรมและจิตใจเพื่อมุ่งอิสรภาพทางวิญญานหรือความไร้ทุกข์โดยเด็ดขาด

^{๑๓} Sloan and Zurcher, *Dictionary of Economics*, (London: Barnes and Nobles, 1966), P. 127.

๒.๒.๓ องค์ประกอบของการบริโภค

องค์ประกอบของการบริโภคหรือเรียกอีกอย่างว่าปัจจัยที่กำหนดการบริโภค ได้แก่

๑. รายได้ของผู้บริโภค ระดับรายได้เป็นปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกบริโภคสินค้าหรือบริการของผู้บริโภค โดยมีความสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกัน คือ ผู้บริโภคที่มีรายได้มากจะบริโภคมาก ถ้ามีรายได้น้อยก็จะบริโภคน้อย

๒. ราคาของสินค้าและบริการ เนื่องจากระดับราคาของสินค้าและบริการเป็นตัวกำหนดอำนาจซื้อของเงินที่มีอยู่ในมือของผู้บริโภค นั่นคือ ถ้าราคาของสินค้าหรือบริการสูงขึ้นจะทำให้อำนาจซื้อของเงินลดลง ส่งผลให้บริโภคสินค้าหรือบริการได้น้อยลง เนื่องจากเงินจำนวนเท่าเดิมซื้อหาสินค้าหรือบริการได้น้อยลง ในทางกลับกัน ถ้าราคาของสินค้าหรือบริการลดลงอำนาจซื้อของเงินจะเพิ่มขึ้น ส่งผลให้ผู้บริโภคสามารถบริโภคสินค้าหรือบริการได้มากขึ้นด้วยเหตุผลทำนองเดียวกันกับข้างต้น

๓. ปริมาณเงินหมุนเวียนที่อยู่ในมือ กล่าวคือ ถ้าผู้บริโภคมีเงินหมุนเวียนอยู่ในมือมากจะสนใจให้ผู้บริโภคบริโภคมากขึ้น และถ้ามีเงินหมุนเวียนอยู่ในมือน้อยก็จะบริโภคน้อยลง

๔. ปริมาณของสินค้าในตลาด ถ้าสินค้าหรือบริการในท้องตลาดมีปริมาณมาก ผู้บริโภคจะมีโอกาสในการจับจ่ายใช้สอยหรือบริโภคได้มาก ในทางกลับกัน ถ้ามีน้อยก็จะบริโภคน้อยตาม

๕. การคาดคะเนราคาของสินค้าหรือบริการในอนาคต มีผลต่อการตัดสินใจ กล่าวคือ ถ้าผู้บริโภคคาดว่าในอนาคตราคาของสินค้าหรือบริการจะสูงขึ้น ผู้บริโภคจะเพิ่มการบริโภคในปัจจุบัน (ลดการบริโภคในอนาคต) ตรงกันข้าม ถ้าคาดว่าราคาของสินค้าหรือบริการจะลดลงผู้บริโภคลดการบริโภคในปัจจุบันลง (เพิ่มการบริโภคในอนาคต) จะเห็นได้ว่าการคาดคะเนราคาของสินค้าหรือบริการในอนาคตจะมีความสัมพันธ์ในทิศทางตรงกันข้ามกับการตัดสินใจเลือกบริโภคหรือระดับการบริโภคในปัจจุบัน และจะมีความสัมพันธ์ในทิศทางเดียวกันกับการตัดสินใจเลือกบริโภคหรือระดับการบริโภคในอนาคต

๖. ระบบการค้าและการชำระเงิน เป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดการตัดสินใจการเลือกบริโภค กล่าวคือ ถ้าเป็นระบบการซื้อขายด้วยเงินผ่อน ดาวน์ต่ำ ผ่อนระยะยาว จะเป็นการเพิ่มโอกาสในการบริโภคให้กับผู้บริโภคมากขึ้น นั่นคือ ผู้บริโภคสามารถบริโภคโดยไม่ต้องชำระเงินในงวดเดียว มีเงินเพียงส่วนหนึ่งในการดาวน์ก็สามารถซื้อหาสินค้าและบริการมาบริโภคได้ โดยเฉพาะสินค้าหรือบริการที่มีราคาสูง เช่น บ้าน รถยนต์ ฯลฯ ตรงกันข้าม ถ้าไม่มีระบบการซื้อขายแบบเงินผ่อน คือผู้บริโภคจะต้องชำระเงินค่าสินค้าตามราคาในงวดเดียว ผู้บริโภคอาจไม่สามารถซื้อหาหรือบริโภคสินค้าหรือบริการนั้น ๆ ได้

นอกจากที่กล่าวข้างต้น ยังมีปัจจัยอื่น ๆ อีกมากที่มีผลต่อการตัดสินใจเลือกบริโภคของผู้บริโภค ไม่ว่าจะเป็นเพศ อายุ ระดับการศึกษา ฤดูกาล เทศกาล รสนิยมหรือความชอบส่วนตัวของผู้บริโภค เป็นต้น^{๑๔}

^{๑๔} ณรงค์ ธนาวิภาส, **หลักเศรษฐศาสตร์**, หน้า ๒๘.

ในพระสูตรชื่อว่า อปัณณกสูตร (สูตรว่าด้วยข้อปฏิบัติไม่ผิด) พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุประกอบด้วยธรรม ๓ ประการ ชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติไม่ผิด ได้แก่ธรรมเหล่านี้ คือ

๑. การคู้มครองทวารในอินทรีย์ คือ เมื่อเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ดมกลิ่นด้วยจมูก ลิ้มรสด้วยลิ้น ถูกต้องโณภูฏัพพะด้วยกาย รู้แจ้งธรรมารมณด้วยใจแล้ว ไม่รวบถือ (รวบถือ หมายถึง มองภาพด้านเดียว คือ มองภาพรวมโดยเห็นเป็นหญิงหรือชาย เห็นว่ารูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสที่อ่อนนุ่ม เป็นอารมณ์ที่น่าปรารถนาด้วยอำนาจฉันทะระคะ)^{๑๕} ไม่แยกถือ (แยกถือ หมายถึง มองภาพ ๒ ด้าน คือ มองแยกแยะเป็นส่วน ๆ ไปด้วยอำนาจกิเลส เช่น เห็นมือเท้าว่าสวยหรือไม่สวย เห็นอาการยิ้มแย้ม หัวเราะ การพูด เห็นว่าน่ารักหรือไม่น่ารัก ถ้าเห็นว่าสวยน่ารักก็เกิดอิฏฐารมณ (อารมณ์ที่น่าปรารถนา) ถ้าเห็นว่าไม่สวยไม่น่ารักก็เกิดอนิฏฐารมณ (อารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา) เพราะถ้าไม่สำรวมแล้วจะเป็นเหตุให้อภิกขา (เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) และโทมนัส (ความสุขใจ) ครอบงำได้

๒. รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร คือ บริโภคแต่พอประมาณ เพียงเพื่อบำบัด (เวทนา) เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์

๓. ประกอบความเพียรเครื่องตั้งอยู่เนื่อง ๆ คือ การประกอบความเพียรเพื่อชำระจิตให้บริสุทธิ์จากอกุศลธรรมด้วยความเพียร ๒ อิริยาบถ คือ การเดินจงกรม แลการนั่ง (คู้บัลลังก์ขัดสมาธิ) ตลอดทั้งวัน และตลอดปฐมยามแห่งราตรี พออย่างเข้ามัชฌิมยามสำเร็จสี่หเสยา (นอนอย่างราชสีห์) คือนอนตะแคงเบื้องขวา ซ้อนเท้า เหลื่อมเท้า (เท้าซ้ายกับเท้าขวาเหลื่อมกัน) มีสติสัมปชัญญะ หมายใจว่าจะลุกขึ้น พออย่างเข้าปัจฉิมยาม ตื่นขึ้นประกอบความเพียรต่อไปด้วยการจงกรมและการนั่งตลอดปัจฉิมยาม

อปัณณกสูตร (สูตรว่าด้วยข้อปฏิบัติไม่ผิด) พระผู้มีพระภาคทรงแสดงการบริโภคของมนุษย์ในลักษณะเป็นความคิดรวบยอด ดังนี้

๑. อินทรีย์สังวร หมายถึง ให้สำรวมอินทรีย์ขณะอินทรีย์ ๖ บริโภค (เสพอารมณ์) คือ ตา เห็นรูป หูฟังเสียง จมูกดมกลิ่น ลิ้นลิ้มรส กายสัมผัสกับโณภูฏัพพะารมณ ใจรู้ธรรมารมณ การที่อินทรีย์ทั้ง ๖ ได้เสพอารมณ์ทั้ง ๖ ดังกล่าว ถือเป็นการบริโภคอย่างหนึ่ง (ความหมายของคำว่า “บริโภค” บางครั้งพุทธองค์ตรัสใช้คำว่า “กามโภคี” แปลว่า ผู้บริโภคกาม หมายถึง ผู้ที่ยังข้องแวะอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ และธรรมารมณนั่นเอง พระสูตรนี้ทรงแนะนำให้บริโภคอารมณ์ (เสพอารมณ์) ดังกล่าวด้วยอินทรีย์สังวร คือ มีสติสำรวมอินทรีย์ ขณะที่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ บริโภคอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โณภูฏัพพะ และธรรมารมณ

๒. โภขเน มัตตัญญูตา ทรงเน้นถึงการบริโภคอาหารโดยเฉพาะ คือ บริโภคพอประมาณ บริโภคเพื่อบำบัด (เวทนา) เพื่อคุณภาพชีวิต (เช่น มีเวทนาเบาบาง แก่ช้า อายุยืน – ตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศล – ในโทณปากสูตร) เพื่ออนุเคราะห์พรหมจรรย์ (สนับสนุนชาคริยานุโยค)

^{๑๕} อจ.ติฎ. (ไทย) ๒๐/๑๖/๑๕๙.

๓. ชาคริยานุโยค คือ การหมั่นประกอบภารตั้น คือขยันหมั่นเพียรไม่เห็นแก่นอนมากเกินไป
 ซ่อนเเองที่จะเน้นว่า “เป็นความคิดหรือปฏิบัติทาต่อยอดหลังจากได้บริโภคตามข้อ ๑ และข้อ ๒ จนได้
 คุณภาพชีวิตเกิดขึ้นแล้ว แสดงว่าการบริโภคตามกรอบความคิดของเศรษฐศาสตร์ในพุทธศาสนาไม่ใช่เพื่อ
 แสวงหาความสุขหรือความพอใจสูงสุดจากการบริโภคแล้วหยุดอยู่เพียงแค่นั้น แต่ต้องใช้ชาคริยานุโยค
 พัฒนาคิดและพฤติกรรมต่อยอดเพื่อความรู้ทุกข์และอิสรภาพแห่งวิญญานอันเป็นจุดมุ่งหมายหรือ
 อดมคติสูงสุดที่ชีวิตควรแสวงหา

พุทธธรรมที่ตรัสถึงจุดมุ่งหมายของการบริโภค ขอบเขตของการบริโภค วิธีปฏิบัติก่อน ขณะ
 หรือหลังบริโภค มีปรากฏอยู่หลายแห่งในพระไตรปิฎกซึ่งบางที่แต่ละแห่งทรงมีจุดเน้นต่างกัน เช่น ใน
 พระไตรปิฎก โดยเฉพาะพระวินัยปิฎกส่วนเสขยิกัณฑ์ ทรงเน้นพฤติกรรมบริโภคเชิงมารยาทสังคม เช่น
 ตรัสว่า “ภิกษุพึงทำความสำเหนียกว่า เราจักไม่อ้าปากรอกำข้าวที่ยังไม่ถึงปาก ขณะกำลังฉัน เราจะไม่
 สอดมือทั้งหมดเข้าไปในปาก ขณะที่ในปากมีกำข้าวเราจักไม่พูดคุย เราจะไม่โยนกำข้าวเข้าปาก เราจักไม่
 ฉั่นกัดกำข้าว เราจะไม่ฉั่นทำกระพุงแก้มให้ตู่ย เราจะไม่ฉั่นสลัดมือ เราจะไม่ฉั่นโปรยเม็ดข้าว เราจะไม่
 ฉั่นแลปลิ้น เราจะไม่ฉั่นเสียงดังจับ ๆ เราจะไม่ฉั่นทำเสียงดังซู้ด ๆ เราจะไม่ฉั่นเลียมือ เราจะไม่ฉั่นขอด
 บาตร เราจะไม่ฉั่นเลียริมฝีปาก เราจะไม่จับภาชนะน้ำดื่มด้วยมือเปื้อนอาหาร เราจะไม่เทน้ำล้างบาตรที่มี
 เม็ดข้าวในละแวกบ้าน เป็นต้น”^{๑๖} ส่วนบางแห่งโดยเฉพาะจากพระสูตรต้นตปิฎกส่วนใหญ่ทรงเน้น
 พฤติกรรมบริโภคเชิงคุณค่าหรือเชิงคุณภาพชีวิต เช่น ในโถมปากสูตรที่ตรัสกับพระเจ้าปเสนทิโกศลถึง
 การบริโภคพอประมาณและมีสติกำกับจะก่อให้เกิดคุณภาพชีวิตอย่างไร หรือในอปถนภกปฏิบัติทาสูตรที่
 ตัดกับภิกษุทั้งหลายให้สำรวมการบริโภคอารมณ์ ๖ ด้วยอินทรีย์สังวร ให้รู้จักบริโภคอาหารแต่
 พอประมาณไม่มากหรือน้อยเกินไป แล้วทรงแนะให้ต่อยอดพฤติกรรมด้วยอินทรีย์สังวร มิให้หยุดอยู่หรือ
 พอใจเพียงแคได้คุณภาพชีวิตจากการบริโภค การบริโภคแบบที่ตรัสไว้ในโถมปากสูตรและอปถนภกสูตร
 ทรงเน้นพฤติกรรมบริโภคเพื่อคุณภาพชีวิตโดยตรงนี้เป็นข้อสังเกตอย่างหนึ่ง เมื่อเราอ่านพบพุทธพจน์ใน
 พระไตรปิฎกที่ตัดถึงเรื่องการบริโภคก็พอจะตัดสินใจได้ว่าพุทธองค์ตรัสเน้น “พฤติกรรมบริโภคเชิง
 คุณค่าหรือพฤติกรรมบริโภคเชิงสังคม” โถมปากสูตรก็ดี ล้วนเป็นพุทธธรรมควบคุมพฤติกรรม
 บริโภคทั้งสิ้น

^{๑๖} วิ.ม. (ไทย) ๒/๖๐๒-๖๓๒.

๒.๓ แนวคิดการเงิน

๒.๓.๑ ที่มาและความหมายของการเงิน

การเงิน (Finance) หมายถึง การศึกษาเกี่ยวกับเงินและการตัดสินใจทางการเงินให้เกิดการหมุนเวียน โดยที่เน้นไปที่การจัดสรรด้านการเงินอย่างเป็นระบบโดยสถาบันทางการเงินเพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้ง ๓ ประเภท ได้แก่ การเงินสาธารณะ การเงินส่วนบุคคล การเงินธุรกิจ

เงิน คือ สิ่งที่ทุกคนในสังคมยอมรับกันในขณะนั้นให้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน และใช้วัดมูลค่าของสินค้าและบริการทุกชนิด

ระบบการเงิน หมายถึง ระบบที่เอื้ออำนวยความสะดวกให้ผู้ออมและผู้ลงทุนมาพบกันโดยมีตลาดการเงินเป็นตัวกลางซึ่งมีสถาบันสำคัญคือ นายหน้า ผู้ค้า ผู้ประกอบการขาย ศูนย์กลางที่ให้บริการทางการเงิน การขาย ตลอดจนกรอบกฎหมาย ตลาดการเงินจึงมีบทบาทสำคัญในระบบเศรษฐกิจ

สถาบันทางการเงิน คือ สถาบันที่ทำหน้าที่ระดมเงินออม ให้กู้ยืมแก่ผู้ที่ต้องการเงินไปเพื่อการบริโภคหรือเพื่อการลงทุนดำเนินธุรกิจ โดยจ่ายดอกเบี้ยให้แก่ผู้ออม และคิดดอกเบี้ยจากผู้กู้ยืม กิจกรรมเหล่านี้เกิดขึ้นเมื่อคนเราประกอบอาชีพมีรายได้เกิดขึ้น ซึ่งสถาบันทางการเงินแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑. สถาบันการเงินที่ประกอบกิจการธนาคาร หมายถึง สถาบันการเงินที่ดำเนินงานด้านรับฝากเงิน ที่ถอนคืนได้โดยใช้เงินสด เช็ค ดราฟต์ หรือหนังสือสั่ง ธนาคารแบ่งเป็น ๓ ประเภท ดังนี้

๑.๑ ธนาคารกลาง ทำหน้าที่ควบคุมปริมาณเงินและสินเชื่อในตลาด โดยกำหนดอัตราเงินสำรอง

๑.๒ ธนาคารพาณิชย์ หมายถึง ธนาคารและสาขาของธนาคารต่างประเทศที่ได้รับอนุญาตให้ทำหน้าที่รับฝากเงินและจ่ายเงินคืนเมื่อถูกทวงถาม

๑.๓ ธนาคารเฉพาะกิจ หมายถึง ธนาคารที่จัดตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อดำเนินกิจการอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ธนาคารออมสิน

๒. สถาบันการเงินที่ไม่ได้ประกอบกิจการธนาคาร เช่น บริษัทเงินทุน บริษัทกองทุนรวม สหกรณ์ เป็นต้น^{๑๗}

แนวคิดในพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับทฤษฎีการเงินหรือเศรษฐกิจทรัพย์ พระพุทธศาสนาแบ่งทรัพย์ออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑. สัจจทรัพย์

๒. อสัจจทรัพย์

^{๑๗} Irvin B. Tucker, *Survey of Economics*, 8th, (Mason: South-Western, 2013), pp.393-394.

ทรศนะพื้นฐานที่มีต่อทรัพย์สิน

๑. มิใช่คุณค่าสูงสุดที่พึงแสวงหา เป็นเพียงสิ่งอำนวยความสะดวกและประโยชน์ขั้นพื้นฐานอันเป็นความสุขหรือโลกียสุข มิใช่ประโยชน์สูงสุด เพราะไม่อาจบำบัดทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง
๒. ให้ประโยชน์สำหรับอุปการะให้ได้คุณภาพชีวิต
๓. เป็นปัจจัยขั้นพื้นฐานที่ช่วยสนับสนุนให้ถึงสิ่งที่เป็นคุณค่าสูงสุดของชีวิต คือ ความไร้ทุกข์โดยสิ้นเชิง
๔. ไม่สนับสนุนการยึดติดในเศรษฐกิจทรัพย์สิน เพราะถือว่าเป็นคุณค่าระดับรองเมื่อเทียบกับคุณค่าสูงสุดคือการหมดทุกข์โดยสิ้นเชิง^{๑๘}

๒.๓.๒ หลักการสำคัญของการเงิน

เงินมีความสำคัญกับระบบเศรษฐกิจในยุคปัจจุบันเป็นอย่างมาก เนื่องจากโลกปัจจุบันอาศัยเงินเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการซึ่งกันและกัน ดังนั้นเงินจึงมีความสำคัญเป็นอย่างยิ่งกับการพัฒนาเศรษฐกิจ ความสำคัญของการเงินแบ่งออกเป็นดังนี้

๑. เงินเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน (Medium of Exchange) เงินจะทำหน้าที่เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการต่าง ๆ ทำให้ทุกคนมีเสรีภาพในการเลือก เพราะการมีเงินทำให้เกิดอำนาจซื้อที่ทำให้ผู้ซื้อสามารถซื้อหาสินค้าและบริการในเวลาใดหรือจากผู้ใดก็ได้
๒. เงินเป็นมาตรฐานในการเทียบค่า (Standard of Value) สมัยที่มนุษย์มีการใช้ระบบแลกเปลี่ยนสิ่งของกับสิ่งของ มนุษย์ต้องยุ่งยากอยู่มาก เช่น นำข้าวสาร ๑ ถัง ไปแลกวัวได้เพียง ๑ ขา และเจ้าของวัวก็จะไม่ยอมแลกเพราะต้องตัดขาวัว วัวก็จะตาย เนื่องจากระบบนี้ไม่มีมาตรฐานในการแลกเปลี่ยนที่แน่นอนจึงกำหนดตามความพอใจของตนเอง เมื่อมนุษย์นำเงินมาใช้ทำหน้าที่เป็นมาตรฐานในการเทียบค่า ทำให้การซื้อขายสะดวกมีมาตรฐานที่แน่นอนที่เรียกว่า “ราคา”
๓. เงินเป็นมาตรฐานในการชำระหนี้ภายหลัง (Standard of Deferred Payments) ในการค้าขายหรือประกอบธุรกิจต่าง ๆ อาจมีการผลัดเวลาในการชำระเงินจากปัจจุบันไปเป็นอนาคต เงินจะเป็นสัญญาในการชำระหนี้ภายหลังได้ดี แต่ลูกหนี้จะต้องเสียค่าดอกเบี้ยรวมไปด้วย
๔. เงินเป็นเครื่องรักษามูลค่า (Store of Value) หากเมื่อเราเก็บหรือออมเงิน เงินจะทำหน้าที่เป็นเครื่องรักษามูลค่าคือมีมูลค่าคงตัวอยู่เสมอ แต่ถ้าเก็บทรัพย์สินในรูปของเมล็ดพืช เกลือ หนังสัตว์ มูลค่าของทรัพย์สินอาจเปลี่ยนแปลงขึ้นลง หรือบางชนิดอาจเน่าเสียได้

นอกจากนั้นเงินที่ดีที่จะนำมาใช้พัฒนาประเทศเพื่อให้ประเทศพัฒนาดีขึ้นไปนั้น ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกยอมรับและใช้เป็นสื่อกลางได้ จะต้องมึลักษณะที่ดี ดังนี้

^{๑๘} สำราญ อิมจิตต์, เศรษฐปรัชญาในพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๖๔.

๑. เป็นของที่หายาก เนื่องจากเงินเป็นสิ่งที่มนุษย์ใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยน เงินมักเป็นสิ่งของหรือโลหะที่หายาก หรือมาหล่อหลอมประดับก็จะมีค่าในตัวของมันเอง
๒. เป็นของที่ดูออกง่าย สามารถดูแล้วรู้ว่าเป็นเงินปลอมหรือเงินจริง
๓. เป็นของที่มีมูลค่าคงตัว คือมีมูลค่าคงที่ไม่เปลี่ยนแปลงมากนักเมื่อเทียบกับสิ่งของชนิดอื่น
๔. เป็นของที่แบ่งออกเป็นส่วนย่อยได้ สามารถแบ่งออกเป็นส่วนย่อยได้โดยที่มูลค่าของส่วนที่แบ่งย่อยนั้นก็ไม่เปลี่ยนแปลง
๕. เป็นของที่ขนย้ายสะดวก เพราะเงินเป็นสิ่งที่มนุษย์ต้องพกพาเพื่อใช้ในการแลกเปลี่ยนจึงควรมีขนาดเล็กและเบาเพื่อสะดวกในการพกพา
๖. เป็นสิ่งที่คงทนถาวร เงินควรมีความคงทนไม่แตกหักง่ายเก็บไว้นานเพียงใดก็ไม่เป็นสนิมหรือเน่าเปื่อยผุพัง^{๑๙}

ในทางพระพุทธศาสนามีหลักการในการจัดการเกี่ยวกับการเงินกล่าวไว้ เรียกว่า “หลักการแสวงหาทรัพย์” และ “การรักษาทรัพย์ ซึ่งได้อธิบายไว้ ดังนี้

๑) หลักการแสวงหาทรัพย์ มีหลักการดังนี้

๑.๑) ยึดหลักที่ภุมมธัมมิกัตถะประโยชน์ข้อที่ ๑ และ ข้อที่ ๔ คือ อุฏฐานสัมปทา และ สมชีวิตา

๑.๒) ยึดหลักอภฺรฐังคิกรมข้อที่ ๕ คือ สัมมาอาชีพะ

๑.๓) ยึดหลักการเพิ่มพูนทรัพย์ในพระวินัยปิฎก จีวรชั้นธกะ

ภรรยาของเศรษฐีชาวเมืองสาเกตได้สอนหมอชิวว่า คนมีครอบครัว มีเหย้ามีเรือน จำเป็นต้องรู้สิ่งที่พึงสงวน ไขของให้คุ้มคุณค่า จงเห็นการเพิ่มพูนของทรัพย์ดุจจอมปลวกและรังผึ้ง ที่ตัวปลวกและแมลงผึ้งได้ช่วยกันสะสมจนใหญ่โตได้ใช้ประโยชน์ จงเห็นการหมดไปของทรัพย์ ดุจการหมดไปของน้ำมันหยอดตา น้ำมันหยอดเพลาเกวียน ซึ่งสรุปได้ว่า

๑. รู้จักประหยัด

๒. ขยันสะสมทรัพย์ ดุจผึ้งและปลวก

๓. งดการใช้จ่ายให้น้อย^{๒๐}

๒) การรักษาทรัพย์ (การออม) มีหลักการดังนี้

๒.๑) ยึดพุทธพจน์ที่พระพุทธองค์ได้ทรงแนะนำอุชชัยพราหมณ์ถึงวิธีการรักษาทรัพย์ไว้ดังนี้ อารักขสัมปทาเป็นไฉน กุลบุตรมีโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร สั่งสมไว้ด้วยกำลังแขนอย่างอาบเหงื่อต่างน้ำ เป็นของชอบธรรม ได้มาโดยชอบธรรม เธอจัดการรักษาคุ้มครองโภคทรัพย์

^{๑๙} ฌรณค์ ธนาวิภาส, **หลักเศรษฐศาสตร์**, หน้า ๑๘๖-๑๘๗.

^{๒๐} สํารายุ อิมจิตต์, **เศรษฐปรัชญาในพุทธศาสนา**, หน้า ๖๔-๖๕.

เหล่านั้น โดยพิจารณาว่าทำอะไร พระราชาทั้งหลายจึงไม่พึงริบโภาคเหล่านี้ของเราเสีย พวกโจรไม่พึงลักไปได้ ไฟไม่พึงไหม้ น้ำไม่พึงพัดพาไป ทายาทที่โหดร้ายจะไม่พึงเอาไป นี้เรียกว่า อารักขสัมปทา คือ หลักการรักษาทรัพย์

๒.๒) ยัตพุทฺธพจนฺที่ตรัสไว้ใน กุลสูตร^{๒๑} ว่า ภิกษุทั้งหลาย ตระกูลใดตระกูลหนึ่งถึงความเป็นใหญ่ในโภาคทรัพย์แล้ว ย่อมดำรงอยู่ได้ไม่นานเพราะเหตุ ๔ ประการหรือเหตุใดเหตุหนึ่ง บรรดาเหตุ ๔ ประการนั้น คือ

๑. ไม่แสวงหาพัสดุที่หายไปแล้ว
๒. ไม่ซ่อมแซมพัสดุที่คร่ำคร่า
๓. ไม่รู้จักประมาณในการบริโภคนสมบัติ
๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้มิมีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน

จากนั้นได้ตรัสถึงตระกูลตรงกันข้ามว่า จะดำรงอยู่ได้นานเพราะเหตุ ๔ ประการ หรือเพราะเหตุใดเหตุหนึ่ง บรรดา ๔ ประการนั้น คือ

๑. แสวงหาพัสดุที่หายไป
๒. ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า
๓. รู้จักประมาณในการบริโภคนสมบัติ
๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้มีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน

๒.๓) ยัตพุทฺธพจนฺที่ตรัสเรื่องอบายมุข ๖ ซึ่งปรากฏใน สิงคาลกสูตร^{๒๒} ดังนี้

๑. การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมา คือ สุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโภาคทั้งหลาย
๒. การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน เป็นอบายมุขแห่งโภาคทั้งหลาย
๓. การเที่ยวดูมหรสพเป็นอบายมุขแห่งโภาคทั้งหลาย
๔. การหมกมุ่นในการเล่นการพนันอันเป็นเหตุแห่งความประมาท เป็นอบายมุขแห่งโภาคทั้งหลาย
๕. การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นอบายมุขแห่งโภาคทั้งหลาย
๖. การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน เป็นอบายมุขแห่งโภาคทั้งหลาย

^{๒๑} อ.ป.ญจก. (ไทย) ๒๒/๑๙๙/๓๓๙.

^{๒๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๒-๒๔๕/๒๐๐-๒๐๒.

๒.๓.๓ องค์ประกอบของการเงิน

การเงินทั่วโลกที่คนส่วนใหญ่นิยมใช้เป็นสื่อกลางการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ มีองค์ประกอบของการเงิน ได้แก่ สถาบันทางการเงิน

สถาบันทางการเงิน หมายถึง หน่วยงานที่ทำหน้าที่ระดมเงินออมและให้กู้ยืมแก่ผู้ที่ต้องการเงินไปเพื่อการบริโภค หรือเพื่อการดำเนินทางธุรกิจ โดยแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท ได้แก่

๑. สถาบันทางการเงินที่ประกอบกิจการธนาคาร

- ๑.๑ ธนาคารกลาง
- ๑.๒ ธนาคารพาณิชย์
- ๑.๓ ธนาคารเฉพาะ

๒. สถาบันการเงินที่ไม่ประกอบกิจการธนาคาร

๑.๑ ธนาคารกลาง (Central Bank)

ธนาคารกลางทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางและจัดระบบทางการเงินของประเทศ อำนาจประโยชน์แก่เศรษฐกิจส่วนรวม ปัจจุบันประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกส่วนใหญ่มีธนาคารกลางเป็นของตนเอง ธนาคารกลางของหลายประเทศรวมทั้งประเทศไทยส่วนใหญ่มีแบบอย่างมาจากธนาคารแห่งประเทศอังกฤษ (Bank of England) ธนาคารมีอำนาจหน้าที่ ดังนี้

๑) หน้าที่ออกธนบัตร ตามปกติธนาคารกลางของประเทศต่าง ๆ จะได้รับมอบหมายให้เป็นผู้ออกธนบัตร เพื่อจะได้ควบคุมปริมาณธนบัตรที่ใช้ให้พอดีกับความต้องการของประชาชนโดยทั่วไปและความต้องการของธุรกิจ โดยมีกฎหมายควบคุมการออกธนบัตรให้เป็นที่เชื่อถือของประชาชน ดังพระราชบัญญัติเงินตรา พ.ศ. ๒๕๐๑ “มาตรา ๓๐ ให้สินทรัพย์ดังต่อไปนี้เป็นสิ่งที่ชอบด้วยกฎหมายที่จะประกอบขึ้นเป็นทุนสำรองเงินตรา”

ทุนสำรองเงินตรา คือ สินทรัพย์ที่กฎหมายกำหนดให้เป็นทุนหนุนหลังธนบัตรที่ออกใช้ภายในประเทศ ธนาคารแห่งประเทศไทยซึ่งมีหน้าที่ออกธนบัตรจะต้องมีหลักทรัพย์เป็นทุนสำรอง ร้อยละร้อย ดังนี้

๑.๑) ทองคำ

๑.๒) เงินตราต่างประเทศอันเป็นเงินตราที่พึงเปลี่ยนได้ หรือเงินตราต่างประเทศ

อื่นใดกำหนดโดยกฎกระทรวง ทั้งนี้ต้องเป็นรูปเงินฝากในธนาคารนอกราชอาณาจักรหรือสถาบันการเงินระหว่างประเทศ

๑.๓) หลักทรัพย์ต่างประเทศที่มีการชำระหนี้เป็นเงินตราต่างประเทศที่ระบุไว้ในข้อ ๒

๑.๔) ทองคำและสินทรัพย์ต่างประเทศที่นำส่งมอบกองทุนการเงินระหว่างประเทศ

๑.๕) ใบสำคัญสิทธิพิเศษถอนเงิน

๑.๖) หลักทรัพย์รัฐบาลไทยที่จะมีการชำระหนี้เป็นเงินตราต่างประเทศที่ระบุไว้ในข้อ ๒ หรือเป็นเงินบาท

๑.๗) ตัวเงิน ในประเทศที่ธนาคารแห่งประเทศไทยพึงซื้อ หรือรับช่วงซื้อลดได้ แต่ต้องมีค่ารวมกันไม่เกินร้อยละสี่สิบของจำนวนธนบัตรที่ออก

๒) เป็นนายธนาคารของรัฐบาล ธนาคารแห่งประเทศไทยทำหน้าที่เป็นนายธนาคารดังต่อไปนี้

๒.๑) เป็นผู้รักษาเงินฝากของรัฐบาล

๒.๒) เป็นผู้ให้กู้ยืมแก่รัฐบาลและรัฐวิสาหกิจ

๒.๓) เป็นตัวแทนทางการเงินของรัฐบาล

๓) เป็นนายธนาคารของธนาคารพาณิชย์ ธนาคารแห่งประเทศไทยได้รับอำนาจตามกฎหมายในการควบคุมการดำเนินงานกิจการของธนาคารพาณิชย์ และดูแลกิจกรรมดังต่อไปนี้

๓.๑) หน้าที่ในการรับฝากเงิน ธนาคารพาณิชย์จะต้องฝากเงินสดสำรองตามกฎหมายไว้ที่ธนาคารกลาง นอกจากนี้ธนาคารพาณิชย์มักจะฝากเงินสดส่วนที่เกินความจำเป็นต้องใช้จ่ายไว้ที่ธนาคารกลาง

๓.๒) หักบัญชีระหว่างธนาคาร การที่ธนาคารพาณิชย์จะต้องฝากเงินสดสำรองตามกฎหมายไว้ที่ธนาคารกลาง เมื่อมีหนี้สินระหว่างธนาคารพาณิชย์ด้วยกันจึงทำให้ธนาคารกลางมีหน้าที่ช่วยหักลบหนี้สินระหว่างธนาคารพาณิชย์กับธนาคารกลางด้วยกัน

๓.๓) เป็นผู้ให้กู้ยืมแหล่งสุดท้าย ธนาคารกลางเป็นแหล่งสุดท้ายที่ธนาคารพาณิชย์จะพึงได้ตลอดเวลาโดยเฉพาะอย่างยิ่งในยามฉุกเฉิน เช่น ธนาคารขาดเงิน เงินสดไม่พอจ่าย ธนาคารกลางก็จะให้ธนาคารพาณิชย์กู้ยืม

๔) ดำเนินนโยบายทางการเงิน เป็นหน้าที่และบทบาทสำคัญของธนาคารกลางในการควบคุมปริมาณเงินของประเทศให้มีปริมาณที่เหมาะสม โดยใช้มาตรการต่าง ๆ ในการแก้ปัญหาทางการเงิน^{๒๓}

๑.๒ ธนาคารพาณิชย์

ธนาคารพาณิชย์ คือ ธนาคารที่ประกอบธุรกิจประเภทรับฝากเงินที่ต้องจ่ายคืนเมื่อทวงถามเมื่อสิ้นระยะเวลาอันกำหนดไว้และใช้ประโยชน์จากเงินนั้นในทางหนึ่งหรือหลายทาง เช่น การให้กู้ยืม การขายหรือเก็บเงินตามตั๋วเงินหรือตราสารเปลี่ยนมืออื่นใดหรือขายเงินตราต่างประเทศ

^{๒๓} วิวัฒน์ชัย อรรถการ, เอกสารประกอบการสอนวิชาการระบบเศรษฐกิจของไทย, (เอส แอนด์ ซี กราฟฟิค: กรุงเทพฯ, ๒๕๓๙) หน้า ๑๙๙-๒๐๓.

๑) ระบบธนาคารพาณิชย์ แบ่งออกเป็น ดังนี้

๑.๑) ระบบธนาคารอิสระหรือระบบธนาคารเดี่ยว คือ ธนาคารที่ดำเนินการโดยเอกเทศ แต่ละแห่งเป็นหน่วยงานอิสระที่สำนักงานเพียงแห่งเดียว การดำเนินงานมักทำโดยคนในท้องถิ่น เพื่อบริการคนในท้องถิ่นนั้น

๑.๒) ระบบธนาคารสาขา คือ ระบบธนาคารที่มีสาขาของตนตั้งขึ้นในท้องถิ่นทั่วประเทศหรือต่างประเทศ ธนาคารสาขาจะดำเนินงานภายใต้นโยบายของสำนักงานใหญ่

๒) การบริการของธนาคาร แบ่งออกเป็น ดังนี้

๒.๑) บริการรับฝากเงิน แบ่งเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

๒.๑.๑) เงินฝากออมทรัพย์ เงินฝากประเภทนี้เป็นเงินฝากที่สนับสนุนการออมของผู้ออมรายย่อย ธนาคารจะไม่กำหนดจำนวนเงินขั้นต่ำที่จะรับฝากแต่ละครั้ง หรือกำหนดไว้ต่ำมาก จึงเป็นบัญชีที่ผู้ออมอาจนำเงินฝากไว้แม้ว่าเป็นจำนวนเล็กน้อย บัญชีเงินฝากประเภทออมทรัพย์ไม่มีระยะเวลาของการรับฝาก แต่การให้อัตราดอกเบี้ยกับเงินฝากประเภทนี้ต่ำมาก

๒.๑.๒) เงินฝากประจำ หรือเงินฝากที่มีการกำหนดระยะเวลา เป็นเงินฝากที่ผู้ฝากจะกำหนดระยะเวลาของการฝากไว้ เช่น ฝากระยะ ๖ เดือน ๑ ปี ๒ ปี เป็นต้น ปกติธนาคารจะกำหนดจำนวนเงินขั้นต่ำที่ธนาคารจะรับฝากสำหรับการฝากแต่ละครั้ง เงินฝากประเภทนี้จะได้อัตราดอกเบี้ยสูงกว่าเงินฝากประเภทอื่น

๒.๑.๓) เงินฝากกระแสรายวัน เงินฝากประเภทนี้เป็นเงินฝากที่ผู้ฝากจะโอนจ่ายเงินในบัญชีของตนให้กับผู้อื่นได้ด้วยการเขียนเช็คสั่งจ่าย ธนาคารจะโอนเงินจำนวนเท่ากับที่ผู้สั่งจ่าย (ผู้เป็นเจ้าของบัญชี) ระบุไว้บนเช็คให้กับผู้ที่นำเช็คมาขึ้นเงิน โดยปกติแล้วธนาคารจะไม่ให้ดอกเบี้ยกับเงินฝากประเภทนี้

๒.๒) บริการให้กู้เงิน แบ่งเป็น ๓ ประเภท ได้แก่

๒.๒.๑) เงินให้กู้ เป็นเงินที่ธนาคารให้กู้แก่ลูกค้าเป็นเงินก้อน ลูกค้าผู้กู้จะเบิกเงินไปได้ทั้งจำนวนเพื่อนำไปใช้ตามวัตถุประสงค์ของตน

๒.๒.๒) เงินเบิกเกินบัญชี แตกต่างจากเงินให้กู้ตรงที่ว่าเมื่อผู้กู้ทำสัญญาขอรูปแบบเบิกเงินเกินบัญชีกับธนาคารแล้ว ธนาคารยังไม่ถือว่าผู้กู้เป็นลูกหนี้ของธนาคาร จนกว่าผู้กู้จะใช้จ่ายเงินเกินบัญชีกระแสรายวันที่ตนมีอยู่กับธนาคารได้เท่ากับจำนวนเงินที่กำหนดไว้ในสัญญา สัญญาเงินกู้นี้เป็นสัญญาที่สะดวก สำหรับผู้ที่ทำการค้าที่บางเวลาต้องใช้เงินจำนวนมาก แต่ต้องการเงินไปใช้เป็นช่วงเวลาไม่นานนัก แต่อัตราดอกเบี้ยสำหรับเงินเบิกเกินบัญชีมักสูงกว่าเงินกู้ประเภทอื่น

๒.๒.๓) ตัวเงินซื้อลด เป็นวิธีการให้เงินกู้เพื่อการค้า โดยธนาคารจะรับซื้อตัวเงินที่พ่อค้ารายหนึ่งออกให้กับพ่อค้าอีกรายหนึ่ง ตัวเงินนี้เป็นตัวเงินที่เกิดขึ้นเนื่องจากการซื้อขายสินค้าซึ่งจะมีการชำระเงินภายหลังแต่พ่อค้าที่ได้รับตัวเงินต้องการเงินสดไปใช้ก่อน จะนำตัวเงินนี้ไปขาย

ลดต่อให้กับธนาคาร ตัวเงินประเภทนี้จะเป็นตัวที่มีการชำระเงินตามจำนวนที่ระบุไว้หน้าตัวในวันที่ตัวเงินครบกำหนด

ตัวเงินในทางการเงิน หมายถึง ตราสารทางการเงิน ซึ่งตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ ได้กำหนดชนิดของตัวเงินออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๑. เช็ค คือ ตัวเงินที่บุคคลหนึ่งสั่งให้ธนาคารจ่ายเงินให้แก่อีกบุคคลหนึ่ง หรือจ่ายให้แก่ตนเองโดยกำหนดจำนวนเงินและเวลาไว้แน่นอน

๒. ตัวแลกเงิน คือ ตัวเงินที่บุคคลที่หนึ่ง สั่งให้บุคคลที่ ๒ จ่ายเงินให้กับบุคคลที่ ๓ โดยมีวันครบกำหนดใช้เงินและจำนวนเงินที่แน่นอน

๓. ตัวสัญญาใช้เงิน คือ ตัวเงินที่บุคคลหนึ่งสัญญาว่าจะใช้เงินแก่บุคคลหนึ่ง ณ วันที่ครบกำหนด โดยระบุจำนวนเงินที่แน่นอน ตัวสัญญาใช้เงินอาจจะระบุดอกเบี้ยหรือไม่ระบุก็ได้^{๒๔}

ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงการบริหารจัดสรรทรัพย์ โดยยึดทฤษฎีโศควิภาคกรรมในทิมนิกาย ปาฏิวิรรค ที่พุทธองค์ทรงแสดงวิธีจัดสรรทรัพย์ ๔ ส่วน ดังนี้

๑. เอนก โภค ภูณเขย ๑ ส่วนใช้เลี้ยงตน เลี้ยงคนที่ควรบำรุงและทำประโยชน์

๒. ทวีติ กมมํ บโยชเย ๒ ส่วนใช้ลงทุนประกอบการงาน

๓. จตุตถญจ นิชาเปยย อีก ๑ ส่วนเก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น

อินสูตร (สูตรที่ว่าด้วยความเป็นหนี้)^{๒๕}

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

ความยากจนเป็นทุกข์ของกามโภคิบุคคล (ผู้บริโภคมกคุณ คือ คฤหัสถ์ผู้ครองเรือน)

คนจนเข็ญใจยากไร้ ย่อมกู้หนี้ แม้การกู้หนี้ก็เป็นทุกข์ของกามโภคิบุคคลในโลก

คนจนเข็ญใจยากไร้ ครั้นกู้หนี้แล้ว ย่อมต้องใช้ดอกเบี้ย แม้การต้องใช้ดอกเบี้ยก็เป็นทุกข์ของกามโภคิบุคคลในโลก

คนจนเข็ญใจยากไร้ ครั้นใช้ดอกเบี้ยแล้ว ไม่ให้ดอกเบี้ยตามกำหนดเวลา พวกเจ้าหนี้ย่อมตามทวงเขา แม้การถูกตามทวงก็เป็นทุกข์ของกามโภคิบุคคลในโลก

คนจนเข็ญใจยากไร้ เมื่อถูกเจ้าหนี้ทวง ยังไม่ให้ พวกเจ้าหนี้ย่อมติดตาม แม้การถูกติดตามก็เป็นทุกข์ของกามโภคิบุคคลในโลก

คนจนเข็ญใจยากไร้ ถูกเจ้าหนี้ติดตามทัน ยังไม่ทันให้ พวกเจ้าหนี้ย่อมจองจำเขา แม้การถูกจองจำก็เป็นทุกข์ของกามโภคิบุคคลในโลก

^{๒๔} มณีรัตน์ ภิญโญภาษาฤกษ์ และคณะ, **หลักเศรษฐศาสตร์มหภาคเบื้องต้น**, (กรุงเทพฯ: บริษัท เอช.

เอ็น. กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๑๗๙-๑๘๑.

^{๒๕} อ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๔๕/๕๐๗.

แล้วทรงสรุปเป็นพระคาถาว่า
 ความยากจนและการกู้หนี้ เราเรียกว่าเป็นทุกข์ในโลก
 คนจนเมื่อกู้หนี้ใช้สอยอยู่ ย่อมเดือดร้อน
 เพราะการไม่ใช้สอยนั้น พวกเจ้าหนี้จึงติดตามเขา เขาย่อมเข้าถึงการจองจำ การถูกจองจำ
 นั้นแลเป็นทุกข์ของหมู่ชนผู้ปรารถนา काम

ซึ่งในพระสูตรนี้สามารถวิเคราะห์ในเชิงเศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้ดังนี้

๑. พระสูตรนี้ทรงชี้ให้เห็นถึงชีวิตของคฤหัสถ์ว่า จะมีสุขอย่างคฤหัสถ์ (คิหิสุข) ก็ต่อเมื่อมี
 ทรัพย์จับจ่ายใช้สอย ไม่ต้องเป็นหนี้สินใคร ซึ่งต่างจากชีวิตนักบวช ไม่มีสิ่งนี้ก็อยู่ได้และอยู่ได้อย่างมี
 ความสุข เพราะอุดมคติชีวิตของนักบวชมุ่งนิรามิสสุขหรือเนกขัมมสุข มิได้มุ่งอามิสสุข คือ สุขที่ได้จาก
 การเรียกร่องเสพวัตถุหรือทรัพย์สินเงินทอง และชีวิตของนักบวชก็อาศัยคฤหัสถ์บริโภคเกี่ยวกับปัจจัย ๔
 แล้วอนุเคราะห์เข้าคฤหัสถ์ด้วยการสอนธรรม การเงินหรือทรัพย์จึงเป็นปัญหาอันดับรองหรือไม่มีปัญหา
 เลยสำหรับภิกษุ สรุปคือ ชีวิตนักบวชถึงขาดทรัพย์ก็อยู่ได้ แต่สำหรับคฤหัสถ์เป็นอยู่ยาก

๒. ในพระสูตรนี้ เมื่อพระพุทธองค์ตรัสถึงคนจนยากไร้ทรัพย์ภายนอกแล้วได้ทรงเปรียบเทียบ
 ถึงคนจนเข็ญใจยากไร้ทรัพย์ภายในด้วย ซึ่งได้แก่ผู้ที่ไม่มีศรัทธา หิริ โอตตปปะ วิริยะ และปัญญาในกุศล
 ธรรมทั้งหลาย ตรัสว่า พระองค์ทรงเรียกบุคคลดังกล่าวว่า “เป็นคนเข็ญใจยากไร้ในอริยะวินัย (วินัยอัน
 ประเสริฐ วินัยของพระอริยะ วินัยของอารยชนผู้ได้รับการพัฒนาแล้วด้วยกุศลธรรม)”

สัพปุริสสูตร (สูตรว่าด้วยสัตบุรุษ)^{๒๖}

พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สัตบุรุษเมื่อเกิดในตระกูล ชื่อว่าเกิดเพื่อประโยชน์
 เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก คือ มารดา บิดา บุตร ภรรยา ทาส กรรมกร คนใช้ มิตร อำมาตย์
 และสมณพราหมณ์ เปรียบเหมือนมหาเมฆ (น้ำฝน) ทำข้าวกล้าทั้งปวงให้งอกงาม ชื่อว่ามีเพื่อ
 ประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุขแก่คนหมู่มาก แล้วตรัสพระคาถาว่า

สัตบุรุษครอบครองโภคทรัพย์ เป็นผู้เกื้อกูลแก่คนหมู่มาก

เทวดาย่อมรักษาเขาผู้มีธรรมคัมภีร์แล้ว

เป็นพหูสูตร สมบูรณ์ด้วยศีลและวัตร

เกียรติย่อมไม่ละเขาผู้ตั้งอยู่ในธรรม

ใครเล่าจะสามารถติเตียนเขาผู้ตั้งอยู่ในธรรม

สมบูรณ์ด้วยศีล มีวาจาสัตย์

มีหิริ (ความละอายต่อบาป) ในใจ ดุจแห่งทองชมพูนุท

แม้เทวดาก็ชม สัจคมพรหมก็สรรเสริญเขา

^{๒๖} อ.จตุกก. (ไทย) ๒๒/๗๓/๑๑๙.

ในพระสูตรนี้สามารถวิเคราะห์โดยเชิงเศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้ดังนี้

พระสูตรนี้ทรงแสดงถึงบุคคลผู้เป็นสัตบุรุษ ทั้งเป็นผู้มีโภคทรัพย์ด้วยในเวลาเดียวกัน ดังนั้นเราจึงสรุปได้ว่า พระสูตรนี้เป็นการแสดงถึงปฏิบัติ (ความเป็นสัตบุรุษ) ของผู้มีโภคทรัพย์ว่า เมื่อท่านเหล่านั้นมีทรัพย์แล้ว ท่านปฏิบัติตนเอง ปฏิบัติต่อผู้อื่น และปฏิบัติต่อทรัพย์อย่างไร

ปฏิบัติของผู้มีโภคทรัพย์ ตามนัยยะแห่งพระสูตร สรุปได้ดังนี้

๑. มีใจเกื้อกูล
๒. เป็นพหูสูต (มีการศึกษา)
๓. มีศีลและวัตร (มีพฤติกรรมงดงาม)
๔. มีสัจจะ
๕. มีหิริ (ความละอายต่อบาป)

ผลที่เป็นทิฏฐธัมม สรุปได้ดังนี้ คือ

๑. ไคร ๆ ก็ไม่อาจติเตียน (เพราะพฤติกรรมไม่บกพร่อง)
๒. เทวดาก็ชม
๓. พรหมก็สรรเสริญ

อาทियสูตร (สูตรที่ว่าด้วยประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์)^{๒๗}

อาทियสูตร เป็นพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคตรัสกับคหบดี ชื่อว่า อนาถบิณฑิกเศรษฐี สมัยที่พระองค์ทรงประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี เนื้อหาของพระสูตรตรัสถึงประโยชน์ที่พึงจะถือเอาจากโภคทรัพย์ ๕ ประการว่า

๑. อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ย่อมบำรุงตนเอง บำรุงมารดาบิดา บำรุงบุตร ภรรยา ทาสกรรมกร และคนใช้ให้เป็นสุข บริหารให้เป็นสุขโดยชอบด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม นี้เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ประการที่ ๑

๒. อริยสาวกย่อมบำรุงตนเอง บำรุงมิตรและอำมาตย์ให้เป็นสุข บริหารให้เป็นสุขโดยชอบด้วยโภคทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม นี้เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ประการที่ ๒

๓. อริยสาวกย่อมป้องกันอันตรายที่เกิดจากไฟ น้ำ พระราชา โจร คนที่ไม่ชอบกัน หรือจากทายาท ทำตนให้ปลอดภัย นี้เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ประการที่ ๓

๔. อริยสาวกย่อมทำพลี ๕ อย่าง คือ (๑) ญาติพลี (๒) อติพลี (๓) ปุพพเปตพลี (๔) ราชพลี (๕) เทวดาพลี นี้เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ประการที่ ๔

^{๒๗} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๔๑/๖๔.

๕. อริยสาวกยอมตั้งทักขิณาที่มีผลสูงขึ้นไป เป็นไปเพื่อให้ได้อารมณ์ดี มีสุข เป็นผลให้เกิด สวรรค์ในสมณพราหมณ์ผู้เว้นขาดจากความมัวเมาและความประมาท ดำรงมั่นอยู่ในขันติ และโสรจจะ (ความเสื่องม) ฝึกรบมตทน ทำตนให้สงบ ทำตนให้ดับเย็นสนิทด้วยโศกทรัพย์ที่หามาได้ด้วย ความ ขยันหมั่นเพียร เก็บรวบรวมด้วยน้ำพักน้ำแรง อาบเหงื่อต่างน้ำ ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม นี้ เป็นประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโศกทรัพย์ประการที่ ๕

คหบดี ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโศกทรัพย์ ๕ ประการนี้แล

ถ้าเมื่ออริยสาวกนั้นถือเอาประโยชน์จากโศกทรัพย์ ๕ ประการนี้แล้ว เมื่อโศกทรัพย์หมดสิ้น ไป อริยสาวกนั้นย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า “เราได้ถือเอาประโยชน์จากโศกทรัพย์นั้นแล้ว และโศกทรัพย์ ของเราก็หมดสิ้นไป” ด้วยเหตุนี้ อริยสาวกนั้นจึงไม่มีวิปปฏิสาร (ความร้อนใจ) ถ้าเมื่ออริยสาวกนั้นถือเอา ประโยชน์จากโศกทรัพย์ ๕ ประการนี้ โศกทรัพย์เพิ่มพูนขึ้น อริยสาวกนั้นย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า “เรา ได้ถือเอาประโยชน์จากโศกทรัพย์นั้นแล้ว และโศกทรัพย์ของเราก็เพิ่มพูนขึ้น” อริยสาวกนั้นย่อมไม่มี วิปปฏิสารเพราะเหตุ ๒ ประการ (การหมดสิ้นไป และการเพิ่มพูนขึ้นของโศกทรัพย์) นี้เลย แล้วตรัส พระคาถาว่า

นรชนผู้จะต้องตาย เมื่อคำนึงถึงเหตุนี้ว่า

คนที่ควรเลี้ยง เราได้เลี้ยงแล้ว

อันตรายทั้งหลาย เราได้ข้ามพ้นแล้ว

ทักขิณาที่มีผลสูงขึ้นไป เราได้ให้แล้ว

และพลี ๕ อย่าง เราได้ทำแล้ว

ท่านผู้มีศีลสำรวมระวัง ประพฤติพรหมจรรย์ เราได้บำรุงแล้ว

ประโยชน์ที่บัณฑิตผู้อยู่ครองเรือนปรารถนา เราได้บรรลุแล้วโดยลำดับ

กรรมที่ได้ก่อความเดือดร้อนในภายหลัง เราก็กู้ทำแล้ว

ชื่อว่าเป็นผู้ตั้งอยู่ในอริยธรรม

บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขาในโลกนี้

เขาตายไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์

ในพระสูตรนี้สามารถวิเคราะห์พระสูตรเชิงเศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้ โดยทรงเน้นถึง พฤติกรรมที่พึงปฏิบัติต่อทรัพย์ ดังนี้

๑. การแสวงหา ต้องเริ่มมาด้วยลำแข้งของตัวเอง บนพื้นฐานแห่งสัมมาอาชีวะ

๒. บริโภคทรัพย์ คือ ใช้จ่ายบำรุง (มิใช่บำเรอ) ตนเองให้เป็นสุข (ได้คุณภาพชีวิตจากการ ใช้จ่ายทรัพย์บริโภค)

๓. วิภาคกรรมทรัพย์ คือ

๓.๑ เฉลี่ยผลประโยชน์หรือความสุขแก่คนใกล้ชิด เช่น พ่อแม่ ไกลตัวออกไปคือ มิตรสหาย เป็นต้น

๓.๒ ทำพิธีกรรม สงเคราะห์ญาติ ต้อนรับแขก อุทิศผู้ตาย ถวายหลวง อุทิศเทวดา

๓.๓ บริจาคหรือกระจายผลประโยชน์แก่สมณพราหมณ์ผู้ทรงศีล

๔. การออมทรัพย์ (หรือการรักษาทรัพย์) พระพุทธองค์ทรงตรัสให้ระวังภัยจาก ไฟ น้ำ พระราชา โจร ผู้ร้าย ศัตรู ทายาท ที่เป็นข้าศึกต่อทรัพย์

๒.๔ แนวคิดปัจจัยพื้นฐานของมนุษย์

ทุกคนที่เกิดมาในโลกย่อมปรารถนาความสุขด้วยกันทั้งนั้น ทั้งความสุขทางกายและความสุขทางใจ ความสุขของคนธรรมดาสามัญจะเกิดขึ้นมาได้อย่างน้อยต้องมีปัจจัยพื้นฐาน ๔ ประการ คือ

๑. อาหาร คือ สิ่งที่คนหรือสัตว์บริโภคกลืนกินเข้าไปแล้วทำให้หายหิวหรือบรรเทาความหิวลงไปได้ มีความสำคัญเป็นอันดับหนึ่งต่อการดำรงชีวิตของสรรพสัตว์ ดังพระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “อะไรเรียกว่าหนึ่ง สิ่งที่เรียกว่าหนึ่ง คือ สัตว์ทั้งปวงดำรงอยู่ได้ด้วยอาหาร”^{๒๘} อาหารเป็นปัจจัยสำคัญอันดับแรกแห่งความสุขของคนทุกระดับ โดยที่มนุษย์และสัตว์ต้องอาศัยอาหารเป็นเครื่องหล่อเลี้ยงชีวิต แต่การกินอาหารของคนเราย่อมมีลักษณะแตกต่างกันไป คือ ผู้ที่ใช้กำลังกายทำงานหนักจะต้องกินอาหารมาก ส่วนผู้ที่ไม่ได้ใช้กำลังกายทำงานไม่จำเป็นต้องกินอาหารมากนักโดยเฉพาะนักบวชและสมณะ คือผู้ใช้ชีวิตอย่างสงบ การกินการดื่มจะทำเพียงเพื่อให้ชีวิตดำรงไปได้เท่านั้น สิ่งที่เป็นเอกหรือมีความสำคัญเป็นหนึ่งก็คือสัตว์ทั้งปวงอาศัยอาหารเป็นอยู่ ซึ่งมีความหมายว่าอาหารเป็นเรื่องสำคัญนั่นเอง หากดูหมู่สัตว์จะเห็นว่าทุกชีวิตต่างก็มุ่งหาอาหารกินเป็นส่วนใหญ่ ในหมู่มนุษย์ก็เช่นเดียวกันกับสัตว์ โดยต่างก็หาอาหารมาเลี้ยงชีพทั้งนั้น การทำกิจการงานทุกอย่างก็มุ่งถึงเรื่องอาหารสำหรับรับประทานหรือกินเป็นสำคัญ ดังนั้น เราจึงเรียกการทำงานว่าเป็นการทำมาหากิน หรือเรียกว่า การประกอบอาชีพ^{๒๙}

๒. เครื่องนุ่งห่ม คือ วัตถุอุปกรณ์สำหรับปกปิดอวัยวะร่างกายให้อบอุ่น นอกจากจะป้องกันสัตว์เล็กตัวแมลงและสัตว์มีพิษภัยทั้งหลายแล้ว ยังเป็นเครื่องประดับตกแต่งร่างกายให้ดูดีมีวัฒนธรรม และทำให้คนเรารู้สึกว่าตนเป็นสัตว์มีอารยธรรมรู้จักนุ่งห่มปกปิดอวัยวะส่วนที่ควรปกปิดหรือควรอายอีกด้วย เครื่องนุ่งห่มจะช่วยปรับอุณหภูมิในตัวคนให้ปกติไม่เจ็บป่วยง่าย ดังพุทธพจน์ที่ว่า “วตถโท โทติ วณณโท ผู้ให้ผ้าชื่อว่าให้วรรณะ”^{๓๐} คำกล่าวที่ว่า “ไถ่ถามเพราะชน คนงามเพราะแต่ง” ก็เป็นคำกล่าวที่

^{๒๘} ขุ.ป. (ไทย) ๒๓/๒/๕.

^{๒๙} แก้ว ชิตตะขบ, พุทธธรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐), หน้า ๗.

^{๓๐} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๖-๑๓๗-๑๔๐.

แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของเครื่องนุ่งห่มอย่างชัดเจน ดังนั้น เครื่องนุ่งห่มจึงถือว่าเป็นปัจจัยพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับชีวิตมนุษย์

๓. ที่อยู่อาศัย คือ ที่พักอาศัย กิน นอน ขับถ่าย และหรือสืบเผ่าพันธุ์ ตามธรรมชาติของคนเราให้เป็นไปโดยสะดวกสบายและปลอดภัย โดยสามารถป้องกันลม ฝน แดด สัตว์ร้าย และปรับอุณหภูมิให้สบายและเป็นที่พักผ่อนอันสงบสุขในชีวิตส่วนตัวของแต่ละคน ซึ่งเรียกกางๆ ว่า “บ้าน” นับเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญประการหนึ่งซึ่งคนเราจำเป็นต้องมี เพื่อเป็นเครื่องหมายแสดงถึงความมั่นคงในชีวิตส่วนตัวและครอบครัว เพราะคนที่มีบ้านมีที่อยู่อาศัยเป็นของตนเองย่อมมีความสะดวกสบายในการดำรงชีวิตประจำวันทุกด้านดูอยู่ในวิมานเลยทีเดียว^{๓๑}

๔. ยารักษาโรค โดยเหตุที่โรคภัยไข้เจ็บเป็นทุกข์ประจำสังขารของคนและสัตว์ ดังนั้น เมื่อมีโรคมาเบียดเบียนก็จำเป็นต้องอาศัยสิ่งที่มาแก้หรือมาบำบัดบรรเทาให้หายจากโรค ซึ่งเรียกสิ่งนั้นในภาษาพระว่า “คิลานเภสัช” เรียกในภาษาชาวบ้าน “ยารักษาโรค” ลักษณะของโรคนั้นมี ๓ ลักษณะ คือ ๑) บางชนิดรักษาหรือไม่รักษาก็หาย ๒) บางชนิดรักษาจึงหาย ไม่รักษาตาย ๓) บางชนิดรักษาหรือไม่รักษาก็ตายสถานเดียว ดังนั้น เภสัชหรือยาจึงจำเป็นแก่โรค ๒ ลักษณะแรก อาจเป็นยาแผนโบราณหรือแผนปัจจุบันก็ได้ ยาที่ใช้ถูกส่วนย่อมช่วยให้หายขาดจากโรคได้เป็นอย่างดี เมื่อคนเราไม่มีโรคสุขภาพกายและสุขภาพจิตย่อมปลอดภัยไปรุ่งแจ่มใสเหมาะแก่การทำงานและประกอบอาชีพต่าง ๆ โดยสามารถปฏิบัติหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพ ด้วยเหตุนี้ การไม่มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียนจึงถือว่าเป็นลาภอันประเสริฐคือเป็นการได้สิ่งที่ดีหรือเป็นกำไรของชีวิต ดังพุทธพจน์ที่ว่า “อาโรคฺยปรมา ลาภฯ ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง”^{๓๒} ความสำคัญของยารักษาโรคถือว่าเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิตของคนเราให้มีความสุข เพราะความสุขพื้นฐานประการหนึ่งของคนเราก็คือการมีสุขภาพดีนั่นเอง

^{๓๑} พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์, การใช้การสร้างตัวชีวิตเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงโดยเปรียบเทียบ กับพุทธเศรษฐศาสตร์, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๑๒๖.

^{๓๒} ม.ม. (ไทย) ๒/๒๘๗/๔๙๖.

๒.๕ แนวคิดความสุขของชีวิตมนุษย์

ความสุขอันชอบธรรมที่ประชาชนชาวบ้านควรมีไว้ ๔ ประการ เรียกว่า “สุขของคฤหัสถ์” หมายถึง สุขคือความสบายกายสบายใจของชาวบ้าน ความสุขที่ชาวบ้านควรพยายามเข้าถึงให้ได้ สม่่าเสมอ หรือความสุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนพึงมี ๔ อย่าง ได้แก่

๑. อตฺถิสุข สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์ หมายถึง ความภูมิใจ อิ่มเอิบใจว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตนและโดยชอบธรรม บุคคลที่ขยันทำงานเก็บเงินทองไว้ได้เป็นจำนวนพอเพียงย่อมมีความสบายใจภูมิใจในความพยายามของตน

๒. โภคสุข สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภค หมายถึง ความภูมิใจ อิ่มเอิบใจว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบธรรมนั้นเลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ควรเลี้ยงและบำเพ็ญประโยชน์

๓. อนนฺตสุข สุขเกิดแต่ความไม่ต้องเป็นหนี้ หมายถึง ความภูมิใจ อิ่มเอิบใจว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร ความไม่เป็นหนี้เป็นสุขอย่างไรวุฒินั้น คนที่ไม่เป็นหนี้เท่านั้นที่รู้สึกได้ และความเป็นหนี้เป็นทุกข์อย่างไร คนเป็นหนี้เท่านั้นถึงจะรู้ว่าทุกข์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “อิณาทานิ ทุกฺขํ โลกํ การกู้หนี้เป็นทุกข์ในโลก”^{๓๓} ฉะนั้น การไม่เป็นหนี้จึงนับว่าเป็นความสุขสำคัญประการหนึ่ง

๔. อนวิชชสุข สุขเกิดแต่การประกอบกิจการงานที่ปราศจากโทษ หมายถึง สุขที่เกิดจากการประพฤตสิ่งที่ไม่มีโทษ คือความภูมิใจอิ่มเอิบใจว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่มีความประพฤติบกพร่องเสียหายทั้งทางกาย วาจา และใจ โดยที่ใคร ๆ ก็ตำหนิตติเตียนไม่ได้ คนเราจะมีมีความสุขแท้จริงนั้นต้องพึงการทำงานที่ไม่มีโทษ คือไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรม ไม่เป็นที่ครหาของผู้อื่น^{๓๔}

ในหลักพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้านั้นไม่ละเลยปัญหาทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก โดยมองเรื่องความสะดวกสบายทางวัตถุสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต เพียงแต่ให้รู้คุณค่าและโทษของปัจจัยต่าง ๆ หรือของทรัพย์สมบัติเหล่านั้น โดยใช้ปัญญาพิจารณาถึงคุณค่าแท้และคุณค่าเทียมของสิ่งเหล่านั้นให้ประจักษ์ชัด ก็จะเกิดความสะดวกสบายระดับที่เรียกว่า ความสุขขั้นพื้นฐาน หรือความจำเป็นพื้นฐานของมนุษย์ที่สัมพันธ์กับหลักเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ดังนั้น เศรษฐศาสตร์กระแสหลักเมื่อมองในแง่ของพระพุทธศาสนาแล้ว ก็คือหลักการในการดำรงชีวิตเพื่อดำเนินไปสู่ความสุขในการครองเรือน ๔ ประการ ตามที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงไว้ว่า “ความสุขที่เกิดจากการมีทรัพย์ ทั้งเคลื่อนที่ได้และเคลื่อนที่ไม่ได้ ความสุขที่เกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์เพื่อสนอง ความต้องการของตนได้ตามปรารถนา ความสุขที่เกิดจากไม่ต้องเป็นหนี้เป็นสินคนอื่น ซึ่งทางพระพุทธศาสนาแสดงว่าการเป็นหนี้คนอื่นนั้นเป็นความทุกข์ในโลกประการหนึ่ง” ทั้งนี้ โดยเหตุที่วัตถุประสงค์ทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้เน้นไปที่สวัสดิการและสวัสดิภาพ ดังนั้น พระพุทธองค์จึงทรงแสดงความสุขที่อาจให้ความสุขใจ ปลื้มใจ มั่นใจใน

^{๓๓} อจ.ฉก. (ไทย) ๒๒/๑๕๘/๓๙๔.

^{๓๔} อจ.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๖๒/๙๐.

ชีวิตไว้ในประการที่ ๔ คือ ความสุขที่เกิดขึ้นจากการดำรงชีวิตที่ปราศจากโทษ โดยจะต้องมีหลักธรรมของคุณธรรมจริยธรรมเข้าไปควบคุมทั้งในด้านการผลิต การบริโภค การแลกเปลี่ยน การคลัง การแบ่งสรร และการวางแผน เป็นต้น

การเพียรพยายามที่จะตอบสนองความต้องการของมนุษย์ที่มีอยู่อย่างไม่จำกัด จึงไม่อาจจะกระทำได้ หากไม่มีสิ่งใดสิ่งหนึ่งเข้ามาควบคุมความต้องการที่ไม่จำกัดของมนุษย์ไว้ เพราะเมื่อมองในแง่ความเป็นจริงแล้ว พฤติกรรมของคนทั้งหลายในสังคมล้วนแต่เป็นการสะท้อนออกไปจากจิตของมนุษย์ทั้งนั้น แม้ความต้องการของตัวเองก็เกิดขึ้นจากจิต จิตเป็นใหญ่เป็นประธานในพฤติกรรมของคนเราทั้งหมด ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงมองปัญหาทุกอย่างในรูปของกระบวนการที่จะต้องสืบค้นไปถึงต้นตอของเรื่องนั้น ๆ ไม่ว่าจะป็นทางทำลายหรือทางสร้างสรรค์ก็ตาม หากต้องการสร้างสรรค์หรือทำลายอะไรจะต้องค้นไปถึงต้นเหตุของสิ่งเหล่านั้นแล้วลงมือจัดการกับเหตุนั้นตามสมควรแก่กรณี คือจะสร้างหรือทำลายก็ให้ลงมือกันที่ต้นเหตุนั้น ซ้อนี่เป็นไปตามหลักการสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่ว่า “สภาวะธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ พระตถาคตเจ้าทรงแสดงเหตุแห่งสภาวะธรรมเหล่านั้นและความดับแห่งสภาวะธรรมเหล่านั้น พระมหาสมณะมีปกติตรัสอย่างนี้”^{๓๕}

ความต้องการของคนเรานั้นเกิดจากจิต ถ้าต้องการจะให้เกิดการจัดสรรทรัพยากรเพื่อตอบสนองความต้องการของคนเราอันไม่จำกัดให้เกิดผลตามที่นักเศรษฐศาสตร์กระแสหลักต้องการได้ จำเป็นจะต้องพัฒนาจิตใจของคนเราให้มีหลักของปัญญาหรือเกิดสัมมาทิฐิ คือ มีความคิดเห็นชอบ ทั้งนี้เพราะว่าคนเราคิดก่อนจึงทำการงานทุกอย่าง และคิดก่อนจึงจะพูดอะไรออกไป หากคนเรามีคุณภาพจิตที่สามารถเห็นชอบคิดชอบได้แล้ว คนในโลกก็จะสามารถใช้ทรัพยากรอันมีอยู่อย่างจำกัดตอบสนองความต้องการของตนได้ตามกำลังความรู้ความสามารถและมาตรฐานทางศีลธรรมชีวิตของแต่ละคนได้ โดยมีจุดกลางทางกระบวนการแห่งการแสวงหาทรัพย์เป็นต้นนั้นให้มานัดพบกันที่หลักของศีลธรรม คุณธรรม และจริยธรรม อันไม่ทำให้ตนเองและคนอื่นเดือดร้อนเพราะการแสวงหาปัจจัยเป็นต้นเหตุ ทั้งนี้มีได้หมายความว่าชาวบ้านผู้ครองเรือนจะต้องละกิเลสได้เด็ดขาด เพียงแต่ให้ควบคุมความอยากมีให้รุนแรงจนถึงขีดอันตราย อันเป็นการดำรงชีวิตที่ขาดหลักธรรมเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจซึ่งเป็นวิสัยสัตถุชาตญาณของสัตว์เดรัจฉานที่ใช้วิธีการแสวงหาบริโภคถือครองสิ่งต่าง ๆ ด้วยการแย่งชิงกัน ซึ่งเป็นไปในลักษณะที่ว่า “แย่งอาหารกันกิน แย่งถิ่นกันอยู่ แยกคู่กันพิศวาส แย่งอำนาจกันเป็นใหญ่”^{๓๖} ดังนั้น การแบ่งกันสร้างสุขโดยวิธีการทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลักอย่างเดียวจึงก่อให้เกิดปัญหาแก่โลกอยู่เสมอ

^{๓๕} แก้ว ชิตตะขบ, *พุทธธรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ*, หน้า ๑๗-๑๘.

^{๓๖} พัลลภ กฤตยานวัช, “พุทธเศรษฐศาสตร์เพื่อความมั่งคั่งและความสุขของชีวิต”, ธอส. สานฝันเพื่อบ้าน เพื่อคุณ ธนาคารอาคารสงเคราะห์, ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๕๗ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๕๒): หน้า ๓๐-๓๑.

๒.๖ แนวคิดการบริโภคใช้สอยปัจจัยพื้นฐาน

พระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่บุคคลจะต้องปฏิบัติให้เหมาะสมแก่ฐานะของตนเพื่ออาศัยปัจจัยต่าง ๆ เหล่านั้นมาอำนวยความสะดวกให้เกิดขึ้นในชีวิตของตนโดยมุ่งเน้นเป็นเครื่องอำนวยความสะดวกในการปฏิบัติหน้าที่หรือปฏิบัติธรรม และเพื่อให้สามารถดำรงตนอยู่ในศีลธรรมอันดีงามด้วย แต่พระพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญแก่ความเจริญมั่งคั่งทางเศรษฐกิจอย่างเดียว แม้จะยอมรับว่า สัตว์ทั้งหลายจะดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยอาหาร และถือว่าปัจจัย ๔ คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค เป็นปัจจัยเครื่องอาศัยของชีวิต ก็ตาม เพราะว่าความสุขที่แท้จริงอันเป็นสิ่งทีบุคคลต้องการนั้นหาได้เกิดขึ้นโดยอาศัยรูปวัตถุเพียงอย่างเดียวไม่ ความสุขที่แท้จริงอยู่ที่ใจ อย่างน้อยที่สุด ในขั้นของการดำรงชีวิตแบบชาวบ้านความสุขย่อมเกิดจากความพอใจเป็นสำคัญ^{๓๗} ซึ่งผลเช่นนี้จะเกิดขึ้นได้ด้วยการรู้จักควบคุมใจตนเอง แทนที่จะวิ่งไล่ความอยากด้วยการเพียรพยายามตอบสนองความต้องการของตน หรือด้วยการตกเป็นทาสแห่งตัณหาที่เคยกระชิบใจให้อยากได้อย่างนั้นอย่างนั้นตลอดเวลา จนไม่มีคำว่า “เต็ม” คำว่า “อิม” หรือคำว่า “พอ” เพราะธรรมชาติของตัณหามันเป็นเช่นนั้น ยิ่งคนที่ตกเป็นทาสของความอยากเป็นคนพาลที่ขาดปัญญาเป็นหลักในการพิจารณาตัดสินใจสิ่งต่าง ๆ ด้วยแล้ว ก็ยิ่งจะมีแต่ทำลายตนเองให้เสื่อมเสียโดยส่วนเดียว ดังพุทธพจน์ตัดสอนไว้ว่า “ผู้มีปัญญาทรามย่อมฆ่าตนเองเหมือนฆ่าคนอื่นเพราะอยากได้โภคสมบัติ”^{๓๘}

ความอยากได้อะไรหรืออยากเป็นโน้นเป็นนี่ด้วยอำนาจกิเลสตัณหาเหล่านั้นทำให้คนเรารู้สึกอึดหรือรู้จักพอไม่ ยิ่งมีมากก็ยิ่งอยากได้มาก ยิ่งเป็นใหญ่อยู่ในตำแหน่งอำนาจวาสนาแล้วก็อยากจะเป็นต่อไปอีก คนที่ถูกกามตัณหาครอบงำจิตนั้นแม้จะมีเงินทองไหลมาเทมาจุจเมลิ็ดฝน ก็ไม่หมดความโลภ ทั้งนี้เพราะความอึดเปื้อนในกามตัณหาย่อมไม่มี ดังพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า “ความอึดในกามทั้งหลายย่อมไม่มีด้วยเงินทองจุจเมลิ็ดฝน แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี ความอยากมีอารมณ์หาที่สุดมิได้ เพราะผู้เสพกามย่อมปรารถนากามเรื่อย ๆ ไป”^{๓๙}

ดังนั้น แทนที่จะให้คนเรายอมสยบอยู่กับอำนาจของกิเลสตัณหาเพียงอย่างเดียวพระพุทธศาสนา กลับสอนให้คนเรารู้จักใช้ปัญญาพิจารณาเห็นคุณและโทษของสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริงหรือตามที่มันเป็น เพราะเมื่อมีปัญญาย่อมมีคุณภาพจิตเฉลียวฉลาดสามารถควบคุมจิตให้รู้เท่าทันความร้ายกาจของกิเลสตัณหาได้ โดยเกิดภาวะจิตที่รู้จักอึดรู้จักพอในการบริโภคหรือแสวงหาปัจจัยหรือความสุขสำหรับมนุษย์เท่าที่จำเป็น มีจิตปลอดโปร่งเป็นอิสระในการทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างมีเหตุมีผล อีก

^{๓๗} สุข เจริญรัตน์, “พระพุทธศาสนากับเศรษฐกิจ”, ธอส. สานฝันเพื่อบ้าน เพื่อคุณ ธนาครอาคารสงเคราะห์, ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๕๗ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๕๒): หน้า ๑๕-๑๖.

^{๓๘} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๘/๒๓.

^{๓๙} พ.ธ. (ไทย) ๒๕/๖๖/๔๐.

ทั้งยังสามารถประกอบกิจการงานในชีวิตประจำวันที่เป็นไปโดยสุจริต ไม่ต้องเดือดร้อนใจในภายหลัง ทั้งนี้เพราะความอึดด้วยปัญญานั้นเป็นความอึดที่ประเสริฐ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “บรรดาความอึดทั้งหลาย ความอึดด้วยปัญญาประเสริฐ ผู้อึดด้วยปัญญา่อมไม่เดือดร้อนเพราะกามตัณหาทำผู้อึดด้วยปัญญาไว้ในอำนาจไม่ได้”^{๔๐}

การดำรงชีวิตเป็นหลักธรรมขั้นศีล คือ สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีวิตในการในทางที่ชอบธรรม ดังนั้น การงานที่ปราศจากโทษจึงกำหนดเอาที่การกระทำนั้นจะต้องไม่เบียดเบียนตนและคนอื่นให้เดือดร้อนซึ่งผลที่เกิดจากการทำงานเหล่านั้นจะต้องออกมาในรูปแบบที่ตนเองไม่เดือดร้อนด้วยและคนอื่นก็ไม่เดือดร้อนด้วย กล่าวคือ ผลงานเหล่านั้นจะต้องถือกุศลแก่ตนและคนอื่นให้ได้รับประโยชน์สุขในรูปแบบที่พึงประสงค์ของสังคม โดยกำหนดได้ด้วยการที่ตนและคนอื่นได้รับความสุขจากผลงานนั้น ๆ ซึ่งการทำงานเช่นนี้จึงต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานความถูกต้องดีงามทางศีลธรรมและความถูกต้องชอบธรรมทางกฎหมายบ้านเมือง พระพุทธศาสนาได้ยกย่องคนที่รู้จักถือเอาประโยชน์ ๒ อย่าง คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า ว่าเป็น “บัณฑิตชน” ดังนั้น ในการประกอบกุศลกิจหรือทำบุญคุณงามความดีต่าง ๆ ก็ไม่ควรมุ่งหวังเอาแต่ประโยชน์หรือความสุขภายนอกอย่างเดียว แต่ควรจะได้คำนึงถึงประโยชน์ในปัจจุบันด้วย กล่าวคือ

๑. รู้จักขยันหาทรัพย์ในทางที่ชอบธรรมให้เพิ่มมากขึ้น
๒. รู้จักเก็บรักษาทรัพย์ที่หามาได้นั้นเพื่อเป็นหลักประกันชีวิต
๓. รู้จักคบคนเพื่อให้ทรัพย์นั้นเพิ่มพูน ไม่ให้ไหลออกโดยไม่ถูกต้องเพราะการคบเพื่อนชั่ว
๔. รู้จักดำรงชีวิตให้พอเหมาะ พอเพียง โดยวางแผนใช้จ่ายทรัพย์เพื่อการดำรงชีวิต

อย่างรัดกุมไม่ฟุ่มเฟือย^{๔๑}

พระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่ส่งเสริมความสมบูรณ์พูนสุขของชีวิตมนุษย์ในปัจจุบัน คือ การมีเศรษฐกิจที่ดี หรือการอยู่ดีกินดี แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ขึ้นอยู่กับเงื่อนไข องค์ประกอบ หรือบริบทในการนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมและเกิดประโยชน์สุขตามที่ต้องการ

^{๔๐} พุ.ชา. (ไทย) ๒๓/๑๖๔๓/๒๙๖

^{๔๑} พิพัฒน ยอดพฤติการณ์, “หลักพุทธธรรมและปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง”, ธอส. สานฝันเพื่อบ้านเพื่อคุณ ธนาคารอาคารสงเคราะห์, ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๕๗ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๕๒): หน้า ๓๓-๓๔.

๒.๗ แนวคิดคุณค่าของกาลเวลา

การประกอบสัมมาชีพทำงานเพื่อแสวงหาปัจจัยเครื่องดำรงชีวิตของคนเรานั้น พระพุทธศาสนา เริ่มต้นจากการสอนให้คนตระหนักถึงคุณค่าของเวลา เพราะเวลาเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้จากธรรมชาติเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะอยู่ในปราสาทราชวังหรืออยู่ในสลัมก็ตาม โดยหลักทั่ว ๆ ไปแล้ว คนเราใช้เวลาของตนไม่เหมือนกัน ทำให้วิถีชีวิตของแต่ละคนแตกต่างกันในด้านต่าง ๆ มีพระพุทธดำรัสที่ตรัสให้เห็นความสำคัญของเวลาเป็นอันมาก เช่น

“ภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่าปล่อยขณะให้ผ่านพ้นไป เพราะคนที่ปล่อยขณะให้ผ่านไปย่อมเศร้าโศกในภายหลัง”

“วิยยอมผ่านพ้นไปเหมือนขณะนั้นแหละ”

“กาลเวลายอมกินสรรพสัตว์พร้อมด้วยตัวของมันเอง”

กาลเวลาเป็นทรัพยากรเดียวที่ไม่อาจจะเก็บสะสมไว้ได้ เป็นสิ่งที่ผ่านไปเรื่อย ๆ ผ่านแล้วก็ผ่านไป ไม่มีใครจะสามารถนำกลับมาใช้ประโยชน์อีกได้ผู้ที่ เป็นนักบริหารเวลาที่ดี ก็คือผู้ที่สามารถใช้เวลาทำประโยชน์ให้ได้มากที่สุดไม่ปล่อยเวลาให้ไปเปล่าโดยมิได้ทำประโยชน์ เพราะเมื่อเวลาช่วงใดผ่านไปโดยมิได้ทำประโยชน์ ก็เท่ากับเป็นการปล่อยให้ชีวิตช่วงนั้นว่างเปล่าขาดจากประโยชน์ที่ควรจะได้ไปกลายเป็นช่วงชีวิตที่ไร้ค่าและไม่อาจจะย้อนกลับไปเติมความว่างเปล่าไร้ค่านั้นให้เต็มได้^{๔๒}

ทรัพยากรทั่ว ๆ ไปมนุษย์สามารถจะเก็บสะสมไว้ใช้ประโยชน์ในภายหลังได้ เช่น น้ำ ก๊าซ หรือแม้กระทั่งพลังงานจากแสงอาทิตย์ ก็สามารถเก็บไว้ได้แต่ยังไม่มีใครผู้ใดผู้หนึ่งสามารถเก็บเอาเวลาที่ผ่านไปมาถึงแล้วไว้ใช้ทำประโยชน์ในภายหลังได้เลย กาลเวลายอมผ่านไปอย่างสม่ำเสมอและไม่มีการวนกลับมาอีก ชีวิตคนมีความสัมพันธ์กับเวลาโดยตลอด เวลาเป็นเครื่องวัดคุณค่าของชีวิต ถ้าเวลาผ่านไปพร้อมกับการทำงานประโยชน์ ชีวิตก็มีคุณค่า เพราะชีวิตก็เหมือนเครื่องมือเครื่องใช้อย่างหนึ่งซึ่งคนเราใช้ทำการต่าง ๆ เครื่องมือเครื่องใช้ทั้งหลายถ้าเก็บไว้เฉย ๆ ก็หาประโยชน์อะไรไม่ได้ เช่น มีรถที่จอดทิ้งไว้ ก็ไม่มีประโยชน์ เท่ากับไม่มีนั่นเอง ในทำนองเดียวกัน คนเรามีชีวิตแล้ว ไม่ใช่ชีวิตนั้นทำประโยชน์ ก็เหมือนกับไม่มีชีวิตหรือความว่างเปล่า^{๔๓}

คนเกียจคร้านมักมีความคิดว่า การทำงานเป็นความเหน็ดเหนื่อย เป็นความทุกข์ เป็นความลำบาก เป็นความทรมาน เขาจึงชอบที่จะอยู่เฉย ๆ ชอบการพักผ่อนซึ่งตนเห็นเป็นความสบาย แต่ความจริงนั้น การพักผ่อนไม่ยอมทำการทำงานกลับมีโทษแก่ชีวิตนั่นเอง เพราะทำให้ร่างกายอ่อนแอ เจ็บป่วย

^{๔๒} แก้ว ชิตตะขบ, พุทธธรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ, หน้า ๒๓.

^{๔๓} สุนทร บุญญาธิการ, “บ้านพอเพียง”, ธอส. สานฝันเพื่อบ้าน เพื่อคุณ ธนาคารอาคารสงเคราะห์, ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๕๗ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๕๒): หน้า ๕๓.

ง่าย เกิดโรคภัยไข้เจ็บติดตามมา ยิ่งเป็นการพักผ่อนในสถานบันเทิงยามราตรีด้วยแล้ว ยิ่งมีแต่โทษ นานัปการ ส่วนคนที่ขยันทำงานจะมีร่างกายแข็งแรง กระฉับกระเฉง คล่องแคล่ว ไม่เจ็บป่วย

กาลเวลาเป็นตัวแปรอย่างสำคัญในการจำแนกให้คนเราแตกต่างกัน เพราะปัญหาเรื่องเวลา ไม่ได้อยู่ที่ใครมีเวลาเท่าไร แต่อยู่ที่แต่ละคนได้ใช้เวลาชีวิตของตนไปอย่างไรมากกว่า ใครก็ตามสามารถ ประกอบภารกิจหรือหน้าที่การงานให้เหมาะสมแก่กาลเวลาที่มาถึง ความเจริญก้าวหน้าในฐานะทาง เศรษฐกิจและสังคมนั้น ๆ ย่อมเกิดขึ้นแก่เขาตามสมควรแก่เหตุ อย่างไรก็ตาม ในการทำกิจการต่าง ๆ ของคนเรา ย่อมมีช่วงจังหวะของการดำเนินการที่ต่างกัน บางจังหวะเวลาควรทำการอย่างช้า ๆ บาง จังหวะเวลาก็ควรดำเนินการอย่างรีบด่วน ผู้ที่ปฏิบัติไม่ถูกจังหวะเวลา ย่อมทำการผิดพลาด เกิดความ เสียหาย และได้รับความเดือดร้อนอย่างเจ็บปวด ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ใดยอมรีบในกาลที่ควรช้า และช้า ในกาลที่ควรรีบ ผู้นั้นเป็นคนเขลายอมตกทุกข์เพราะการจัดทำโดยไม่แยบคาย”^{๔๔} ผู้ใดไม่สำเหนียกคำนึง หรือตระหนักในจังหวะเวลาที่เหมาะสมที่ควร รีบร้อนผลิผลมาทำการในกาลที่ควรช้า หรือมัวปล่อยเวลา ให้ล่วงเลยไปไม่รีบทำการ ในจังหวะที่ควรรีบ ผู้นั้นท่านเรียกว่า “คนเขลา” การจัดการทำของเขา เรียกว่า “ไม่แยบคาย” คือเป็นการจัดการทำที่ไม่ได้ใช้ความพินิจพิจารณา ไม่ได้ใช้ปัญญาสอดส่องดูความเหมาะสม ความสมควร มักจะทำให้งานเสียหาย ตนเองก็ต้องได้รับการตำหนิหรือถูกลงโทษ ทำให้ได้รับความทุกข์ ได้รับความเดือดร้อน กล่าวในทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ผู้ทำการโดยไม่ใช้ปัญญาพิจารณา ไม่รู้ จังหวะเวลาช้าและเร็ว ก็ย่อมพบแต่ความล้มเหลวแน่นอน ในทำนองเดียวกัน คนฉลาดย่อมรู้ว่าในการ ปฏิบัติงานย่อมมีจังหวะเวลาที่ควรดำเนินการอย่างช้า ๆ และมีจังหวะเวลาที่ควรดำเนินการอย่างรวดเร็ว ทันทีที่ เขาจะใช้สติปัญญาพิจารณาแต่ละจังหวะเวลาว่าช่วงไหนควรช้าและช่วงไหนควรเร็ว แล้วจัด ดำเนินการไปตามความเหมาะสม งานก็จะประสบความสำเร็จให้ผลเป็นความสุขความเจริญ ดังพุทธพจน์ ที่ว่า “ผู้ใดช้าในกาลที่ควรช้า และรีบในกาลที่ควรรีบ ผู้นั้นเป็นคนฉลาด ย่อมถึงสุขเพราะการจัดทำโดย แยบคาย”^{๔๕}

บางจังหวะควรทำการด้วยความรวดเร็วฉับพลันทันที มีคำพังเพยอยู่ว่า “พายเกิดนะพ้อพาย ตะวันจะสาย ตลาดจะวาย สายบัวจะเนา” นี่คือจังหวะเวลาที่ควรทำความรวดเร็ว ในเมื่อจะนำสิ่งของที่ อาจเนาเสียไปขาย จะต้องรีบไปในตอนที่ตลาดยังคึกคัก หรือคำพังเพยที่ว่า “ตีเหล็กเมื่อกำลังร้อน” นี้ก็ เป็นอีกตัวอย่างหนึ่ง เพราะถ้าไม่รีบตีแล้วเหล็กอาจจะเย็นและตีไม่ได้ แม้แต่การจะเดินทางไปในที่ต่าง ๆ โดยอาศัยบริการขนส่งสาธารณะ เช่น โดยสารรถเมล์ รถไฟ หรือโดยสารเรือ ก็ต้องรีบไปก่อนเวลาที่รถ หรือเรือ นั้น ๆ จะผ่านมาผ่านไป มิฉะนั้นอาจพลาดการเดินทางได้ซึ่งเมื่อพลาดแล้วก็จะเสียใจ เสีย ประโยชน์ที่ควรไปเลยก็มี ดังคำกล่าวที่ว่า

^{๔๔} ขุ.เถร. (ไทย). ๒๖/๓๑๓/๔๓๙.

^{๔๕} ขุ.เถร. (ไทย). ๒๖/๑๑๙/๓๕๗.

“เวลาและวารี มีมีที่จะคอยใคร
 ทั้งเรือเมล์และรถไฟ มันก็ไปตามเวลา
 โไอ้เอ้อและอีตอาด ก็จะไปลาดปรารภนา
 พลาดแล้วจะโศกา อนิจจาเราซ้ำเอง”

เรื่องจังหวะเวลาในการทำการต่าง ๆ นี้ผู้ฉลาดมีสติปัญญาดีย่อมกำหนดและจัดทำ
 ดำเนินการไปตามความเหมาะสม ไม่รีบด่วนในการที่ควรช้า และไม่ชักช้าในการที่ควรรีบด่วน การงาน
 ต่าง ๆ ที่ทำย่อมจะประสบความสำเร็จเกิดประโยชน์โทษผล เกิดความเจริญรุ่งเรือง นับได้ว่าประสบ
 ความสุข เพราะได้จัดทำโดยแยกคายเป็นทำโดยใช้สติปัญญาพิจารณาอย่างรอบคอบ

๒.๘ แนวคิดการคำนึงถึงประโยชน์ยิ่งกว่าการถือฤกษ์ยาม

หลักพระพุทธศาสนาไม่ได้สรรเสริญการถือฤกษ์ยามในการทำงาน แต่ให้ถือประโยชน์ที่พึงได้
 เป็นสำคัญ เพราะในการทำงานจุดหมายสำคัญอยู่ที่ประโยชน์ที่เกิดจากการทำงานเหล่านั้น ดังพุทธพจน์
 ที่ว่า “ประโยชน์ได้ล่วงเลยคนเขลาที่มีวฤกษ์ยามอยู่ ประโยชน์เป็นฤกษ์ของประโยชน์เอง ดวงดาว
 ทั้งหลายจักทำอะไรได้”^{๔๖} หลักพระพุทธศาสนาเห็นว่าเรื่องการถือฤกษ์ถือยามเป็นเรื่องทำให้เสีย
 ประโยชน์ โดยถือว่า ไม่ว่าจะเป็ฤกษ์ใด ยามใด หรือเวลาใด ถ้ามองเห็นช่องทางว่า เราจำเป็นต้อง
 ประชุมเพลิงญาติในวันนี้และเวลานี้ด้วย วันพรุ่งนี้เก็บอัฐิบำเพ็ญบุญกุศลแล้ว ญาติ ๆ ที่อยู่ทางไกลจะได้
 กลับโดยสะดวก แล้วดำเนินการตามที่กำหนดนั้น ก็จะเป็นประโยชน์มาก เพราะไม่ต้องเสียเวลาไปอีก
 หนึ่งวันโดยไม่จำเป็น และบางครั้งเวลาที่จะเสียไปนั้น เป็นเวลาที่นัดแนะในเรื่องผลประโยชน์กับบุคคล
 อื่น ซึ่งถ้าเลยกำหนดเวลานัดไปก็จะเป็นโมฆะ นอกจากนั้น หลักพระพุทธศาสนายังถือว่า การที่ประโยชน์
 ไม่เสียไปนั้นแหละเป็นฤกษ์ของประโยชน์เอง ดวงดาวบนฟ้าหรือดาวนพเคราะห์ อัฐิเคราะห์ทั้งหลายจักมี
 อิทธิพลทำอะไรให้ได้ ดังนั้น ผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาที่สอนเรื่องกรรมคือการกระทำเป็น
 สำคัญ จึงควรทำการงานที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนโดยไม่ต้องคอยฤกษ์คอยยามอะไรมากนัก แต่ให้ดู
 ช่วงจังหวะเวลาที่จะลงมือทำแล้วจะได้รับประโยชน์เป็นสำคัญ ส่วนในเรื่องการถือฤกษ์ยามที่เป็นมงคล
 ในงานมงคลตามประเพณีต่าง ๆ ก็อนุวัติตตามความเชื่อในสังคมได้

การที่คนปล่อยเวลาให้ผ่านพ้นไปไม่ทำสิ่งที่เป็ประโยชน์แก่ตนนั้น ตามปกติแล้วมักจะมี
 ข้ออ้างเสมอ และสิ่งที่ทำให้อ้างเช่นนั้นเกิดจากความเกียจคร้านเป็นประการสำคัญซึ่งตามหลักทาง
 พระพุทธศาสนาได้ชี้ชัดว่าความเกียจคร้านเป็นอบายมุข คือปากทางแห่งความเสื่อมแห่งชีวิตประการ
 หนึ่งนอบายมุข ๖ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

^{๔๖} พุ.ชา. (ไทย) ๒๖/๔๙/๔๙.

“คนที่มักนอนหลับในกลางวัน เกลียดชังการลุกขึ้นในกลางคืน เป็นนักเลงขี้เมาเป็นนิจ ไม่อาจครอบครองเหย้าเรือนให้ได้ดี ประโยชน์ทั้งหลายย่อมล่วงเลย ชายหนุ่มที่ละทิ้งการงานเสีย ด้วยอ้างเลศว่า “หนานัก ร้อนนัก เวลานี้เย็นเสียแล้ว ดังนี้ เป็นต้น ส่วนผู้ใดไม่สำคัญความหนาวและความร้อนยิ่งไปกว่าหญ้า ทำกิจของบุรุษอยู่ ผู้นั้นย่อมไม่เสื่อมจากความสุขเลย”^{๔๗}

จากพระพุทธพจน์นี้ สามารถสรุปลักษณะของคนเกียจคร้านได้ ๖ ลักษณะ คือ

๑. คนที่มักอ้างว่าหนานัก แล้วไม่ทำการงาน
๒. คนที่มักอ้างว่าร้อนนัก แล้วไม่ทำการงาน
๓. คนที่มักอ้างว่าเวลาเย็นแล้ว แล้วไม่ทำการงาน
๔. คนที่มักอ้างว่ายังเข้าอยู่ แล้วไม่ทำการงาน
๕. คนที่มักอ้างว่าหิวนัก แล้วไม่ทำการงาน
๖. คนที่มักอ้างว่ากระหายนัก แล้วไม่ทำการงาน^{๔๘}

บุคคลผู้เกียจคร้านผัดเพี้ยนไม่ทำการงานเช่นนี้ย่อมเสียประโยชน์ของตนไปอย่างน่าเสียดาย ซึ่งก่อให้เกิดความเสียหายในทางด้านเศรษฐกิจ เพราะวาทะกรรมใหม่ก็ไม่เกิด โภคทรัพย์ที่มีอยู่ก็มีแต่จะหมดสิ้นไป เมื่อคนเกียจคร้านเลี้ยงงานด้วยข้ออ้างต่าง ๆ ไม่ว่าจะประกอบอาชีพเกษตรกร พ่อค้า ข้าราชการ หรือพนักงานในรัฐวิสาหกิจ ห้างร้าน บริษัทอะไรก็ตาม เขาก็จะไม่ประสบผลสำเร็จในอาชีพนั้น ๆ ผลของความเกียจคร้านนอกจากจะลดคุณภาพชีวิตให้ต่ำลงแล้ว ยังเป็นตัวถ่วงความเจริญของกลุ่มหรือหน่วยงานที่ตนเป็นสมาชิกอีกด้วย ดังนั้น บุคคลผู้มีอุดมคติมุ่งหวังให้ชีวิตเจริญก้าวหน้าควรฉวยโอกาสในขณะที่ยังมีสุขภาพแข็งแรง ทำงานด้วยความเข้มแข็ง รับผิดชอบ ไม่ควรปล่อยให้ความเกียจคร้านมาฉวยโอกาสให้มือเกือบเท้าอ่อนจะเป็นตัวแปรให้คุณภาพชีวิตไม่เจริญก้าวหน้าที่จะเป็น

ตามหลักพระพุทธศาสนา “คนที่ทำงานเป็น” คือ คนที่ประกอบภารกิจการงานของตนให้เหมาะสมแก่กาลเวลาที่มาถึง ใครก็ตามที่ในการอันควรจะทำเรื่องหนึ่งแต่กลับไปทำอีกเรื่องหนึ่ง ถือว่าเป็นการกระทำที่สมควรแก่การตำหนิ ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ที่ปรารถนาจะทำกิจที่ควรทำก่อนในการภายหลัง ย่อมเดือดร้อน ในกาลข้างหน้า เหมือนมานพหักไม้กุ่มฉนั้น”^{๔๙} มีเรื่องเล่าประกอบความนี้ว่า มานพหรือชายหนุ่มคนนี้เป็นคนเกียจคร้าน ไปหาพินกับเพื่อนตามคำสั่งของอาจารย์ ในขณะที่เพื่อน ๆ ทำงานหาพินกัน ตนกลับนอนหลับจนหมดเวลา เมื่อเพื่อนปลุกให้ตื่นขึ้นจึงตรงเข้าไปหักกิ่งต้นกุ่มด้วยความเข้าใจว่าเป็นไม้แห้ง ถูกกิ่งต้นกุ่มติดกระเด็นเข้าตา ทำให้ตาบอด พินก็ไม่ได้ ตาก็บอด เพราะการปล่อยเวลาที่จะควรทำงานให้ผ่านไปนั่นเอง

^{๔๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๒/๑๕๒.

^{๔๘} แก้ว ชิตตะขบ, พุทธธรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ, หน้า ๓๐-๓๑.

^{๔๙} ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๓/๗๑.

ทรัพย์สมบัติเป็นสิ่งที่บันดาลความสุขแก่เจ้าของ คนมีทรัพย์สมบัติมากก็มีโอกาสแสวงหาความสุขจากทรัพย์ได้มาก คนมีทรัพย์น้อยก็แสวงหาความสุขจากทรัพย์ได้น้อย การแสวงหาความสุขจากทรัพย์ที่ว่านี้อาจเป็นการแสวงหาในทางที่ผิดก็ได้ หรือเป็นการแสวงหาในทางที่ถูกก็ได้ ที่ว่าเป็นการแสวงหาในทางที่ผิด คือใช้จ่ายทรัพย์ไปในทางอบายมุข ได้แก่ การเป็นนักเลงหญิง การเป็นนักเลงสุรา การเป็นนักเที่ยวกลางคืนหรือนักท่องเที่ยวตรี มั่วสุมในวงพนัน ชอบคบคนประเภทชักนำในทางเสียทรัพย์ โดยไม่จำเป็น ส่วนในการแสวงหาความสุขจากทรัพย์ในทางที่ถูกนั้น คือการใช้สอยทรัพย์ให้เป็นประโยชน์ ซึ่งนอกจากจะบริโภคใช้สอยด้วยตัวเองแล้วควรจะให้ทาน คือการบริจาคทำบุญในพระพุทธศาสนาหรือสาธารณกุศลต่าง ๆ ตามสมควรซึ่งจะก่อให้เกิดความสุขใจจากการใช้จ่ายทรัพย์

การขาดแคลนทรัพย์มักมีสาเหตุมาจากความเกียจคร้านทำงาน ความมัวเมาในอบายมุข ไม่รู้จักจัดการทรัพย์ และใช้จ่ายเกินฐานะ ดังนั้น ผู้ที่จะหาทรัพย์ให้ได้และสามารถมีทรัพย์เก็บสำรองไว้ใช้ในยามจำเป็นจึงต้องปลูกฝังหลักคุณธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา คือ

๑. ขยันหาทรัพย์ โดยมีความขยันในหน้าที่การงาน ไม่เกียจคร้าน ไม่ทอดทิ้ง เห็นความสำคัญ ของการทำงานเท่ากับชีวิต

๒. รู้จักเก็บ เข้าใจจัดการ โดยมีสติปัญญาในการจัดการใช้ทรัพย์ว่าควรจะใช้เป็นค่าอุปโภค บริโภคเท่าใด จะทำทุนเท่าใด เก็บไว้สำรองเท่าใด

๓. ไม่ประมาทมัวเมาลุ่มหลงไปกับสิ่งยั่วยวนต่าง ๆ เช่น กามารมณ์ สิ่งมีนเมา การเสี่ยงโชค เล่นการพนัน และการคบคนชั่วเป็นมิตร

๔. เลี้ยงชีวิตพอสมควร คือ ไม่ฟุ่มเฟือยจนเกินไปและไม่ฝืดเคืองเกินไป เป็นคนมัธยัสถ์คือใช้จ่ายในขนาดกลาง ๆ พอเหมาะพอดี^{๕๐}

ผู้ที่มีคุณธรรมตามหลักพระพุทธศาสนา ๔ ประการนี้แหละพระพุทธเจ้าทรงรับรองว่าจะรักษา ทรัพย์ที่หามาแล้วไว้ได้อย่างแน่นอน

^{๕๐} วัชระ งามจิตรเจริญ, แนวคิดในการนำเศรษฐกิจเชิงพุทธศาสนาสู่การปฏิบัติ, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๗๙-๑๘๐.

หลักการ วิธีการ และองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา

การวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์” ผู้วิจัยได้แบ่งหลักการ วิธีการ และองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา ไว้เป็นข้อ ๆ โดยแบ่งออกได้ ดังนี้

๓.๑ หลักการเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา

หลักการเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนาเป็นหลักธรรมหรือความจริงที่ปรากฏตามที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ เนื่องด้วยหลักพุทธธรรมมีทั้งแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับเรื่องกิจกรรมหรือความเป็นไปทางด้านเศรษฐศาสตร์ซึ่งเกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจ โดยไม่เกี่ยวกับเรื่องศีลธรรมโดยตรง และแนวคิดที่เป็นเรื่องศีลธรรมที่เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์หรือเศรษฐกิจ ซึ่งมีหลักการสำคัญดังนี้

๓.๑.๑ การที่สิ่งต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันและต้องอาศัยกัน

พระพุทธศาสนามองว่าสิ่งต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันและต้องอาศัยกัน มนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติ ล้วนมีความสัมพันธ์และต้องอาศัยกันในการอยู่รอด เศรษฐศาสตร์กล่าวถึงกิจกรรมทางเศรษฐกิจซึ่งในฐานะเป็นกิจกรรมอย่างหนึ่งของมนุษย์ก็เช่นกัน ไม่ได้แยกต่างหากจากกิจกรรมอื่น ๆ กิจกรรมทางเศรษฐกิจจึงมีความสัมพันธ์กับกิจกรรมอื่น ๆ และมีผลกระทบต่อกิจกรรมอื่น ๆ ซึ่งเมื่อพูดกันอย่างกว้าง ๆ กิจกรรมของมนุษย์ก็มีกิจกรรมด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้มีความสัมพันธ์และผลกระทบต่อกัน กิจกรรมเหล่านี้จึงมีผลกระทบต่อชีวิตมนุษย์ตลอดถึงโลกโดยส่วนรวมด้วย ความรู้และความชำนาญในด้านต่าง ๆ จึงมีความสัมพันธ์กันด้วย เศรษฐศาสตร์แนวพุทธไม่แยกโดดเดี่ยวจากความรู้และความชัดเจนด้านอื่น ๆ ของมนุษย์ ในการแก้ปัญหาของมนุษย์ กิจกรรมทางเศรษฐศาสตร์ไม่แยกโดดเดี่ยวจากกิจกรรมด้านอื่น ๆ เพราะฉะนั้นเศรษฐศาสตร์ไม่ได้เป็นศาสตร์ที่เสร็จสิ้นในตัวโดยลำพัง แต่อิงอาศัยกันกับวิทยาการด้านอื่น ๆ ในระบบความสัมพันธ์ของชีวิตและสังคม^๑

ดังนั้น เศรษฐศาสตร์แนวพุทธจึงสัมพันธ์กับการดำรงอยู่ของมนุษย์ซึ่งประกอบด้วยองค์ประกอบ ๓ อย่าง คือ มนุษย์ ธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม และสังคม เศรษฐศาสตร์แนวพุทธนั้นต้องมีความสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยอย่างครบวงจร การที่จะสอดคล้องกับกระบวนการแห่งเหตุ

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๓๐.

ปัจจัยอย่างครบวงจรก็ต้องอาศัยความสัมพันธ์ที่ดีกับองค์ประกอบทุกอย่างในระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์ องค์ประกอบทั้ง ๓ อย่างนี้ต้องประสานกันและเกื้อกูลกันในการดำรงอยู่ด้วยกันและเดินไปด้วยกัน

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับทุกภาคส่วน ไม่ว่าจะเป็ปัจเจกบุคคลหรือมนุษย์ แต่ละคนแต่ละสังคมที่เป็นส่วนรวม และธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อม โดยสอนให้เกื้อกูลช่วยเหลือกันไม่เบียดเบียนกัน เพราะทุกภาคส่วนมีความสัมพันธ์ต่อกัน การแปลกแยกหรือการไม่เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับสิ่งอื่น ๆ ทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมามากมาย ซึ่งมีอยู่ ๓ ด้าน คือ

ด้านที่ ๑ ความแปลกแยกจากธรรมชาติแวดล้อม คือการใช้ชีวิตที่ห่างไกลจากธรรมชาติ อยู่กับสิ่งที่มนุษย์ประดิษฐ์สร้างขึ้น เช่น อาคาร ถนนหนทาง สิ่งของเครื่องใช้ และเทคโนโลยีต่าง ๆ เป็นต้น จนกระทั่งมองไม่เห็นโลกธรรมชาติและเข้าไม่ถึงโลกของธรรมชาติหรือไม่ได้สัมผัสกับธรรมชาติเลย ทั้ง ๆ ที่ชีวิตมนุษย์ขึ้นอยู่กับธรรมชาติ ต้องอาศัยธรรมชาติมีอากาศและน้ำ เป็นต้น จึงจะอยู่ได้ และสิ่งต่าง ๆ ในธรรมชาติมีดอกไม้และแสงแดด เป็นต้น ก็ให้ความสุขแก่มนุษย์ได้ด้วย นอกจากนั้น แม้มนุษย์จะอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ แต่ถ้าใครมีจิตใจว่าวุ่นเร่าร้อน ชีวิตจิตใจก็สัมผัสไม่ถึงธรรมชาติ ไม่ซึมซาบความละเอียดละไมอ่อนโยนของธรรมชาติ เขาก็ไม่ได้ความสุขจากธรรมชาติเช่นกัน

ด้านที่ ๒ ความแปลกแยกจากเพื่อนมนุษย์ คือความห่างเหินหรือขาดความสัมพันธ์ที่ดีกับมนุษย์ด้วยกันซึ่งหมายรวมถึงคนในครอบครัว เพื่อนร่วมงาน และคนอื่น ๆ ในสังคม หมายความว่า การแข่งขันกันทำให้คนเราห่างเหินกันหรือรู้สึกคู่แข่งกันเป็นปรปักษ์ ยิ่งไปกว่านั้น แม้แต่เวลาอยู่ในบ้าน ใจก็มัวยุ่งอยู่กับงานที่ต้องแข่งขันกัน จนทำให้เสียความสัมพันธ์ที่ดีในครอบครัว ความสุขที่จะเกิดจากความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างเพื่อนมนุษย์จึงสูญหายไป

ด้านที่ ๓ ความแปลกแยกจากกิจกรรมแห่งชีวิตของตนเอง คือการสนใจสิ่งอื่นที่ไม่ใช่ผลโดยตรงของกิจกรรมที่ตนเองกระทำ เช่น การปลูกต้นไม้ แต่ไม่ได้หวังจะเห็นต้นไม้โตหรือต้นไม้งามกลับไปหวังเงินที่จะได้จากการขายต้นไม้ เมื่อทำกิจกรรมด้วยความคิดเช่นนี้ ทำให้ไม่ได้ความสุขจากการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของตนเอง แม้แต่การเดิน การยืน การนอนของตนเองก็กลายเป็นความทุกข์ เพราะจิตใจมัวแต่หวังผลตอบแทนเพียงอย่างเดียว^๒

พุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่ชุมชนโดยไม่มองข้ามความสำคัญของรัฐ การพัฒนาด้านเศรษฐกิจและสังคมบนพื้นฐานของพระพุทธศาสนา โดยให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน ทุกคนในชุมชนล้วนเป็นกรรมการที่เน้นการพัฒนาในทุก ๆ ด้าน ทั้งเศรษฐกิจ สังคม การเมือง จิตวิญญาณ วัฒนธรรม และศีลธรรม อีกทั้งไม่ได้มองข้ามความสำคัญของสมาชิกแต่ละคน จึงเป็นกระบวนการที่ใช้วิธีการแบบองค์รวมตามแนวพระพุทธศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ วิธีการแบบองค์รวมของพระพุทธศาสนาช่วยให้เรามองเห็นอาการหลากหลายที่ปรากฏออกมามีความสัมพันธ์เชื่อมโยงถึงกัน

^๒ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ, หน้า ๖๓.

วิกฤตการณ์ต่าง ๆ ที่เผชิญหน้าอยู่ที่มีลักษณะเป็นระบบและมีรากเหง้าอยู่ในเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ การเข้าใจความเกี่ยวข้องระหว่างปัญหาต่าง ๆ ช่วยให้ไม่ต้องเสียแรงกับอาการที่ปรากฏหลากหลายของวิกฤตการณ์ต่าง ๆ โดยสามารถพุ่งเป้าไปยังสาเหตุพื้นฐาน จริง ๆ ของวิกฤตการณ์เหล่านี้ได้เลย เมื่อมองอย่างผิวเผินปัญหาต่าง ๆ ดูเหมือนไม่เกี่ยวข้องกัน เช่น ปัญหาความรุนแรงด้านชาติพันธุ์ ปัญหามลพิษของอากาศและน้ำ ปัญหาครอบครัวแตกแยก และปัญหาความแตกต่างด้านวัฒนธรรม^๓

กิจกรรมทางเศรษฐกิจในทางเศรษฐศาสตร์กระแสหลักก็เป็นปรากฏการณ์หรือกิจกรรมอย่างหนึ่งของสังคมจึงไม่อาจแยกอยู่อย่างโดดเดี่ยว อีกทั้งทุกหน่วยในระบบเศรษฐกิจไม่ว่าจะเป็นผู้บริโภค พ่อค้า นักธุรกิจ หรือผู้ใช้แรงงาน ก็ล้วนมีความสำคัญที่ต้องคำนึงถึงในการดำเนินการทางเศรษฐกิจ ในสังคาลงสูตร พระสูตรนี้พระพุทธองค์ทรงแสดงให้เห็นแนวทางดำเนินชีวิตที่ต้องผสมผสานกันระหว่างการหลีกเลี่ยงกิจกรรม หรือสิ่งที่ไม่ควรกระทำและการทำกิจกรรมหรือสิ่งที่ควรทำในด้านต่าง ๆ ทั้งในแง่เศรษฐกิจ สังคม การเมืองและศีลธรรม อีกทั้งยังแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลและชุมชนหรือสังคม พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ละเวรกรรมกิเลส (กรรมเครื่องเศร้าหมอง) ๔ ประการ ไม่ทำบาปกรรมเพราะอคติ ๔ ไม่ข้องแวะอบายมุข (ทางเสื่อม) ๖ ประการ แห่งโภคะทั้งหลาย และทำร่วมไปพร้อมกันกับการปฏิบัติตามหลักการปฏิบัติตนต่อบุคคลรอบข้างที่เกี่ยวข้อง ๖ ประการ ซึ่งพระพุทธเจ้าตรัสเรียกว่าเป็นผู้ปิดป้องทิศ ๖ ซึ่งการปฏิบัติเหล่านี้ทำให้เกิดความยินดีทั้งในโลกนี้และโลกหน้าหลังจากตายแล้ว ยังได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์^๔ ซึ่งเป็นหลักปฏิบัติที่ครอบคลุมทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นปัจเจกบุคคล ครอบครัว เศรษฐกิจ สังคม และการเมือง รวมทั้งศีลธรรมและจิตวิญญาณ โดยคำนึงถึงประโยชน์รอบข้างทั้งในระยะใกล้และระยะไกล

สรุปได้ว่า กิจกรรมหรือพฤติกรรมทางเศรษฐกิจจึงต้องเป็นไปอย่างสอดคล้องเกื้อกูลไม่ทำร้ายหรือไม่เบียดเบียนตัวมนุษย์เอง รวมทั้งไม่เบียดเบียนหรือทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสังคมหรือผู้อื่น การมองข้ามความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบเหล่านี้ทำให้เกิดการแปลกแยกจากธรรมชาติอันนำมาซึ่งการทำลายธรรมชาติและทำให้เกิดภัยต่อมนุษย์ผู้กระทำเองและสังคม เมื่อเราเข้าใจความสำคัญของความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งต่าง ๆ รอบตัวเรากับมนุษย์แล้ว เราก็จะได้ปฏิบัติตนได้ถูกต้องหรือมีท่าทีที่เหมาะสมต่อบุคคลและสิ่งต่าง ๆ รอบตัวเรา ซึ่งรวมถึงแม้แต่กิจกรรมส่วนตัวมีการยืนและการเดิน เป็นต้น การดำเนินการต่าง ๆ เกี่ยวกับเศรษฐกิจหรือทรัพย์สินจึงต้องมีลักษณะเป็นองค์รวมซึ่งใส่ใจในทุกองค์ประกอบที่เกี่ยวข้อง ปัจเจกบุคคลและสังคมจึงเป็นหน่วยย่อยและหน่วยใหญ่ในทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีบทบาทและความสำคัญที่ต้องคำนึงถึงเสมอ

^๓ Helena Norberg-Hodge, “Buddhist Engagement in the Global Economy”, *The Buddhist Review Tricycle*, Vol. 19 No. 4 (1997): pp. 20-25.

^๔ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๔๔/๒๐๐.

๓.๑.๒ ธรรมชาติของมนุษย์มีทั้งความเห็นแก่ตัวและความเห็นแก่ผู้อื่น

มนุษย์โดยทั่วไปที่พุทธศาสนาเรียกว่า “ปุถุชน” หรือคนที่ยังหนาแน่นด้วยกิเลสนั้นตามหลักพุทธศาสนามีทั้งธรรมชาติที่ดีและเลว มีทั้งความเห็นแก่ตัวและความเห็นแก่ผู้อื่น ต่างแต่ว่าคนแต่ละคนจะมีความดีและความชั่วไม่เท่ากัน ต่างกันไปตามการฝึกฝนอบรมพัฒนาตนเองของแต่ละคน บางคนอาจจะเห็นแก่ตัวมาก บางคนอาจจะเห็นแก่ตัวน้อย บางคนอาจมีคุณธรรมมาก บางคนอาจมีคุณธรรมน้อย แต่ตราบใดที่ยังเป็นปุถุชนก็ยังมีทั้งสองส่วนนี้อยู่ กล่าวในเชิงอภิธรรม ปุถุชนมีทั้งกุศลจิตและอกุศลจิต เมื่อใดที่พัฒนาตนกลายเป็นพระอรหัตถ์ ก็จะมีโลกุตรจิตเพิ่มขึ้น และขั้นสูงสุดเมื่อสำเร็จเป็นพระอรหัตถ์แล้วจะมีแต่กิริยาจิตและโลกุตรจิตเพียงอย่างเดียว^๕ ปุถุชนหรือมนุษย์ทั่วไปย่อมมีความอยากหรือความต้องการที่อาจจะเรียกว่าเป็นความต้องการตามสัญชาตญาณเพื่อความอยู่รอดและสนองตอบประโยชน์ของตนเอง ซึ่งพุทธศาสนาเรียกว่า “ตัณหา” ซึ่งพุทธศาสนาก็ยอมรับความจริงเรื่องนี้ว่าตัณหาของมนุษย์นั้นมีมากมายมหาศาลจนนับประมาณไม่ได้ดังพุทธพจน์ที่ว่า “แม่น้ำเสมอด้วยตัณหาไม่มี”^๖ อย่างไรก็ตาม พุทธศาสนายังเชื่ออีกว่า มนุษย์ยังมีความต้องการอีกชนิดหนึ่งที่เป็นความต้องการที่ดี ซึ่งเรียกว่า “ฉันทะ” (ฉันทะมีทั้งชนิดที่เป็นกุศลและอกุศล ในที่นี้ใช้ในความหมายของกุศล) ความต้องการฝ่ายดีนี้เป็นความต้องการเพื่อพัฒนาตนเองหรือพัฒนาคุณภาพชีวิตโดยเฉพาะในด้านศีลธรรมและคุณธรรม จึงเป็นความต้องการที่เห็นแก่ผู้อื่นด้วย

ความเห็นแก่ตัวและเห็นแก่ผู้อื่นของมนุษย์นี้ พระพุทธเจ้าทรงสอนว่า เมื่อทุกคนรักตัวเอง ก็ควรคิดถึงผู้อื่นด้วย เพราะผู้อื่นก็รักตัวเองเหมือนเรา ทั้งนั้น จึงทรงสอนให้คนไม่เบียดเบียนผู้อื่นด้วย ดังพุทธพจน์ในปิยตรสูตรที่ว่า “บุคคลตั้งใจค้นหาทั่วทุกทิศ ก็ไม่พบใครซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตนในที่ไหน ๆ เลยสัตว์ทั้งหลายเหล่าอื่นก็รักตนมากเช่นนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น”^๗ การที่ทรงสอนเช่นนี้แสดงว่ามนุษย์สามารถคิดถึงผู้อื่นได้ สามารถหลีกเลี่ยงการเบียดเบียนทำร้ายผู้อื่นได้ และเมื่อโยงกับคำสอนอื่น ๆ โดยเฉพาะเรื่องทานและจาคะ มนุษย์ไม่เพียงแต่จะไม่เบียดเบียนเพื่อนมนุษย์ด้วยกันได้ ยังสามารถและช่วยเหลือผู้อื่นด้วย ดังนั้น มนุษย์แม้จะมีธรรมชาติรักตัวเอง มีความโลภหรือความเห็นแก่ตัว แต่ก็สามารถเห็นแก่ผู้อื่นได้

พระพุทธศาสนา กล่าวถึงความจริงเกี่ยวกับความต้องการของมนุษย์ที่เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ไว้ ๒ ประการ ดังนี้

ประการที่ ๑ พระพุทธศาสนายอมรับว่า มนุษย์มีความต้องการไม่จำกัด แต่ความต้องการมี

^๕ วัชระ งามจิตรเจริญ, แนวคิดในการนำเศรษฐกิจเชิงพุทธศาสนาสู่การปฏิบัติ, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓๗-๑๓๘.

^๖ ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๕๑/๑๑๐.

^๗ ขุ.อ. (ไทย) ๒๕/๔๑/๒๕๔.

อยู่ ๒ ประเภท ความต้องการที่ไม่จำกัดนี้เป็นความต้องการสิ่งเสพรนเปรอตนคือตัณหา ส่วนความต้องการอีกประเภทหนึ่งเป็นความต้องการคุณภาพชีวิตคือฉันทะ เป็นความต้องการที่มีขอบเขตจำกัด

ประการที่ ๒ มนุษย์เป็นสัตว์ที่ฝึกฝนพัฒนาตนได้โดยสัมพันธ์กับการที่มนุษย์ต้องการพัฒนาคุณภาพชีวิต กล่าวคือ การที่มนุษย์ต้องการคุณภาพชีวิตนั้นแสดงถึงการที่มนุษย์ต้องการพัฒนาตนเองหรือพัฒนาศักยภาพของตนเองให้ดียิ่งขึ้น

ดังนั้น สารอย่างหนึ่งของการพัฒนามนุษย์ก็คือ การที่เราจะต้องพยายามหันเห หรือปรับเปลี่ยนความต้องการจากความต้องการสิ่งเสพรนเปรอตนมาเป็นความต้องการคุณภาพชีวิต

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) อธิบายว่า การมองว่ามนุษย์มีแต่ความโลภหรือความเห็นแก่ตัวหรือความโลภเป็นธรรมชาติของมนุษย์ เป็นการมองด้านเดียว เพราะมนุษย์มีธรรมชาติอย่างอื่นด้วย โดยให้ข้อสังเกตในเรื่องนี้ไว้ ๕ ประเด็น คือ

๑. ความโลภเป็นธรรมชาติของมนุษย์ก็จริง แต่เป็นเพียงธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ มนุษย์ยังมีคุณสมบัติอื่นอีกมาก รวมทั้งคุณสมบัติที่ตรงข้ามกับความโลภนั้น เช่น ความมีเมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ตลอดจนเสียสละ ซึ่งก็เป็นธรรมชาติของมนุษย์เหมือนกัน

๒. บางคนมองข้ามความโลภที่ว่าเป็นธรรมชาติของมนุษย์นั้น เหมือนอย่างที่เราเห็นความโลภเป็นธรรมชาติของสัตว์เหล่าอื่น เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย แต่ความจริงไม่เหมือนกัน ความอยากได้ของสัตว์อื่น (สัตว์เดรัจฉาน) เป็นไปตามสัญชาตญาณ เมื่อได้สนองความต้องการในการกิน อยู่ สืบพันธุ์ ขึ้นพื้นฐานแล้วก็จบ แต่ความโลภของมนุษย์มีการปรุงแต่งด้วยศักยภาพในการคิด ทำให้ขยายขอบเขตทั้งด้านปริมาณและขีดระดับ เช่น ทำให้เกิดความรุนแรงอย่างไม่จำกัด ดังที่ความโลภของคนคนเดียวอาจเป็นเหตุให้ฆ่าคนอื่นเป็นจำนวนล้าน ยิ่งไปกว่านั้น ในการสนองความโลภ มนุษย์อาจใช้ความพลิกแพลง ยกย่องด้วยวิธีการต่าง ๆ ได้ซับซ้อนพิสดารอย่างที่ไม่มีในสัตว์อื่น

๓. นักเศรษฐศาสตร์บางคนเข้าใจว่าความโลภเป็นสิ่งที่ดีโดยเข้าใจว่าทำให้ขยัน เป็นต้น แต่ก็มิ้นักเศรษฐศาสตร์ที่สำคัญบางคนอย่างเคนส์ ที่รู้ว่าความโลภเป็นความชั่วอย่างหนึ่ง เพียงแต่มนุษย์ต้องอาศัยใช้ประโยชน์จากมันไปก่อนอีกสักกระยะหนึ่งอย่างน้อยอีก ๑๐๐ ปี (ซึ่งบางคนอาจเห็นว่าเป็นไปไม่ได้)

๔. นักเศรษฐศาสตร์ไม่เข้าใจความหมายหรือธรรมชาติที่แท้จริงของความโลภจึงแยกไม่ออกระหว่าง “ความอยากทำ” หรือ “ฉันทะ” ซึ่งเป็นความต้องการผลโดยตรงของการกระทำ เช่น การทำวิจัยโดยต้องการช่วยแก้ปัญหาสังคมกับ “ความอยากได้” หรือ “ตัณหา” ซึ่งเป็นความต้องการสิ่งที่ยังไม่ได้มาเสพรบริโภค ไม่ใช่ผลโดยตรงของการกระทำ เช่น การทำวิจัยเพื่อให้ได้เลื่อนขั้นหรือได้ค่าตอบแทน หากคนเราทำด้วยความอยากทำ จะทำงานด้วยความเต็มใจ ทำให้งานดำเนินไปด้วยดี เกิดการสร้างสรรค์ แต่ถ้าคนทำงานด้วยความอยากได้ จะทำด้วยความจำใจ ทำให้ต้องมีการตั้งระบบมาควบคุม เพราะถ้าหลีกเลี่ยงได้ เขาจะไม่ทำงาน ถ้าเศรษฐศาสตร์จะให้เศรษฐกิจเกิดผลดีแก่ชีวิตและสังคมก็จะต้องทำความเข้าใจและจัดการ ความอยากให้ถูกต้อง ซึ่งจะสัมพันธ์กับข้อต่อไป

๕. แนวคิดตะวันตกมองธรรมชาติของมนุษย์แบบนิ่งหรือตายตัว (Static) จึงมองข้ามความโลภและความต้องการต่าง ๆ เป็นแบบเดียวหรือเป็นแบบนั้นตลอดเวลา และมุ่งจะสนองความต้องการแบบเดียวนั้นดิ่งไป แต่ที่จริงธรรมชาติของมนุษย์เปลี่ยนแปลงได้ มนุษย์เป็นสัตว์พิเศษที่ฝึกศึกษาพัฒนาได้และการฝึกนี้เป็นหน้าที่ของทุกชีวิต ความอยากรจึงสามารถปรับเปลี่ยนพัฒนาได้^๘

สรุปได้ว่า ความเห็นแก่ตัวหรือความโลภแม้จะถูกมองว่าเป็นความต้องการฝ่ายชั่ว แต่พระพุทธศาสนาก็มีแนวคิดคล้ายกับแนวคิดของอดัม สมิท ที่เห็นว่า ความเห็นแก่ตัวสามารถทำให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ เพราะความต้องการที่เป็นต้นเหตุก็ทำให้คนทำความดีหรือกุศลธรรมได้ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในปริวิมังสนสูตร พระพุทธเจ้าตรัสว่า ถ้าคนตกอยู่ในอำนาจวิชา แล้วถูกสังฆารคือเจตนาที่เป็นบุญ (บุญญาภิสังฆาร) ประชุมแต่งวิญญูณก็จะเป็นบุญ^๙ แสดงว่า เมื่อคนถูกวิชาครอบงำไม่รู้ความจริงของชีวิต จึงเกิดต้นเหตุอยากไปสวรรค์หรือได้สิ่งเสพที่ตนปรารถนาด้วยการทำบุญ จึงลงมือประกอบกุศลกรรมต่าง ๆ มีทาน เป็นต้น เพื่อให้ได้ผลที่ตนต้องการ ความเห็นแก่ตัวทำให้คนคนนั้นทำสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นได้คล้ายกับนักธุรกิจหวังกำไรจึงลงมือประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่นำไปสู่ผลประโยชน์ของส่วนรวมคล้ายมี “มือที่มองไม่เห็น” มาช่วยจัดการให้

แต่อย่างไรก็ตาม ความเห็นแก่ตัวหรือต้นเหตุเป็นความต้องการที่สามารถทำให้เกิดผลเสียได้มากมาย จึงควรมีการควบคุมและพัฒนาให้กลายเป็นความต้องการแบบฉันทะที่เห็นแก่ผู้อื่น อันจะนำไปสู่ประโยชน์สุขทั้งส่วนตัวและส่วนรวมได้ดีกว่าและมากกว่า

๓.๑.๓ มนุษย์มีสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและทรัพย์สิน

พระพุทธศาสนายอมรับความเป็นเจ้าของชีวิตและทรัพย์สินคล้ายกับแนวคิดเรื่องสิทธิ และการควบคุมตนเองด้วยศีลก็คือการให้สิทธิแก่ผู้อื่นนั่นเอง พุทธศาสนานับเสรีภาพทางใจโดยเฉพาะเรื่องนิพพานอันได้แก่การปราศจากการครอบงำโดยกิเลส ซึ่งเป็นสิ่งที่แตกต่างอย่างมากกับเสรีภาพตามแนวคิดของตะวันตกซึ่งอาจถูกครอบงำด้วยกิเลส พุทธศาสนายอมรับความสามารถในการเลือกของมนุษย์และสนับสนุนการเลือกที่ชอบธรรมและเหมาะสมกับตัวเอง ดังนั้น จะเห็นได้ว่าคำสอนหรือเรื่องกรรมและการปฏิเสธเรื่องวรรณะที่แสดงว่า คนสามารถเลือกสถานะและอาชีพตามการกระทำของตนเอง ไม่มีใครลิขิตบังคับ จะเป็นพ่อค้าหรือโจรก็เลือกได้ด้วยการตัดสินใจลงมือทำของตัวเอง อีกทั้งสามารถเลือกปรารถนาจะเป็นพุทธเจ้า ปัจเจกพระพุทธเจ้า หรืออรหันตสาวก (อนุพุทธะ) ก็ได้ เป็นต้น ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าพุทธศาสนายอมรับในเรื่องสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและทรัพย์สินค้ำกับแนวคิดเสรีนิยมในตะวันตก

^๘ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ, หน้า ๑๘๙-๑๙๙.

^๙ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๑/๑๐๑.

ในอัครคัมภีร์แสดงถึงความเป็นมาและการยอมรับความมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินและทรัพย์สินของมนุษย์ยุคต้น การที่พุทธศาสนาสอนเรื่องเบญจศีลและกรรมว่า การทำร้ายร่างกายและชีวิต รวมทั้งลักษณะขโมยหรือประทุษร้ายต่อทรัพย์สินของผู้อื่นเป็นบาปหรืออกุศลกรรมอย่างหนึ่ง เท่ากับยอมรับการมีกรรมสิทธิ์ในชีวิตและทรัพย์สินของคน และการสอนว่าการบริจาคหรือเสียสละทรัพย์สิน อวัยวะ ตลอดจนถึงชีวิตเพื่อช่วยเหลือผู้อื่นจัดเป็นบุญหรือกุศลกรรมอย่างหนึ่งซึ่งเป็นบารมีประการหนึ่งในบารมี ๑๐ ประการ ของผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าหรือพระอรหันต์ อันได้แก่ ทานบารมี แสดงการยอมรับความมีสิทธิในทรัพย์สิน ร่างกายและชีวิตของคน รวมทั้งความมีเสรีภาพเหนือสิ่งนั้น และเสรีภาพในการเลือกกระทำด้วย เพราะหากไม่มีสิทธิและเสรีภาพในทรัพย์สิน ร่างกายและชีวิต ตลอดถึงการเลือกกระทำแล้ว การกระทำเหล่านั้นย่อมไม่อาจจะเป็นบุญหรือบาปได้^{๑๐} เพราะการกระทำที่ไม่มีสิทธิและเสรีภาพมารองรับย่อมไม่มีความรับผิดชอบทางศีลธรรม (Moral Responsibility) หรือผลอันใดเกิดขึ้น เหมือนการเอาผิดไปพันก้อนหินที่ไร้ชีวิตย่อมไม่มีบาปหรือความรับผิดชอบทางศีลธรรมใด ๆ เกิดขึ้น หรือเหมือนการเอาสิ่งของที่ไม่มีใครเป็นเจ้าของไปให้ใครก็ได้เป็นบุญหรือความดีงามอันใด เพราะสิ่งเหล่านั้นใคร ๆ ก็เอาไปได้ทั้งสิ้น ไม่มีการเสียสละใด ๆ เกิดขึ้น

การยอมรับความสำคัญของทรัพย์สินแสดงถึงการยอมรับและการให้ความสำคัญแก่เรื่องสิทธิและเสรีภาพทางเศรษฐกิจ การที่พุทธศาสนายอมรับความสุขที่เกิดจากการมีทรัพย์สิน (อัตถิสุข) รวมทั้งการใช้ทรัพย์สิน (โภคสุข) และสอนให้รักษาทรัพย์สินสมบัติไว้ แสดงว่าเห็นด้วยกับการมีสิทธิและเสรีภาพในการใช้ทรัพย์สินของตัวเองในการหาความสุข

สรุปได้ว่า แนวคิดเรื่องสิทธิเสรีภาพในพระพุทธศาสนาเป็นแนวคิดที่มีรากฐานอยู่บนแนวคิดเรื่องกรรมซึ่งเป็นหลักความยุติธรรมตามธรรมชาติ ใครทำอะไรโดยยอมรับสิ่งนั้น สิทธิและเสรีภาพในพุทธศาสนาจึงอยู่ภายใต้กรอบของศีลธรรม คือ ต้องมีความชอบธรรมในการได้กรรมสิทธิ์และการใช้เสรีภาพเสรีภาพตามแนวพุทธศาสนาจึงมีขอบเขตจำกัด ไม่ใช่ทำอะไรก็ได้ แต่ต้องทำโดยมีหลักศีลธรรมหรือความชอบธรรมกำกับอยู่ จึงจะเป็นเสรีภาพที่ถูกต้อง คล้ายกับแนวคิดเรื่องเสรีภาพที่ต้องมีข้อจำกัดอยู่เคียงข้างด้วย (Side-Constraint) ของปรัชญาตะวันตก

๓.๑.๔ การยึดหลักศีลธรรมและการช่วยเหลือสังคม

คำสอนจำนวนมากในพุทธศาสนา เช่น สัมมาอาชีวะ มัชฌิมานิชชา กรรม และบุญกิริยาวัตถุ (วิธีการทำบุญ) โดยเฉพาะทานและศีล สอนให้พุทธศาสนิกชนทำกิจกรรมต่าง ๆ โดยยึดหลักศีลธรรม ไม่เบียดเบียนทำร้ายหรือเอาเปรียบผู้อื่น และคำสอนเรื่องทศ ๖ พลี ๕ และสังคหวัตถุก็สอนให้ทำหน้าที่อันเป็นประโยชน์ต่อผู้อื่นและสังคม ตามหลักพุทธศาสนาการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐศาสตร์จึงต้องยึดหลักศีลธรรมและช่วยเหลือสังคมเช่นกัน

^{๑๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๗/๕๗๖-๕๗๗.

ในอริยมรรคมีองค์ ๘ มรรคส่วนที่จัดเป็นศีล ๓ ข้อ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และ สัมมาอาชีวะ เป็นข้อปฏิบัติที่ต้องการให้เราเป็นการทำชั่วต่อผู้อื่นด้วยการพูด การกระทำ และการ ประกอบอาชีพ การดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์ที่มีผลกระทบต่อผู้อื่นหรือสังคมโดย ส่วนรวมจึงเป็นสิ่งที่ไม่พึงกระทำ

ในมิชฌาวณิชาเป็นคำสอนที่ต้องการให้งดเว้นจากการค้าขาย หรือการประกอบอาชีพ ๕ อย่าง ที่มีโทษหรือเป็นบาปที่ห้ามอุปาสกขายสินค้า ๕ อย่าง คือ ๑) การค้าขายคัสตราวุธ ๒) การค้าขาย สัตว์ ๓) การค้าขายเนื้อ ๔) การค้าขายของมีนเมา ๕) การค้าขายยาพิษ^{๑๑} แสดงถึงการสนับสนุนการ ประกอบอาชีพที่ไม่เบียดเบียนหรือทำร้ายผู้อื่น เศรษฐศาสตร์แนวพุทธเป็นเศรษฐศาสตร์มีขมิमाคือไม่ เบียดเบียนตนเองและไม่เบียดเบียนผู้อื่น โดยคำว่า “ไม่เบียดเบียนผู้อื่น” นั้น มีความหมายครอบคลุม สิ่งมีชีวิตทุกชนิดรวมทั้งธรรมชาติสิ่งแวดล้อมที่สัมพันธ์กับการมีชีวิต ซึ่งสมัยนี้เรียกว่า “ระบบนิเวศ” (Ecosystem) เพราะระบบการดำรงอยู่ของมนุษย์มีองค์ประกอบ ๓ อย่าง ที่สัมพันธ์อิงอาศัยกันอยู่ คือ มนุษย์ ธรรมชาติ และสังคม การไม่เบียดเบียนผู้อื่นจึงมีความหมายกว้างไม่ใช่แค่ไม่เบียดเบียนมนุษย์ ด้วยกันเท่านั้น^{๑๒}

พุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่เรื่องศีลธรรมและคุณธรรมนั้น เพราะศีลธรรมเป็นสิ่งจำเป็น สำหรับการอยู่ร่วมกันหรือการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในทุก ๆ ด้านของมนุษย์ หากมนุษย์ขาดศีลธรรม การ อยู่ร่วมกันในสังคมย่อมเป็นไปได้ยาก หรือแทบเป็นไปไม่ได้เลย ในด้านเศรษฐกิจ หากผู้ประกอบการ ธุรกิจหลอกลวงผู้บริโภค ขาดความซื่อสัตย์ต่อผู้ซื้อสินค้าและบริการของตน กิจการของนักธุรกิจผู้นั้น ย่อมพินาศในไม่ช้า เพราะขาดความเชื่อถือจนไม่มีใครกล้าหรือต้องการจะมาซื้อสินค้าและบริการของเขา หรือในกรณีที่สังคมหรือสถานที่ใดขาดความปลอดภัย เพราะมีโจรผู้ร้ายที่คอยทำร้ายหรือฉกชิงวิ่งราว ก็ คงไม่มีใครกล้าอยู่ ไปลงทุนค้าขาย หรือแม้แต่ไปเที่ยวสถานที่นั้น ผลที่ตามมาคือผลเสียทางเศรษฐกิจ หรือปัญหาความยากจนของคนในสถานที่นั้น^{๑๓} ตามหลักพุทธศาสนาเราต้องคำนึงถึงประโยชน์ของ สิ่งมีชีวิตทุกชนิดรวมทั้งเวทดาและต้นไม้ เมื่อกินและเก็บแต่พอดีแล้วควรนำเอาสิ่งที่เหลือเพื่อช่วยเหลือ สังคม คนเราแม้จะมีความเหลื่อมล้ำต่ำสูงต่างกัน แต่ก็สามารถอยู่ร่วมกันได้อย่างผาสุก หากมีการร่วมมือ กันและช่วยเหลือกัน

สรุปได้ว่า การดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์แนวพุทธควรหลีกเลี่ยงการทำทุจริตต่าง ๆ มีการ หลอกลวง ฉ้อโกง และทำร้ายผู้อื่น เป็นต้น แล้วประกอบแต่อาชีพที่สุจริตไม่คดโกง หรือทำร้ายใคร เมื่อ

^{๑๑} อจ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๗๗/๒๕๕.

^{๑๒} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ, หน้า ๑๓๘-๑๓๙.

^{๑๓} ปรีชา ช่างขวัญยืน, ทวนนิยมกับพุทธศาสนา, วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๕๕): หน้า ๓๗.

นำคำสอนเรื่องกรรมและบุชาวัตตุมมาประกอบเข้าด้วยกันยิ่งสื่อให้เห็นว่า การดำเนินการทางเศรษฐกิจศาสตร์ต้องไม่ผิดศีลธรรมใด ๆ และในทางตรงกันข้ามควรเลือกซื้อช่วยเหลือผู้อื่นหรือสังคมด้วย ไม่ใช่แค่ไม่ผิดศีลธรรมอย่างเดียว นอกจากคำสอนเรื่องทานที่สอนให้เชื่อเพื่อผู้อื่นแล้วยังมีอีกหลายคำสอนที่เน้นการช่วยเหลือผู้อื่นหรือสังคม เช่น ทิศ ๖ อิทธิบาท ๔ และศีล ๕ เป็นต้น

๓.๑.๕ การมีเป้าหมายด้านจิตวิญญาณ

นอกจากเรื่องศีลธรรมและคุณธรรมแล้ว เรื่องทางจิตวิญญาณหรือคุณค่าทางจิตและความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ก็เป็นหลักการสำคัญที่อาจถือได้ว่าเป็นเป้าหมายของเศรษฐกิจศาสตร์แนวพุทธ เพราะพุทธศาสนาให้ความสำคัญแก่เรื่องทางจิตวิญญาณและคุณค่าของมนุษย์มากกว่าวัตถุ เป้าหมายเศรษฐกิจศาสตร์แนวพุทธจึงไม่ใช่กำไรสูงสุดที่เป็นเรื่องวัตถุ แต่เป็นเรื่องทางจิตวิญญาณโดยเฉพาะเรื่องบุญและอิสรภาพทางจิตตลอดถึงคุณธรรมอื่น ๆ มีความเมตตา กรุณา เป็นต้น รวมไปถึงการช่วยเหลือผู้อื่นและสังคมที่เป็นหลักการสำคัญทางพุทธศาสนา ก็เป็นปัจจัยอีกอย่างหนึ่งที่น่าไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตหรือมิติทางจิตวิญญาณของมนุษย์

พุทธศาสนามองว่า กิจกรรมทางเศรษฐกิจศาสตร์ไม่ได้มีเป้าหมายอยู่ที่วัตถุหรือการทำกำไรสูงสุด แต่เป็นเรื่องการพัฒนาคุณภาพชีวิตในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับต่ำคือความสามารถในหน้าที่ไม่บกพร่อง การพึ่งตนเอง และความขยันอดทนเป็นต้นไปจนถึงระดับสูงคือความหลุดพ้นเป็นอิสระจากบ่วงแห่งความยึดติดทั้งหมด การทำงานจึงมีคุณค่าในตัวของมันเอง เพราะเป็นการทำหน้าที่ซึ่งเป็นการฝึกฝนพัฒนาดนประการหนึ่ง จะเห็นได้ว่าการทำงานคือการทำหน้าที่ที่สอดคล้องกับคำสอนเรื่องทิศ ๖ ที่สอนเรื่องหน้าที่ที่พึงกระทำตามความสัมพันธ์ต่าง ๆ ซึ่งรวมถึงความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจศาสตร์ด้วย นั่นคือความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนกับเพื่อนและความสัมพันธ์ระหว่างนายกับบ่าว การทำหน้าที่ตามหลักคำสอนเรื่องทิศ ๖ แสดงถึงการยอมรับความสำคัญของคุณค่าของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์หรือ “มิตรภาพ” ซึ่งจัดเป็นคุณค่าทางจิตวิญญาณที่มีอาจซื้อหาด้วยเงินทอง และมีถูกมองข้ามหากมุ่งแต่ไปมุ่งหากำไรทางด้านวัตถุ

เป้าหมายทางจิตวิญญาณมิได้หมายความว่า พุทธศาสนาปฏิเสธเป้าหมายด้านความสุข เพราะความสุขเป็นสิ่งที่มาพร้อมกับการพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยพุทธศาสนาจัดความสุขไว้หลายประเภทหลายระดับตั้งแต่ความสุขทางโลกอย่างทีพระพุทเจ้าตรัสไว้ในเรื่องความสุขของคฤหัสถ์ ๔ อย่าง ความสุขในฆานและความสุขคือความสงบไร้กิเลสและทุกข์ในภาวะนิพพาน ในอีกมุมหนึ่งพุทธศาสนาสอนให้รู้จักความสุขหรือประโยชน์ที่ทำให้เกิดความสุขทั้งในชาตินี้ (ภุญญัตถิมิตถะ) ชาติหน้า (สัมปรายิตกัตถะ) และประโยชน์สูงสุด (ปรมัตถะ)^{๑๔} ประโยชน์หรือความสุขที่ต้องทำให้เกิดขึ้นจากกิจกรรมต่าง ๆ ของมนุษย์รวมทั้งกิจกรรมทางเศรษฐกิจศาสตร์ต้องมีทั้งประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่นรวมทั้งสังคม และ

^{๑๔} ข.จ. (ไทย) ๓๐/๑๒๖/๔๑๘.

ประโยชน์ในระยะยาวหรือชาติหน้าตลอดถึงประโยชน์สูงสุดคือความพ้นทุกข์ เป้าหมายของ เศรษฐศาสตร์จึงมิใช่การผลิตและการตลาดเพื่อหากำไรสูงสุด และมีใช้การบริโภคเพื่อความสุขของตนเอง เพียงฝ่ายเดียว แต่เป้าหมายของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธคือบุญหรือการพัฒนาคุณภาพชีวิตทั้งของตนเอง และผู้อื่น ทั้งระดับโลกียะและระดับโลกุตระ

กิจกรรมทางเศรษฐศาสตร์มีความสัมพันธ์กับความหมายระดับโลกุตระ เพราะการจะปฏิบัติ อบรมตนเองรวมทั้งผู้อื่นให้เจริญด้วยศีล สมาธิ และปัญญา จนบรรลุมรรคผลนิพพานได้นั้นต้องอาศัยปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่ และยารักษาโรค เป็นฐานสนับสนุน หากขาดปัจจัยเหล่านี้ก็ไม่สามารถที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้ซึ่งทำให้ไม่สามารถฝึกฝนอบรมตนได้ เช่น ผู้ที่หิวโหยย่อมไม่มีเรี่ยวแรงจะไปฟังธรรมหรือ เจริญภาวนาได้ เพราะถูกความหิวเบียดเบียน ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง”^{๑๕} กิจกรรมทาง เศรษฐศาสตร์จึงมองว่าเป็น “เครื่องมือ” หรือ “หนทาง” (Means) สำหรับการพัฒนาคูณภาพชีวิตไม่ใช่ เครื่องมือเพื่อการเสพกามสุข

ผลการทำงานมีอยู่ ๔ อย่าง คือ ๑) งาน ๒) เงิน ๓) ประโยชน์ (ส่วนรวม) ๔) ความสุข (ส่วนตัว) หมายความว่า การทำงานอย่างหนึ่ง เช่น การรักษาพยาบาล ผลที่ตามมาโดยตรงคือตัวงานที่ สำเร็จขึ้นมา เช่น การทำให้คนไข้หายป่วย มีสุขภาพดี ซึ่งเป็นประโยชน์แก่สังคมหรือส่วนรวม ส่วนผลที่ ตามมาโดยอ้อมคือเงินหรือผลตอบแทน ซึ่งสามารถนำไปใช้ให้เกิดความสุขแก่ตัวผู้ทำงานนั่นเอง ประโยชน์ส่วนตัวและส่วนรวมจึงเป็นผลของการทำงานเหมือนกัน ผู้ที่สามารถประสาน ๔ อย่างนี้เข้า ด้วยกันได้ ผู้นั้นจะมีทั้งความสุขในตัวเอง ในการทำงานและทำงานได้ผลเป็นประโยชน์แก่สังคมอย่าง เต็มที่ด้วย ในลักษณะเช่นนี้ งานคือเงิน และงานก็เป็นความสุขด้วย ไม่ใช่ทำงานให้ได้เงิน แล้วจึงจะเป็น ความสุข คือต้องไปผ่านเงินก่อน ถ้าอย่างนี้งานก็กลายเป็นความทุกข์^{๑๖}

ดังนั้น การทำงานเพื่อแสวงหาประโยชน์ต่าง ๆ ทั้งในชาตินี้ ชาติหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง คือนิพพาน จึงไม่ใช่ทำเพื่อตัวเองคนเดียว แต่เป็นการทำเพื่อสังคมหรือส่วนรวม สอดคล้องกับพุทธพจน์ ที่ทรงสอนให้ทำประโยชน์แก่ตนเอง แก่ผู้อื่น และทั้งแก่ตนเองและแก่ผู้อื่น โดยตรัสไว้ว่า

“เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า ภิกษุเมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ตน ก็ควรที่จะทำ ประโยชน์ตนนั้นให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทโดยแท้ เมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ของผู้อื่น ก็ควรทำ ประโยชน์ของผู้อื่นนั้นให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทโดยแท้ หรือเมื่อพิจารณาเห็นประโยชน์ทั้ง ๒ อย่าง ก็ควรทำประโยชน์ทั้ง ๒ อย่างนั้นให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท”^{๑๗}

^{๑๕} ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๐๓/๙๕.

^{๑๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), ธรรมะกับการทำงาน, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๒๗-๓๐.

^{๑๗} อ.ส.ตต.ก. (ไทย) ๒๓/๗๒/๑๖๕.

พุทธศาสนามองว่าการสร้างประโยชน์หรือความสุขควรสร้างให้เกิดขึ้นทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ไม่ใช่ผู้ทำได้รับประโยชน์ฝ่ายเดียว หรือผู้อื่นได้รับประโยชน์เพียงฝ่ายเดียว การสร้างประโยชน์ตามพุทธศาสนาจึงเป็นการประสานประโยชน์ของบุคคลและสังคมเข้าด้วยกัน แต่พุทธศาสนาก็ยอมรับว่ามนุษย์ต้องสร้างประโยชน์ของตนให้เกิดขึ้นมาก่อน เพราะถ้าทุกคนสามารถสร้างประโยชน์ตนได้อย่างสมบูรณ์แล้วย่อมมีผลให้ผู้อื่นและสังคมได้รับประโยชน์ไปด้วย^{๑๘} กล่าวอีกอย่างก็คือ ถ้าบุคคลทำประโยชน์ตนได้อย่างถูกต้องวิธีตามแนวพุทธศาสนา ก็จะเกิดประโยชน์แก่ผู้อื่นและสังคมด้วย ดังกรณีแพทย์ทำหน้าที่รักษาผู้อื่น แพทย์ผู้นั้นย่อมได้รับประโยชน์ของตนคือหน้าที่ที่ทำความประสบความสำเร็จและได้รับรายได้หรือเงินที่จะไปหาความสุขแก่ตัวเอง ในขณะที่เดียวกันประโยชน์ของผู้อื่นและสังคมก็เกิดขึ้นด้วย เพราะคนไข้ได้รับการรักษาจากแพทย์ผู้นั้นจนหายจากอาการเจ็บป่วย และถ้าแพทย์ผู้นั้นได้นำเงินที่ได้มาไปช่วยเหลือสังคมในด้านอื่น ๆ อีก สังคมก็จะได้รับประโยชน์ไปด้วย ซึ่งเท่ากับการสร้างประโยชน์ทั้งแก่ตนและผู้อื่นนั่นเอง

ฉะนั้น เป้าหมายของกิจกรรมทางเศรษฐศาสตร์แนวพุทธจึงมีลักษณะเชิงอุดมคติหรือเป็นเรื่องทางจิตวิญญาณมากกว่าเรื่องทางวัตถุอย่างในเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก แม้จะไม่ได้ทิ้งเรื่องวัตถุก็ตาม ซึ่งอาจจะกล่าวได้ว่า เศรษฐศาสตร์แนวพุทธเป็นเศรษฐศาสตร์สายกลางระหว่างวัตถุกับจิตวิญญาณก็ได้ นอกเหนือจากการเป็นทางสายกลางในเรื่องอื่น ๆ เช่น ระวังการไม่เบียดเบียนตนเองและไม่เบียดเบียนผู้อื่น

หลักการทางจิตวิญญาณสำหรับกิจกรรมทางเศรษฐศาสตร์แนวพุทธที่สอนให้ยึดเป้าหมายของการพัฒนาคุณภาพชีวิต จะเป็นไปได้อย่างถูกต้องสมบูรณ์ต้องอาศัยคุณธรรมสำคัญประการหนึ่งได้แก่ “ปัญญา” หรือ “สัมมาทิฐิ” คือความเห็นที่ถูกต้อง ดังจะเห็นได้จากคำสอนที่พระพุทธเจ้าทรงสอนให้คนรู้จักหาทรัพย์โดยชอบธรรม และรู้จักใช้ทรัพย์ในการเลี้ยงดูตัวเอง ช่วยเหลือผู้อื่น และทำบุญรวมทั้งต้องมีปัญญากำกับไม่ให้ลุ่มหลงหรือเดินทางผิดด้วยโดยทรงจำแนกบุคคลผู้ทรงครองเรือนที่ทรงเรียกว่า “กามโมคิบุคคล”^{๑๙} การพัฒนาจะเป็นไปได้ก็ต้องอาศัยการเรียนรู้และฝึกฝนอบรมกับกัลยาณมิตรมีครูที่ทรงความรู้และคุณธรรม เป็นต้น และจากการหาประสบการณ์ในการทำกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งกิจกรรมทางเศรษฐศาสตร์ ดังนั้น ในทางกลับกัน การดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์จึงมีเป้าหมายในการพัฒนาปัญญาไปด้วยเช่นกัน จึงกลายเป็นว่าต่างฝ่ายต่างอาศัยกันระหว่างการดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์ที่ขอชอบธรรมตามหลักคำสอนทางพุทธศาสนา ปัญญาจึงกลายเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญตัวหนึ่งด้วยเช่นกัน

^{๑๘} สุภาวดี นัมคณิสสรณ์, *ธุรกิจกับพุทธจริยศาสตร์*, วารสารพุทธศาสนศึกษา, ปีที่ ๓ (มกราคม-เมษายน ๒๕๓๙): หน้า ๓๗.

^{๑๙} อ.ทสภ. (ไทย) ๒๔/๙๑/๒๐๗-๒๐๘.

สรุปได้ว่า เศรษฐศาสตร์แนวพุทธต้องยึดหลักศีลธรรมและการช่วยเหลือสังคม เพราะดำเนินตามเป้าหมายของหลักการเรื่องจิตวิญญาณ และในทางกลับกัน การจะพัฒนาคุณภาพชีวิตและคุณค่าทางจิตวิญญาณต่าง ๆ ต้องอิงอาศัยการปฏิบัติตามหลักศีลธรรม การดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์จึงต้องมีหรืออาศัยทั้งเรื่องศีลธรรมและจิตวิญญาณเป็นหลักการสำคัญในการขับเคลื่อนให้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล จึงกล่าวได้ว่า หลักการทางจิตวิญญาณของพุทธศาสนาเป็นทั้งเป้าหมายและเกณฑ์หรือกรอบสำหรับการดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์ สันโดษ คือ ความรู้จักพอ ไม่โลภมาก และมีมัตตัญญตา คือ ความรู้ประมาณ หรือ ความพอดี ความพอเพียง จึงเป็นคุณธรรมที่เป็นทั้งเป้าหมายและเป็นกรอบสำหรับการดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์

๓.๒ วิธีการเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา

แนวคิดเรื่องวิธีการทางเศรษฐศาสตร์แนวพุทธมีความคาบเกี่ยวและสัมพันธ์กับแนวคิดด้านหลักการเศรษฐศาสตร์แนวพุทธอย่างแนบแน่น โดยมีวิธีการสำคัญดังต่อไปนี้

๓.๒.๑ ความร่วมมือและการแบ่งปันช่วยเหลือกัน

วิธีการสำหรับการดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์แนวพุทธที่สำคัญประการแรกก็คือการใช้ความร่วมมือกันและการแบ่งปันช่วยเหลือกันในการทำงานหรือดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์ แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธการแข่งขัน ดังที่พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้อธิบายไว้ว่า “ในแง่ของเศรษฐศาสตร์ เขาบอกว่า เป็นธรรมชาติของมนุษย์ที่จะมีการแข่งขันกัน แต่ในทางพุทธศาสนาบอกว่า มนุษย์นั้นมีธรรมชาติทั้งแข่งขันและร่วมมือ”^{๒๐} วิธีการดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์แนวพุทธจึงยอมรับการแข่งขันที่อยู่ในกรอบของศีลธรรม หรือยอมรับการแข่งขันแบบสร้างสรรค์และเป็นธรรม ไม่ใช่การแข่งขันแบบเอาัดเอาเปรียบหรือทำลายคู่แข่ง ยิ่งไปกว่านั้นความร่วมมืออันเกิดจากการใช้การแข่งขันเป็นแรงจูงใจเพื่อให้คนร่วมมือกันในการแข่งขันกับฝ่ายอื่นเป็นความร่วมมือที่เต็ม แต่การร่วมมือกันเพื่อสนองความต้องการพัฒนาคุณภาพชีวิตเป็นความร่วมมือแท้ มนุษย์มีความสามารถในการร่วมมือกันเพื่อคุณค่าที่แท้ การที่จะหันเหให้มนุษย์เปลี่ยนจากการแข่งขันกันมาร่วมมือกันในการที่จะแก้ปัญหามนุษย์เป็นการฝึกฝนพัฒนามนุษย์อย่างหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม อาจมองอีกมุมหนึ่งได้ว่าพุทธศาสนารับการแข่งขันที่ชอบธรรมหรือการแข่งขันแบบช่วยเหลือกัน เพราะการแข่งขันแบบเน้นการร่วมมือกันและช่วยเหลือกันนั้นยังมีความเป็นไปได้ และเป็นการแข่งขันที่ไม่เกิดการทำร้ายผู้อื่นหรือเอาัดเปรียบกัน แต่เป็นการแข่งขันเพื่อสร้างสรรค์ผลงานให้มีคุณภาพมากที่สุดเท่าที่จะมากได้

^{๒๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ, ๒๕๔๓, หน้า ๑๐๒-๑๐๓.

เฟเดอริก แอล. ไพรเออร์ (Federic L. Pryor) ศาสตราจารย์ด้านเศรษฐศาสตร์ที่สวอทมอร์คอลเลจ ได้แสดงความเห็นในเรื่องแข่งขันตามทัศนะของพุทธศาสนาไว้ว่า แน่แน่นอนว่า พุทธศาสนายอมรับการแข่งขันโดยทั่วไป เพราะเป็นไปได้ที่จะแข่งขันกันโดยไม่ได้ทำร้ายผู้อื่น โดยอ้างจากข้อมูลงานเขียนของคิง (King) ที่กล่าวถึงคำพูดของนักเขียนด้านเศรษฐกิจของชาวพม่าที่ว่า ถ้าคนตีความ (การตลาดแนวพุทธ) ว่าเป็นการแข่งขันเสรี มันก็เป็นการแข่งขันโดยไม่มีศัตรู (competition without rivalry) เพราะชัยชนะของคนคนหนึ่งไม่ได้หมายความว่าความพ่ายแพ้ของคนอื่น^{๒๑} ซึ่งทัศนะแนวคิดดังกล่าวมีความคล้ายคลึงกับแนวคิดและหลักธรรมทางพุทธศาสนา

การทำงานแบบร่วมมือกันของคนในหน่วยงานหรือหน่วยธุรกิจเดียวกัน ปัจจุบันเป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างว่าการทำางานอย่างเป็นทีมเวิร์กคือการร่วมมือช่วยกันเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพสูง พุทธศาสนามีคำสอนเรื่องความสามัคคี พรหมวิหาร ๔ และสังคหวัตถุ ๔ ที่สอนให้คนร่วมมือกันและช่วยเหลือกันในการทำกิจกรรมหรือหน้าที่ต่าง ๆ

สาราณียธรรม ๖ พระพุทธองค์ทรงสอนให้พระภิกษุปฏิบัติเพื่อความสามัคคีปรองดองกัน เป็นตัวอย่างหนึ่งของคำสอนที่เห็นความสำคัญของความสามัคคีหรือความร่วมมือในการดำเนินชีวิตหรือกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน ดังพุทธพจน์ที่ว่า

ภิกษุในธรรมวินัย...

๑. ตั้งมั่นเมตตาภยกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้นี้ก็ป็นสาราณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๒. ตั้งมั่นเมตตาวัจกรรม ฯลฯ

๓. ตั้งมั่นเมตตาโมกกรรมในเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้นี้ก็ป็นสาราณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๔. บริโภคโดยไม่แบ่งแยกลาภทั้งหลายที่ประกอบด้วยธรรม ได้มาโดยธรรม โดยที่สุตแม้เพียงบิณฑบาต บริโภคร่วมกับพรหมจรรย์ทั้งหลาย ผู้มีศีล แม้นี้ก็ป็นสาราณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๕. มีศีลที่ไม่ขาด ไม่ทะลุ ไม่ต่าง ไม่พร้อย เป็นไท ท่านผู้รัฐสรเสรีไม่ถูกค้นหาและทิวฎีครอบงำ เป็นไปเพื่อสมาธิเสมอขึ้นกับเพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม้นี้ก็ป็น

^{๒๑} Pryor, Frederic, "A Buddhist Economic System-in Practice : The Rules of State Policy Making of the Ideal Kings Sought a 'Middle Way' Between Right and Left", *American Journal of Economics and Sociology*, Vol. 50 No. 1 (1991): P.20.

สาราณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน

๖. มอริยทีฎฐิติ อันเป็นธรรมเครื่องนำออกเพื่อความสิ้นทุกข์โดยชอบแก่ผู้ทำตาม เสมอกันกับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย ทั้งต่อหน้าและลับหลัง แม่นี่ก็เป็นสาราณียธรรมที่ทำให้เป็นที่รัก ทำให้เป็นที่เคารพ เป็นไปเพื่อความสงเคราะห์กัน เพื่อความไม่วิวาทกัน เพื่อความสามัคคีกัน เพื่อความเป็นอันเดียวกัน^{๒๒}

คำสอนนี้สอนให้รู้ว่า ผู้อยู่ร่วมกันหรือทำงานร่วมกัน ควรมีเมตริจิตต่อกัน และแบ่งปันกันจะทำให้เกิดความสามัคคี ไม่ทะเลาะวิวาทกัน ความสามัคคีจะทำให้เกิดประโยชน์และความสุขแก่หมู่คณะผู้สามัคคีร่วมมือกัน ดังพุทธพจน์ที่ว่า

การเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย เป็นเหตุนำสุขมาให้

การแสดงสัทธรรม เป็นเหตุนำสุขมาให้

ความสามัคคีของหมู่ เป็นเหตุนำสุขมาให้

ความเพียรของคนที่สามัคคีกัน เป็นเหตุนำสุขมาให้^{๒๓}

ดังนั้น ความสามัคคี เมื่อนำมาประสานกับปฏิจลสมุบัติที่แสดงการอิงอาศัยกันของสิ่งต่าง ๆ จะแสดงให้เห็นว่า กิจกรรมทางเศรษฐศาสตร์ต้องใช้ความร่วมมือหรือการอาศัยกันเพื่อขับเคลื่อนให้ภารกิจที่ดำเนินการอยู่นั้นสำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี ซึ่งการที่จะร่วมมือกันได้นั้นต้องอาศัยการมีน้ำใจต่อกันหรือการช่วยเหลือกันดังคำสอนเรื่องสาราณียธรรมซึ่งเป็นธรรมะข้อปฏิบัติอันเป็นเหตุให้ระลึกถึงกัน

พรหมวิหาร ๔ เป็นหลักธรรมที่ครอบคลุมสำหรับการที่มนุษย์อยู่ในโลกและเป็นส่วนร่วมของโลกซึ่งถือได้ว่าเป็นธรรมะประจำใจของคนในการอยู่ร่วมกับคนอื่น ประกอบไปด้วย ๔ อย่าง ดังนี้

๑. เมตตา ใช้ในสถานการณ์ที่คนอื่นอยู่เป็นปกติ ได้แก่ ความเป็นมิตรต่อผู้อื่น

๒. กรุณา ใช้ในสถานการณ์ที่คนอื่นตกต่ำลง เดือดร้อน มีความทุกข์ มีปัญหา ได้แก่ ความมีจิตใจพลอยไหวไปตามความทุกข์ของผู้อื่น ต้องการช่วยเหลือปลดเปลื้องความทุกข์ของเขา

๓. มุทิตา ใช้ในสถานการณ์ที่คนอื่นประสบความสำเร็จ ทำสิ่งที่ถูกต้องดีงาม มีความสุข ได้แก่ ความพลอยยินดีเอาใจช่วยส่งเสริมสนับสนุนผู้อื่น

๔. อุเบกขา ใช้ในสถานการณ์ที่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลไปละเมิดทำความเสียหายต่อตัวธรรมคือหลักการ ซึ่งอาจเป็นหลักการแห่งความเป็นจริง ความชอบธรรมตามธรรมชาติหรือหลักการที่มนุษย์บัญญัติขึ้นมาเป็นกติกาสังคมมีกฎหมาย และระเบียบขององค์กร เป็นต้น ได้แก่ การหยุดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลนั้น เพื่อไม่ไปแทรกแซงก้าวล่วงตัวธรรม และจะได้รักษาหลักการหรือ

^{๒๒} วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๗๔/๓๖๘-๓๖๙.

^{๒๓} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๙๔/๙๓.

กฎเกณฑ์ไว้ อุเบกขาจึงช่วยให้เกิดความพอดี ช่วยวางขอบเขตว่า การช่วยเหลือหรือความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลจะต้องไม่ให้เสียธรรม และการช่วยเหลือต้องเป็นการช่วยเหลือที่เขาพึ่งตนเองได้ ไม่ใช่ช่วยจนเขากลายเป็นนักรอรับความช่วยเหลือ^{๒๔}

สังฆวัตถุ ๔ เป็นหลักธรรมที่แสดงความมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อผู้อื่นหรือผู้ที่เกี่ยวข้อง เป็นคุณธรรมเพื่อเกื้อกูลและสงเคราะห์กัน มีอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑. ทาน คือ การให้ปัน
๒. ปิยวาจา คือ การพูดด้วยใจรัก
๓. อัตถจริยา คือ การบำเพ็ญประโยชน์ เอาเรี่ยวแรงเข้าช่วย
๔. สมานัตตตา คือ ความมีตนเสมอ ทำตัวให้เข้ากับคนอื่นได้^{๒๕}

สรุปได้ว่า พุทธศาสนาไม่ได้ปฏิเสธการแข่งขันทางเศรษฐกิจตามหลักเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก แต่พุทธศาสนาเน้นให้เป็นการแข่งขันโดยชอบธรรมและให้ร่วมมือกันช่วยเหลือกันมากกว่าที่จะเป็นศัตรูต่อกัน ซึ่งเศรษฐกิจระบบสหกรณ์ที่สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมกันในการดำเนินการและระบบเศรษฐกิจชุมชนที่อาศัยการประสานมือร่วมแรงร่วมใจกัน ถือได้ว่าเป็นตัวอย่างในการร่วมมือกันและสามัคคีกันตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา

๓.๒.๒ การดำเนินการภายในกรอบของศีลธรรมและการทำประโยชน์ต่อสังคม

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธยึดศีลธรรมเป็นหลักการสำคัญ การดำเนินการทางเศรษฐกิจใด ๆ จึงต้องอยู่ภายใต้กรอบของศีลธรรม ต้องไม่ผิดจริยธรรมหรือจรรยาบรรณต่างๆอย่างน้อยก็ในระดับที่สังคมยอมรับได้ หรือไม่มีผลกระทบต่อสังคมจนเกิดความเสียหายรุนแรง หลักศีลธรรมหรือความชอบธรรมจึงเป็นหลักสำคัญที่ใช้เป็นแนวทางในการดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์ ซึ่งปัจจุบันนิยมพูดถึงธรรมาภิบาลหรือบรรษัทภิบาล ที่เป็นหลักการบริหารหรือกระบวนการตัดสินใจที่ดีงาม คือดำเนินงานเพื่อสาธารณะและถูกต้องตามหลักศีลธรรมและมนุษยธรรม ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน

เสรี พงศ์พิศ ได้ไว้กล่าวว่า ตามหลักของสัมมาอาชีวะ การประกอบอาชีพหรือธุรกิจใด ๆ ต้องถูกต้องตามหลักศีลธรรม ไม่มีการฉ้อโกงหรือทำร้ายใคร กล่าวอีกอย่างก็คือ การประกอบอาชีพตามหลักสัมมาอาชีวะ “ควร” เป็นการประกอบอาชีพที่ผลิตสินค้าให้คุณแก่มนุษย์ ไม่ผลิตสินค้าที่เป็นโทษ เช่น ยาพิษ และยาเสพติด หรืออาวุธที่ใช้ทำร้ายล้างชีวิต ไม่เบียดเบียนธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและมนุษย์

^{๒๔} วัชระ งามจิตตเจริญ, แนวคิดในการนำเศรษฐกิจเชิงพุทธศาสนาสู่การปฏิบัติ, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๑๖๔-๑๖๕.

^{๒๕} สாரานู อิมจิตต์, เศรษฐปรัชญาในพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๐-๒๑.

หรือสังคม^{๒๖}

พฤติกรรมและความสัมพันธ์ระหว่างนายจ้างกับลูกจ้างก็ต้องเป็นไปตามกรอบของศีลธรรม ไม่มีการเอาไรต์เอาเปรียบกัน แต่คนมีน้ำใจต่อกันซึ่งเป็นหลักการทางคุณธรรมหรือจิตวิญญาณซึ่งเป็นอีก หลักการหนึ่งที่มาคู่กัน ดังจะเห็นได้จากหลักคำสอนเรื่องทศ 6 ว่าด้วยข้อปฏิบัติสำหรับนายจ้างและ ลูกจ้าง ซึ่งนายจ้างและลูกจ้างต่างควรตั้งใจทำหน้าที่ของตนและมีความเอื้ออาทรต่อกัน

อาชีพหรือการทำธุรกิจที่ผิดหลักสัมมาอาชีพหรือผิดคำสอนเรื่องมิจฉาวณิชชาอาจยังพอรับ ได้ หากมีจิตสำนึก รู้ผิดชอบชั่วดี และพยายามป้องกันความเสียหายที่อาจเกิดตามมาให้มากที่สุด เช่น ถ้า ขยายยาพิษ ก็ควรรู้ว่าควรขายให้ใคร เขาจะซื้อไปทำอะไร ไม่ควรขายให้คนที่มีแนวโน้มที่จะนำไปฆ่า ตนเองหรือผู้อื่น หรือหากเป็นของมีน้มา ก็ควรเลือกคนซื้อที่ไม่ใช่เด็กหรือวัยรุ่น และเมื่อมีโอกาสก็ควร เปลี่ยนอาชีพเสีย

สรุปได้ว่า เศรษฐศาสตร์แนวพุทธจะต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่นซึ่งเป็นความหมายในเชิงปฏิเสธ นอกจากนั้นยังต้องมีความหมายในเชิงสร้างสรรค์ด้วย คือ อาชีพ ที่เรานี้ จะเรียกว่า สัมมาอาชีพ ต้อง เป็นอาชีพที่ช่วยแก้ปัญหาหรือช่วยสร้างสรรค์ชีวิตและสังคมอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยช่วยให้ชีวิตดีขึ้น สังคมเจริญงอกงามขึ้น อย่างน้อยก็บำบัดปัดเป่าความทุกข์ยากเดือดร้อน รวมถึงการช่วยเหลือผู้อื่นและ สังคมด้วย

๒.๒.๓ การทำงานโดยมีคุณค่าทางจิตวิญญาณเป็นแรงกระตุ้น

เศรษฐศาสตร์แนวพุทธมีเรื่องจิตวิญญาณเป็นเป้าหมาย วิธีการของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธจึง ใช้คุณค่าทางจิตวิญญาณทางพระพุทธศาสนาเป็นแรงกระตุ้น แทนที่จะเป็นกำไรทางด้านเงินหรือวัตถุ สิ่งของหรือความมั่งคั่ง การมีคุณธรรมและการพัฒนาคุณภาพชีวิตหรือความเป็นมนุษย์เป็นแรงกระตุ้น ทำให้การดำเนินการทางด้านเศรษฐศาสตร์เป็นไปอย่างสงบสุขและมั่นคงยั่งยืนมากขึ้น หรืออาจกล่าวได้ ว่า เศรษฐศาสตร์แนวพุทธมีบุญเป็นกำไร และใช้กำไรคือบุญนี้เป็นแรงกระตุ้น ก็คงไม่ผิด เพราะบุญก็คือ ความดีที่ชาวพุทธเชื่อว่าจะส่งผลดีต่อผู้กระทำ ซึ่งเกี่ยวข้องกับหลักคุณธรรมและคุณค่าทางจิตวิญญาณที่ รวมถึงอิสรภาพของชีวิตคือนิพพาน บุญหรือบารมีในพระพุทธศาสนาถือได้ว่าเป็นแรงกระตุ้นหรือแรง บันดาลใจหลักของชาวพุทธในการดำเนินชีวิตในทุก ๆ ด้าน รวมไปถึงเกี่ยวกับเรื่องเศรษฐศาสตร์ด้วย

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้อธิบายเกี่ยวกับการมุ่งหากำไรไว้ว่า การมุ่งหากำไรสูงสุดใน ทักษะของทุนนิยมเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดหรือจุดมุ่งหมายหลัก สังคมจะอยู่ไม่ได้ แต่พระพุทธศาสนาก็มิได้ ปฏิเสธกำไรสูงสุดเสียทีเดียว เพียงแต่ถือเป็นจุดมุ่งหมายรอง

^{๒๖} เสรี พงศ์พิศ, ร้อยคำที่ควรรู้, (กรุงเทพฯ: พลังปัญญา, ๒๕๔๗), หน้า ๘๐.

“ถ้าขึ้นเอากำไรสูงสุดเป็นเกณฑ์วัดความสำเร็จทั่วไปหมดในสังคมนี้ สังคมจะอยู่ไม่ได้ ต้องพึ่งกัน ๆ เพราะฉะนั้น หลักการตามกฎธรรมชาติ คือ ความจริงที่แท้ซึ่งจะต้องรักษาไว้ เราก็ดั้งเป็นจุดหมายสูงสุด แล้วจึงตามด้วยจุดหมายรองของมนุษย์

จุดหมายสูงสุดของการตั้งโรงพยาบาล คือ การช่วยให้ประชาชนบรรเทาเบาบางจากโรคร้ายไข้เจ็บมีสุขภาพดีขึ้น จุดหมายสูงสุดนี้เป็นเกณฑ์วัดความสำเร็จที่แท้ของเรา แต่จุดหมายรอง คือ กำไรสูงสุด เราก็ดั้งมีด้วยแล้วหาทางประสาน คือ ขึ้นต้นไม่ให้ขัดกัน ถ้าการได้กำไรจะทำให้ประสิทธิผลในการรักษาพยาบาลย่อหย่อนลงไป เราต้องหยุด และขั้นต่อไป ให้กำไรของเราไปเกื้อหนุนต่อจุดหมายที่แท้จริงอีกทีหนึ่ง คือ ให้กำไรของเราไปเกื้อหนุนการช่วยให้มนุษย์หายโรคร้ายไข้เจ็บมีคุณภาพดีขึ้น”^{๒๗}

นอกจากนั้นยังชี้ให้เห็นอีกว่า การนำเอาความต้องการคุณภาพชีวิตมาเป็นแรงกระตุ้นจะทำให้เราทำงานด้วยความสุขความพอใจ เพราะความหมายของงานคือความพอใจ ไม่ใช่ความจำใจอย่างไร เศรษฐศาสตร์กระแสหลักของตะวันตก ซึ่งความหมายในแง่ของเศรษฐศาสตร์กระแสหลักกับเศรษฐศาสตร์แนวพุทธต่างกัน โดยสัมพันธ์กับความต้องการ ๒ อย่าง กล่าวคือ

แบบที่ ๑ การทำงานด้วยความต้องการคุณภาพชีวิต (รวมทั้งต้องการพัฒนาตนหรือพัฒนาศักยภาพของมนุษย์) ผลได้จากการทำงานตรงกับความต้องการทันที เพราะฉะนั้น การทำงานจึงเป็นความพอใจ

แบบที่ ๒ ถ้าทำงานด้วยความต้องการสิ่งปรนเปรอตน ผลได้จากการทำงานไม่ใช่ผลที่ต้องการ แต่เป็นเงื่อนไขเพื่อให้ได้ผลอย่างอื่นที่ต้องการ เพราะฉะนั้น การทำงานจึงเป็นความจำใจ^{๒๘}

ปรีชา ช่างขวัญยืน ได้อธิบายไว้ว่า ความสุขที่คนในระบบทุนนิยมลุ่มหลงนั้นพระพุทธศาสนายอมรับให้มีได้ในขอบเขตจำกัด และแม้ในระดับที่เป็นความสุขของคฤหัสถ์ พระพุทธเจ้าก็ยังตัดถึงคุณค่าอื่นที่ยิ่งกว่าการได้เสพสุขทางกาย ดังจะเห็นได้จากพุทธพจน์ที่ว่าด้วยเรื่องสุขของคฤหัสถ์ ๔ อย่าง เพราะสุขจากการมีทรัพย์ มีธรรมกำกับคือต้องเป็นทรัพย์ที่หามาได้โดยสุจริต เป็นของชอบธรรม สุขที่เกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ก็คือสุขจากการใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงตน เลี้ยงผู้อื่นที่อยู่ในความดูแล ทำสิ่งดีงาม และสุขจากความไม่เป็นหนี้ก็ทำให้ไม่เป็นภาระแก่คนรอบข้างที่จะต้องใช้นี้ให้ หากตัวเองพิการหรือตายไป^{๒๙}

จุดมุ่งหมายเศรษฐศาสตร์แนวพุทธคือจิตวิญญาณ อันได้แก่ การทำหน้าที่ที่สอดคล้องกับธรรมชาติหรือสัจธรรมของคุณธรรม ซึ่งก็คือการพัฒนาคุณภาพชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนา เมื่อเอากำไรทางวัตถุเป็นจุดหมายรอง กำไรหรือความมั่งคั่งจึงไม่ใช่แรงกระตุ้นหลัก คือเป็นได้แค่แรงกระตุ้นรอง

^{๒๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมะกับการทำงาน, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๑๓๔-๑๓๕.

^{๒๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๙๔-๙๕.

^{๒๙} ปรีชา ช่างขวัญยืน, “ทุนนิยมกับพุทธศาสนา”, วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๔๕): หน้า ๖๘-๖๙.

การที่พระพุทธศาสนาไม่ปฏิเสธเรื่องกำไร เพราะกำไรคือโภคทรัพย์ยังมีความสำคัญหลาย ๆ อย่าง และการใช้กำไรแรงกระตุ้นรอก็ยังมีประโยชน์ในระดับโลกิยะ เพราะช่วยกระตุ้นให้เกิดความขยันในการประกอบอาชีพสุจริต ทั้งนี้ เนื่องจากปุถุชนยังตัดกิเลสไม่ได้ ความอยากได้กำไรจึงยังมีอยู่ และโภคทรัพย์ก็ยังคงมีความจำเป็นทั้งต่อการดำรงชีวิตและการปฏิบัติธรรม

การที่คนเรายังต้องการแรงกระตุ้นหรือแรงบันดาลใจให้ทำงานหรือดำเนินการทางเศรษฐกิจต่าง ๆ ก็เป็นเพราะธรรมชาติของมนุษย์ต้องมีความพอใจหรือความปรารถนาซึ่งอาจเป็นฝ่ายดีหรือฝ่ายชั่วก็ได้เป็นแรงกระตุ้น แต่ในทางพระพุทธศาสนาต้องการให้เราควบคุมและสร้างแรงกระตุ้นฝ่ายดี คือ ฉันทะ หรือ กุศลธรรม ฉันทะ ได้แก่ ความพอใจหรือความปรารถนาฝ่ายดี ซึ่งถือเป็นองค์ประกอบหรือองค์ธรรมสำคัญเบื้องต้นในการทำสิ่งต่าง ๆ ให้ประสบความสำเร็จโดยเป็นหนึ่งในองค์ประกอบ ๔ อย่างที่เรียกว่า อิทธิบาท อันได้แก่ ฉันทะคือความพอใจ วิริยะคือความเพียร จิตตะคือความใส่ใจหรือความมีสมาธิ และวิมังสาคือความไตร่ตรองหรือปัญญา ความรู้ชัด^{๓๐}

สรุปได้ว่า เศรษฐศาสตร์แนวพุทธประกอบไปด้วยคุณธรรมและความดีต่าง ๆ ทั้งเป็นไปเพื่อตนเองและผู้อื่น ซึ่งสอดคล้องกับหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา คุณค่าทางจิตใจจึงเป็นทั้งแรงกระตุ้นและเป็นกรอบหรือหลักการที่ต้องมาคู่กับหลักศีลธรรมสำหรับเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

๓.๒.๔ ใช้วิธีการแบบสายกลางที่เรียบง่าย รู้จักพอ และรู้จักประมาณ

ลักษณะสำคัญของวิธีการแบบสายกลางคือความเรียบง่าย รู้จักพอ และรู้จักประมาณ ซึ่งกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ ความพอดีและความพอเพียง ซึ่งตรงกับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ว่า ความเรียบง่าย รู้จักพอ และรู้จักประมาณ หรือความพอดีและความพอเพียง เป็นลักษณะสำคัญของวิธีการแบบสายกลางของพระพุทธศาสนา ก็เพราะลักษณะดังกล่าวอยู่ตรงกลางระหว่างวิธีการสุดโต่ง ๒ ด้าน คือ ทำมากเกินไปกับทำน้อยไป เช่น การบริโภคมากเกินไปกับการบริโภคน้อยเกินไป การผลิตมากเกินไปกับการผลิตน้อยเกินไป

พระมหายุทธนา นรเชฏโฐ ได้อธิบายไว้ว่า การกระทำที่รู้จักพอ (สันโดษ) คือ การรู้จักหยุดไม่ทำต่อ ไม่โลภมาก ซึ่งมาคู่กับความรู้จักประมาณ (มัตตัญญุตตา) คือ ความรู้ว่า เท่าไรควรหยุด ไม่ควรทำต่อ ซึ่งจะช่วยบอกให้เรารู้จักพอหรือรู้จักหยุด เช่น รู้ว่าการออกแรงทำงานประมาณเท่าไรเหมาะสม ไม่ควรทำมากกว่านั้น ทำให้เราหยุด ไม่ทำงานต่อ ซึ่งกล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ รู้ความพอดีและความพอเพียงแล้วจึงหยุดไม่ทำต่อ ไม่อยากทำหรืออยากได้มากกว่านั้น^{๓๑}

^{๓๐} อภ.วิ. (ไทย) ๓๕/๔๓๓/๓๔๓.

^{๓๑} พระมหายุทธนา นรเชฏโฐ, หลักการพึ่งตนเองในพุทธศาสนากับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๖๔.

การกระทำอะไรที่ “พอดี” หมายถึง ไม่มากเกินไปและไม่น้อยไป เป็นความหมายเดียวกันกับ “สายกลาง” ซึ่งอยู่ระหว่างความสุดโต่ง ๒ อย่าง ความพอเพียงเป็นเกณฑ์ขั้นต่ำของพอดี เป็นสิ่งที่ต้องมาด้วยกันกับความพอดีคือการจะตัดสินใจว่า เท่าไหร่พอดี ก็ต้องดูว่าอย่างน้อย มันเพียงพอต่อสิ่งที่จะทำให้และความสามารถของตนหรือไม่ และสามารถพึ่งตัวเองได้หรือไม่ ถ้าไม่พอแล้วต้องไปอาศัยผู้อื่นมากเกินไปก็จะเกินความพอดี เช่น การบริโภคอาหารต้องดูว่า บริโภคเท่าไรจึงจะพอดี ไม่มากเกินไปซึ่งจะทำให้อึดอัดแน่นท้องหรือท้องเสีย และไม่น้อยไปจนไม่อิ่มซึ่งจะทำให้อ่อนแรงไม่มีกำลังและจะประกอบกิจกรรมงานต้องบริโภคให้เพียงพอต่อความต้องการของร่างกาย

E.F.Schumacher ได้อธิบายไว้ว่า แม้พระพุทธศาสนาส่วนใหญ่จะสนใจเรื่องความหลุดพ้นต่างจากวัตถุนิยมที่ส่วนใหญ่สนใจเรื่องสินค้า แต่จากการที่พระพุทธศาสนาเป็น “ทางสายกลาง” (The middle Way) ดังนั้น จึงไม่มีทางที่จะปฏิเสธสวัสดิการหรือความเป็นอยู่ที่ดีในด้านกายภาพ เพราะไม่ใช่ความมั่งคั่งหรือโภคทรัพย์ที่ขวางทางความหลุดพ้น แต่เป็นความยึดติดความมั่งคั่งต่างหาก และไม่ใช้การเสพสุขสิ่งที่ทำให้ความสุขแต่เป็นความกระหายอยาก สิ่งเหล่านั้นต่างหากที่ขวางทางความหลุดพ้น กุญแจสำคัญของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธจึงได้แก่ความเรียบง่ายและการไม่ใช้ความรุนแรง วิธีชีวิตแบบพุทธใช้หนทางที่เล็ก แต่นำไปสู่ผลลัพธ์ที่น่าพอใจอย่างมหัศจรรย์ ความเรียบง่ายจึงเป็นเรื่องเดียวกับทางสายกลางของพระพุทธศาสนา เพราะใช้วิธีบริโภคน้อยที่สุดแต่ทำให้ได้ความเป็นอยู่ดีมากที่สุด ไม่ถือว่าการบริโภคมากเป็นเครื่องวัดมาตรฐานความเป็นอยู่ (Standard of Living) อย่างในเศรษฐศาสตร์กระแสหลักของตะวันตก การบริโภคน้อยแต่พอดีซึ่งเกี่ยวข้องกับใกล้ชิดกับการไม่ใช้ความรุนแรง เพราะเมื่อบริโภคน้อยการใช้ทรัพยากรก็น้อยไปด้วยทำให้โอกาสที่จะขัดแย้งกันมีน้อย จึงเป็นความหมายของทางสายกลางคือความเรียบง่าย^{๓๒}

ทวีวัฒน์ ปุณฺทริกวัดน์ ได้อธิบายไว้ว่า ความเรียบง่ายสามารถนำไปใช้ได้กับชุมชนหรือองค์กรขนาดใหญ่ก็ได้ เพราะแม้ชุมชนหรือองค์กรขนาดใหญ่จะมีความซับซ้อนมากกว่าชุมชนหรือองค์กรขนาดเล็ก หรือสามารถใช้หลักความเรียบง่ายได้ดีกว่า แต่หลักความเรียบง่ายก็ยังจำเป็นและสามารถใช้ได้ กล่าวคือ ชุมชนหรือองค์กรขนาดใหญ่สามารถจัดระบบหรือใช้วิธีการที่มีขั้นตอนหรือความซับซ้อนให้น้อยที่สุด และบริโภคหรือใช้สอยทรัพยากรเท่าที่จำเป็นให้ได้มากที่สุด ซึ่งจะมีผลดีตามมาเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากแนวคิดและวิธีการสมัยใหม่อย่างนวัตกรรมการ (re-engineering) ที่เน้นให้ลดขั้นตอนและลดการใช้ทรัพยากรต่าง ๆ รวมทั้งพนักงานหรือคนทำงานในการดำเนินการ ซึ่งมีลักษณะ “จิ๋ว” คือ เล็กหรือซับซ้อนน้อย แต่ “แจ๋ว” คือ มีประสิทธิภาพเพื่อให้ได้ผลดี

^{๓๒} E.F.Schumacher, *Small is Beautiful Economics as if People Mattered*, (UK: Vintage Books, 1977), pp. 169-170.

สันโดษ เป็นคำที่คนไทยนิยมใช้ทับศัพท์ แต่มักเข้าใจความหมายผิดเพี้ยนไป กลายเป็นความมักน้อย เกียจคร้าน ไม่อยากทำอะไร ในความเป็นจริง สันโดษ หมายถึง ความยินดีตามเกณฑ์ที่เหมาะสมกับตัวเอง เช่น ยินดีเฉพาะทรัพย์สมบัติที่ตนเองหามาได้ ไม่โลภมาก หรือยินดีตามที่กำลังความสามารถของตนมีอยู่ ซึ่งนัยของคำสอนนี้ตรงกับ “ความรู้จักพอ” ซึ่งอาศัย “ความพอดี” และ “ความพอเพียง” หรือ “ความรู้จักประมาณ” คือ มัตตัญญูตา เป็นเกณฑ์ตัดสินใจว่าควร “หยุด” ตรงนี้ เพราะเท่านี้กำลังพอดีไม่มากเกินไปไม่น้อยไปและเพียงพอสำหรับความเป็นอยู่หรือความเหมาะสมสำหรับกิจกรรมนั้น ๆ มัตตัญญูตาจึงเป็นตัว “ปัญญา” คือ “รู้” ว่าทำขนาดไหนหรือทำอะไรอย่างไรจึงจะพอดี ส่วนการหยุดการกระทำหรือหยุดความต้องการ ณ จุดที่มีมัตตัญญูตาบอกไว้ก็คือสันโดษ

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) อธิบายเกี่ยวกับสันโดษไว้ว่า สันโดษที่นิยมพูดถึงกัน ได้แก่ สันโดษ ๓ อย่าง คือ

๑. ยถาลาภสันโดษ ความยินดีตามที่ได้ คือสิ่งที่ได้มาด้วยความเพียรของตน ก็พอใจสิ่งนั้น
๒. ยถาพลสันโดษ ยินดีตามกำลัง คือความพอใจเพียงแค่งำลังร่างกาย สุขภาพ และขอบเขตใช้สอยของตน ของที่เกินกำลังก็ไม่หวังไว้
๓. ยถาสารูปสันโดษ ยินดีตามสมควร คือพอใจตามที่สมควรแก่ภาวะ ฐานะ แนวทางชีวิต และจุดหมายแห่งการทำความดีของตน^{๓๓}

นवर เรื่องสกุล ได้อธิบายไว้ว่า สันโดษเป็นความยินดีในสิ่งที่ชอบธรรมและในขอบเขตที่เหมาะสมไม่เกินกำลังความสามารถและฐานะหรือเงื่อนไขอื่น ๆ ความยินดีในลักษณะเช่นนี้นำไปสู่การกระทำหรือพฤติกรรมที่พอดีพอเหมาะไม่มากเกินไปไม่น้อยเกินไป และพอเพียงสำหรับชีวิตหรือการดำเนินกิจกรรมนั้น ๆ สิ่งที่ได้มาโดยชอบธรรมของตนเอง สภาพร่างกายและความสามารถของตน และฐานะหรือสภาพชีวิตของตน จึงเป็น “กรอบ” หรือ “ขอบเขต” บังชี้ “ความพอดี” ที่เราไม่ควรพอใจเกินไปกว่านั้น ซึ่งกรอบเหล่านี้ก็อยู่ในระดับที่มี “ความพอเพียง” สำหรับบุคคลนั้นด้วย ซึ่งการรู้ตัวตรงไหนหรืออะไรคือกรอบดังกล่าวนี้ก็มัตตัญญูตา ความรู้จักประมาณ ซึ่งเป็นตัวปัญญาและความรู้ที่จำเป็นสำหรับความยินดีที่ถูกต้อง คือ สันโดษ ความสันโดษจึงต้องอาศัยความรู้จักประมาณหรือรู้จักความพอดี^{๓๔} กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือความรู้จักประมาณเป็นเหตุเกิดหรือฐานรองรับของความสันโดษ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ภิกษุณั้นในธรรมวินัยนี้
ได้อาหารและเครื่องนุ่งห่มในกาลแล้ว

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา, ๒๕๔๖), หน้า ๒๗๓.

^{๓๔} นवर เรื่องสกุล, “ชีวิตที่พอดี”, สกุลไทยรายสัปดาห์, ฉบับที่ ๕๓ (มกราคม ๒๕๕๐), หน้า ๓๒-๓๔.

เพ็ญรู้จักประมาณเพื่อสันโดษ”^{๓๕}

สรุปได้ว่า การรู้จักความพอดีและการรู้จักพอทำให้การทำกิจกรรมทางเศรษฐศาสตร์เป็นไปอย่างเรียบง่ายและเพียงพอสำหรับความสำเร็จของกิจกรรมและความเป็นอยู่ของชีวิต วิธีการแบบสายกลางทางพระพุทธศาสนาจึงมีลักษณะของความเรียบง่าย ความรู้จักพอ และความรู้จักพอดี อันเป็นฐานของเศรษฐกิจที่ยั่งยืน

๓.๒.๕ การใช้ปัญญา ความรู้ ความมีเหตุผล และความรอบคอบ

ผู้ประกอบด้วยความเพียร มีสติ ทำงานสุจริต ใคร่ครวญก่อนทำ สำรวมอินทรีย์ ดำรงชีวิตอย่างชอบธรรม และไม่ประมาท ย่อมได้ยศหรือประสบความสำเร็จในอาชีพการงาน แสดงว่า ความรอบคอบคือการใคร่ครวญก่อนทำและไม่ประมาท รวมทั้งการมีสติ เป็นปัจจัยสำคัญของความสำเร็จในการประกอบอาชีพ ดังพุทธพจน์ที่ว่า

“ยศย่อมเจริญแก่บุคคลที่มีความขยันหมั่นเพียร
มีสติ มีการงานสะอาด ใคร่ครวญก่อนทำ
สำรวม ดำรงชีวิตโดยธรรม และไม่ประมาท”^{๓๖}

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้อธิบายไว้ว่า การดำเนินการเกี่ยวกับกิจกรรมทางเศรษฐศาสตร์ การบริโภคเป็นกิจกรรมสำคัญที่จะต้องดำเนินการด้วยปัญญา เนื่องจากการบริโภคเป็นจุดเริ่มต้นของกระบวนการทางเศรษฐศาสตร์ทั้งหมด เพราะการผลิต การแลกเปลี่ยน และการแจกจ่ายเกิดขึ้นเพราะมีการบริโภคและยังเป็นจุดหมายปลายทางของกระบวนการทางเศรษฐศาสตร์ทั้งหมดอีกด้วย^{๓๗}

การบริโภคด้วยปัญญาจะทำให้ผู้บริโภคเป็นผู้กำหนดปัจจัยตัวอื่นในกระบวนการทางเศรษฐศาสตร์ และทำให้ทั้งการบริโภคนั้นเองและกระบวนการทางเศรษฐศาสตร์ทั้งหมดบังเกิดความพอดีและเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง ผู้บริโภคต้องรู้จักคุณค่าแท้หรือความหมายที่แท้จริงของการบริโภคสินค้าและบริการ อันได้แก่ คุณค่าที่สนองคุณภาพชีวิต และคุณค่าเทียมหรือความหมายที่ไม่แท้จริงของการบริโภค อันได้แก่ คุณค่าเพื่อสนองความอยากเสพสิ่งปรนเปรอตน เช่น การบริโภคอาหารเพื่อสุขภาพของร่างกายเป็นการบริโภคด้วยคุณค่าแท้ ส่วนการบริโภคอาหารเพื่อความโก้หรูตามค่านิยมของสังคมเป็นการบริโภคด้วยคุณค่าเทียม ผู้บริโภคที่มีปัญญาเข้าใจคุณค่าอย่างถูกต้องย่อมบริโภคได้อย่างเหมาะสมพอดี เมื่อเป็นเช่นนี้ผู้ผลิตก็จะผลิตได้พอดีกับความต้องการที่แท้จริงและจำเป็น ผู้จำหน่ายก็เช่นกัน ไม่มีการผลิตจนเกินความจำเป็นอันนำไปสู่การทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม เพราะผู้ผลิตไม่สามารถมีอิทธิพลเหนือผู้บริโภคจนกำหนดการบริโภคได้ ทำให้การบริโภคเป็นการสนองความต้องการของผู้ผลิต

^{๓๕} ข.ม. (ไทย) ๒๙/๒๐๖/๕๙๙.

^{๓๖} ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๓๒.

^{๓๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ, (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๓), หน้า ๙๐.

ในทางพุทธศาสนา การศึกษามีความเกี่ยวข้องกับคำสอนหลายอย่าง คำสอนสำคัญประการหนึ่งคือความเป็นพหูสูตหรือการได้ฟังมาหรือมีข้อมูลมากซึ่งเราอาจเรียกว่า “การมีความรู้” ก็ได้ การที่เราจะเชื่อหรือเข้าใจอะไรได้ถูกต้อง นอกจากอาศัยความสามารถในการคิดพิจารณาแล้วก็ต้องอาศัยข้อมูลหรือความรู้เป็นวัตถุดิบในการคิด เมื่อพินิจพิจารณาอย่างเหมาะสมก็จะเกิดความเชื่อที่ถูกต้องคือสัมมาทิฏฐิหรือปัญญา

ชลวิทย์ เจียรจิตต์ ได้อธิบายไว้ว่า ปัญญา เป็นกระบวนการทางความรู้ เป็นวิธีการอบรมศึกษา เพื่อให้เกิดวิชาความรู้และปัญญา ซึ่งจะยังผลให้เกิดมีทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยมที่ถูกต้อง มีความดำริไตร่ตรองที่ชอบ ปัญญาเป็นตัวควบคุมกำหนดการรับชนิดต่าง ๆ เข้าสู่ชีวิต หากบุคคลประกอบด้วยปัญญา ย่อมรักษาดินแดนได้ มองเห็นสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง ในเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธมุ่งเน้นความมีปัญญารู้เท่าทันกับการบริโภคและใช้ประโยชน์ เพื่อการผลิตและการบริโภคด้วยปัญญา มุ่งเน้นความไม่ยึดมั่นถือมั่น ไม่เน้นประโยชน์ส่วนตน ใช้ปัญญาเป็นวิถีแห่งการผลิตและการบริโภค ปัญญาจึงเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญหรือเรียกว่าปัญญานิยม^{๓๘}

อภิชัย พันธเสน ได้อธิบายไว้ว่า พุทธเศรษฐศาสตร์เป็น “ปัญญานิยม” เพราะเน้นปัญญาเป็นปัจจัยในการผลิตหลักหรือเป็นวิถีการผลิต ปัญญาเป็นปัจจัยในการผลิตหลักที่เด่นแต่เพียงอย่างเดียว ส่วนปัจจัยการผลิตอื่น ๆ นั้นเป็นเพียงปัจจัยประกอบปัญญาจึงเป็นจุดเน้นที่อาจจะกล่าวได้ว่ามีความสำคัญที่สุด ถึงแม้จะไม่ใช่อะไรก็ตามเพราะในระบบไตรสิกขา ปัญญาจะเกิดขึ้นได้ต้องมีองค์ประกอบทั้ง ๓ ร่วมกัน คือ ศีล สมาธิ และปัญญา แต่ศีลและสมาธิเป็นเพียงเงื่อนไขสำคัญของการสะสมปัญญา ศีลจะช่วยให้มีสมาธิ สมาธิจะช่วยให้เกิดสติ เพื่อจะนำความรู้มาพิจารณาให้ตรงกับความเป็นจริง ปัญญาจะช่วยกำกับดูแลกิจกรรมต่าง ๆ ทางเศรษฐกิจให้ดำเนินไปได้อย่างถูกต้อง เช่น ถ้าการผลิตมีปัญหา กำกับ ก็จะทำให้เน้นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและพลังงานที่นำมาใช้ใหม่ให้มากที่สุด และมีการใช้พลังงานและทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไปให้น้อยที่สุด และปัญญาจะแก้ไขหรือระงับการผลิตที่ทำให้เกิดของเสีย^{๓๙}

ความสำคัญของปัญญาและความรู้ต่อการดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์ปรากฏอยู่ในพุทธปาปนิคสูตรที่พระพุทธเจ้าตรัสถึงคุณสมบัติของพ่อค้าที่เจริญด้วยโภคทรัพย์ว่ามีอยู่ ๓ อย่าง คือ

๑. มีตาดี หมายถึง รู้จักสินค้าว่า สินค้าใดจะขายได้กำไร
๒. มีธุรกิจดี หมายถึง ฉลาดในการซื้อและการขายสินค้า

^{๓๘} ชลวิทย์ เจียรจิตต์, ศาสนากับการพัฒนา, (กรุงเทพฯ: บริษัท ดีไซน์ ดีไลฟ์ จำกัด, ๒๕๖๐), หน้า ๑๓๒.

^{๓๙} อภิชัย พันธเสน, พุทธเศรษฐศาสตร์: วิชาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อัมรินทร์, ๒๕๕๘), หน้า ๔๓๐-๔๓๔.

๓. เทียบพร้อมด้วยที่พักพิงอาศัย หมายถึง มีแหล่งทุนดี คือได้รับความไว้วางใจจากแหล่งทุน ในการให้กู้ยืมเงินไปลงทุน^{๔๐}

สรุปได้ว่า การรู้จักเรื่องสินค้าและตลาดในการซื้อและการขายเป็นเรื่องของปัญญา และ ความรู้ที่จะต้องทำงานประสานกัน ถ้าใช้ทั้งปัญญาและความรู้ในการดำเนินการทางธุรกิจ ธุรกิจนั้นย่อม มีโอกาสประสบความสำเร็จสูง เมื่อมีทั้งปัญญาและความรู้ ความมีเหตุผลก็จะเกิดตามมา เพราะผู้มี ปัญญาและความรู้ย่อมจะยอมรับ หรือทำแต่ในสิ่งที่มีเหตุผลรองรับหรือสอดคล้องกับความเป็นเหตุและ ผลของเรื่องนั้น ๆ หรืออาจจะกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า การมีเหตุผลหรือความเป็นผู้มีเหตุผลก็คือการใช้ ปัญญาและความรู้ในการดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์ นั่นเอง

๓.๒.๖ การรู้จักประหยัดและการออม

การรู้จักพอ รู้จักประมาณ และการบริโภคด้วยปัญญา ทำให้เกิดการใช้จ่ายอย่างประหยัด เพราะเป็นการใช้จ่ายอย่างคุ้มค่าและตรงตามความจำเป็นซึ่งเป็นความหมายของความประหยัด และเมื่อ ประหยัดการใช้จ่าย สิ่งก็ตามมาคือการออมหรือการสะสมทรัพย์สินเกิดขึ้น เพราะมีทรัพย์เหลือให้ สามารถออมได้ หรือกล่าวในทางกลับกัน เมื่อรู้จักเก็บออม ก็จะทำให้รู้จักประหยัด เพราะรู้ว่าควรใช้ เท่าไร ควรเก็บเท่าไร ผู้ที่สามารถประหยัดได้ จะต้องรู้ว่าควรใช้เท่าไรและควรเก็บเท่าไร

การใช้ทรัพย์สินอย่างประหยัดตามหลักพุทธศาสนาสามารถเห็นได้ชัดจากวิธีการใช้ชีวิตอย่าง ประหยัดค้ำค่าของพระอานนท์ที่ท่านได้บอกแก่พระเจ้าอุเทน ซึ่งมีใจความว่า

“พระเจ้าอุเทนตรัสถามว่า	ท่านอานนท์ ผ้ามากมายอย่างนั้นท่านจะเอาไปทำอะไร
พระอานนท์ตอบว่า	มหาบพิตร อาตมาจะแจกภิกษุทั้งหลายผู้มีจีวรเก่า
พระเจ้าอุเทนตรัสถามว่า	ท่านอานนท์ ท่านจะเอาจีวรเก่าที่มีอยู่เดิมไปทำอะไร
พระอานนท์ตอบว่า	มหาบพิตร อาตมาจะทำจีวรเก่าที่มีอยู่เดิมนั้นให้เป็นผ้า เพดาน
พระเจ้าอุเทนตรัสถามว่า	ท่านอานนท์ ท่านจะเอาผ้าเพดานเก่าไปทำอะไร
พระอานนท์ตอบว่า	มหาบพิตร อาตมาจะทำผ้าเพดานเก่านั้นให้เป็นผ้าปกอกฟูก
พระเจ้าอุเทนตรัสถามว่า	ท่านอานนท์ ท่านจะเอาผ้าปกอกฟูกเก่าไปทำอะไร
พระอานนท์ตอบว่า	มหาบพิตร อาตมาจะทำผ้าปกอกฟูกเก่านั้นให้เป็นผ้าปูพื้น
พระเจ้าอุเทนตรัสถามว่า	ท่านอานนท์ ท่านจะเอาผ้าปูพื้นเก่าไปทำอะไร
พระอานนท์ตอบว่า	มหาบพิตร อาตมาจะทำผ้าปูพื้นเก่าให้เป็นผ้าเช็ดเท้า
พระเจ้าอุเทนตรัสถามว่า	ท่านอานนท์ ท่านจะเอาผ้าเช็ดเท้าเก่าไปทำอะไร
พระอานนท์ตอบว่า	มหาบพิตร อาตมาจะทำเอาผ้าเช็ดเท้าเก่าไปเช็ดตุลีสี่

^{๔๐} อจ.ต.ก. (ไทย) ๒๐/๒๐/๑๖๓-๑๖๔.

พระเจ้าอุเทนตรัสถามว่า ท่านอานนท์ ท่านจะเอาผ้าเช็ดลูเก้ไปทำอะไร
 พระอานนท์ตอบว่า มหาบพิตร อาตมาจะโขลกผ้าเหล่านั้นขยำกับโคลนแล้วฉาบ
 ทาฝา”

ลำดับนั้น พระเจ้าอุเทนทรงดำริว่า “พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรทั้งหมดนี้นำผ้าไปใช้คุ้มค่า
 ไม่ใช่เก็บเข้าคลัง” จึงได้ถวายผ้าอีกจำนวน ๕๐๐ ผืน แก่ท่านพระอานนท์^{๔๑}

เรื่องการแบ่งทรัพย์ (โภควิภาค) ในสังคาลสูตร ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแนะนำวิธีการแบ่ง
 ทรัพย์ไว้ซึ่งแสดงถึงการประหยัดและการอดออม โดยตรัสว่า

“คฤหัสถ์ในตระกูลผู้สามารถ
 ครั้นรวบรวมโภคทรัพย์ได้อย่างนี้แล้ว
 พึงแบ่งโภคทรัพย์ออกเป็น ๔ ส่วน
 คือส่วนหนึ่งใช้สอย ๒ ส่วนใช้ประกอบการงาน
 ส่วนที่ ๔ เก็บไว้ด้วยหมายใจว่าจะใช้ในยามมีอันตราย
 จึงผูกมิตรไว้ได้”^{๔๒}

พุทธศาสนาสอนให้รู้จักเก็บออมทรัพย์ไว้ใช้ในยามจำเป็น และส่วนที่เอาไว้ใช้สอย ซึ่งได้แก่
 การประหยัดและรู้จักอดออม เพราะในการใช้สอยทรัพย์จะต้องมีการกันส่วนที่จะไว้ใช้ในยามฉุกเฉินด้วย
 ยิ่งไปกว่านั้น การใช้การประหยัดและการอดออม นอกจากมีเป้าหมายเพื่อการดำรงชีวิตให้อยู่ได้แล้ว ยังมี
 เป้าหมายทางศีลธรรมและจิตวิญญาณด้วย เพราะเป็นการใช้การประหยัดและการอดออมเพื่ออบรมขัดเกลา
 ตนเองและทำบุญช่วยเหลือผู้อื่น ดังจะเห็นได้จากการใช้ทรัพย์เพื่อบำรุงเลี้ยงดูบุตรภรรยา บิดามารดา
 และบำรุงสมณพราหมณ์หรือนักบวชซึ่งเป็นการทำหน้าที่และฝึกฝนจิตใจให้รู้จักรับผิดชอบ มีความ
 กตัญญูและมีเมตตากรุณา การประหยัดและการอดออมจะช่วยให้เรามีทรัพย์ที่จะใช้ในการทำสิ่งเหล่านี้ได้
 อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น การประหยัดและการอดออมตามหลักพุทธศาสนาจึงไม่ได้มีเป้าหมายทางด้าน
 วัตถุเพียงอย่างเดียว แต่มีเป้าหมายทางด้านศีลธรรมและจิตวิญญาณหรือมีเป้าหมายทางคุณภาพชีวิต
 ตามหลักพุทธศาสนานั้นเอง

ในกถุสสูตร พระพุทธเจ้าทรงแสดงกุลจิริฎฐิติธรรม คือ ธรรมหรือข้อปฏิบัติสำหรับการดำรง
 ความมั่นคงของตระกูลให้ยั่งยืน ซึ่งมีอยู่ ๔ อย่าง คือ

๑. แสวงหาพัสดุที่หายไป
๒. ซ่อมแซมพัสดุที่เก่าคร่ำคร่า
๓. รู้จักประมาณในการบริโภค

^{๔๑} วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๔๕/๓๘๘-๓๘๙.

^{๔๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๕/๒๑๑-๒๑๒.

๔. ตั้งสตรีหรือบุรุษผู้มีศีลให้เป็นใหญ่ในเรือน^{๔๓}

จะเห็นได้ว่าวิธีใช้ทรัพย์สินอย่างประหยัดและรู้จักอดออม เพราะเมื่อมีทรัพย์สินหรือสิ่งของในบ้านหายไป ก็ให้ตามหาว่าไปอยู่ในที่ใด ไม่ใช่ให้ไปหาซื้อของใหม่มาใช้แทนเลย เนื่องจากเราอาจเก็บไว้จนลืมไปว่าเก็บไว้ที่ใด และของใช้อันไหนที่เก่าชำรุดยังพอซ่อมได้ ก็ให้ซ่อมแซมเพื่อจะได้ไม่ต้องไปซื้อของใหม่มาใช้โดยไม่จำเป็น นอกจากนี้ การรู้จักประมาณในการบริโภคก็คือการกินการใช้ทรัพย์สินของอย่างพอดีหรืออย่างประหยัดนั่นเอง ส่วนการตั้งสตรีหรือบุรุษผู้มีศีลให้เป็นใหญ่ในบ้านก็มีส่วนสำคัญในเรื่องของการประหยัดและการออม เพราะผู้มีศีลจะไม่ใช้สอยทรัพย์สินสมบัติในทางที่ผิดศีลซึ่งช่วยประหยัดรายจ่ายได้เป็นอย่างมาก เช่น ผู้มีศีลจะไม่ดื่มสุรา และเสพยาเสพติด ทำให้ไม่ต้องเสียเงินไปกับสิ่งไร้สาระและเป็นอันตราย

สรุปได้ว่า คำสอนในพุทธศาสนาได้มีการชี้แนะเรื่องการประหยัดและการอดออมอย่างชาญฉลาดได้อย่างชัดเจน ซึ่งผู้ที่สามารถนำคำสอนเหล่านี้ไปปฏิบัติได้จะประสบความสำเร็จหรืออย่างน้อยก็ไม่เจอปัญหาในการดำเนินชีวิตเกี่ยวกับด้านเศรษฐศาสตร์กระแสหลักของตนเอง

๓.๒.๗ การพึ่งตนเอง

หลักการพึ่งตนเองของพุทธศาสนาเป็นการสอนประการหนึ่งที่ทราบกันโดยทั่วไปและเป็นคำสอนสำคัญ พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้พึ่งผู้อื่นและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่มีเทพเจ้าเป็นต้นให้ช่วยเหลือ แต่สอนให้พึ่งตนเองทั้งในด้านการดำเนินชีวิตประจำวันและการปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น กล่าวอีกอย่างก็คือ การจะประสบความสำเร็จในชีวิตทุก ๆ ด้าน ต้องพึ่งตนเองเป็นหลักตั้งแต่ระดับต่ำไปจนถึงระดับสูงหรือตั้งแต่ระดับโลกียะไปจนถึงระดับโลกุตระ ดังจะเห็นได้จากคำสอนหรือพุทธพจน์ ดังนี้

“ตนแลเป็นที่พึ่งของตน บุคคลอื่นใครเล่า จะเป็นที่พึ่งได้
เพราะบุคคลที่ฝึกตนดีแล้ว ย่อมได้ที่พึ่งอันได้โดยยาก”^{๔๔}

พระมหาจุฑา นรเชฏโฐ ได้อธิบายไว้ว่า หลักการพึ่งตนเองในพุทธศาสนามี ๒ ระดับ คือ ระดับโลกียธรรมและระดับโลกุตระธรรม ในระดับโลกียธรรม การพึ่งตนเองหมายถึงการพึ่งตนเองทั้งทางด้านวัตถุธรรมหรือรูปธรรม คือการทำตนเองให้มีความพร้อมด้านปัจจัย ๔ ได้แก่ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ด้วยการแสวงหาหรือการผลิตด้วยตนเอง และการพึ่งตนเองด้านนามธรรม คือ การฝึกฝนตนเอง การอบรมตนเอง การดำรงอยู่ในสิกขาบท ศีล วินัย กุฎระเขียบ ข้อบังคับ หรือกติกาของหมู่คณะของสังคม การพัฒนาปัญญาให้มีความฉลาดรอบรู้ในสรรพวิชาที่จะเป็นประโยชน์ต่อการดำรงชีพ และการคุ้มครองรักษาตนเองให้มีความปลอดภัย ให้มีความสุขตามสถานภาพของแต่ละคน ส่วนในระดับโลกุตระธรรม การพึ่งตนเองหมายถึงการพึ่งตนเองด้วยการพัฒนาตนเอง การ

^{๔๓} อก.จตุกก (ไทย) ๒๑/๒๕๘/๓๗๖.

^{๔๔} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒.

ฝึกฝนตนเอง ให้สำเร็จบริบูรณ์ในไตรสิกขาจนสามารถบรรลุวิชชา ๘ ได้ตามลำดับ^{๔๕}

สาราญ อิมจิตต์ ได้อธิบายไว้ว่า พุทธศาสนาสอนให้เรา มีจุดยืนเป็นของตัวเองในด้านการ ทำ พุท มนุษย์ไม่ว่ายุคไหนก็ตามย่อมยึดติดกับระบบอุปถัมภ์เสียจนเคยชิน เช่น ต้องการอุปถัมภ์ของพระเจ้า เทวดา ต้นไม้ ภูเขา ดิน น้ำ ลม ไฟ ดวงดาว และสิ่งลึกลับซึ่งมองไม่เห็น เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น ได้ทรง เทศนาลบล้างค่านิยมอันนั้น มิใช่พระองค์ทรงดีเดือน แต่พระองค์ก็ไม่ทรงสรรเสริญ เพราะที่พึ่งเหล่านั้น ไม่ใช่ที่พึ่งอันเกษม บุคคลถึงสิ่งนั้น ๆ เป็นที่พึ่งไม่อาจพ้นจากทุกข์ได้ มนุษย์จึงควรมั่นใจในความสามารถ และการกระทำของตนเอง ที่สอนดังนี้ ก็เท่ากับพระองค์ทรงเสนอจุดยืนแห่งชีวิตที่มั่นคงให้กับพวกเรานั้นเอง ไม่ควรมอบชีวิตทั้งหมดไว้กับสิ่งอื่น พระพุทธเจ้าสอนให้เราพึ่งตนเองในการดำเนินชีวิต เศรษฐกิจ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของเรา เราจึงควรใช้วิธีดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจบนพื้นฐานของการพึ่งตนเอง มีจุดยืนเป็นของตนเอง^{๔๖}

สรุปได้ว่า หลักการพึ่งตนเองของพุทธศาสนา แม้จะมีน้ำหนักไปในด้านการปฏิบัติธรรม เพื่อไปสู่สุคติภพและมีนิพพานเป็นเป้าหมายสูงสุด แต่ก็มีส่วนเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตประจำวันด้วย เพราะเมื่อเทียบเคียงกับคำสอนต่าง ๆ ดังเช่นที่กล่าวมาจะสื่อนัยว่าต้องพึ่งตนเองในทุก ๆ เรื่อง ผู้อื่นไม่ว่าจะเป็นบิดามารดาหรือครูบาอาจารย์ แม้กระทั่งพระพุทธเจ้าก็ช่วยเหลือได้ในระดับหนึ่งเท่านั้น

^{๔๕} พระมหายุทธนา นรเชฏโฐ, หลักการพึ่งตนเองในพระพุทธศาสนากับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพระราชดำริ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๗), หน้า ๓๑-๓๒.

^{๔๖} สาราญ อิมจิตต์, เศรษฐปรัชญาในพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๗๕.

๓.๓ องค์ประกอบเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา

จากแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชเป็นแนวคิดทางเศรษฐกิจที่ได้รับความสนใจเป็นอย่างมาก อีกทั้งยังมีความใกล้เคียงกับพระพุทธศาสนาจนมีผู้เห็นว่าเป็นเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ซึ่งในประเด็นนี้ผู้วิจัยเห็นว่าอย่างน้อยแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงน่าจะได้รับการอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาไม่มากนักน้อยอย่างแน่นอน ดังนั้น องค์ประกอบของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ และองค์ประกอบของเศรษฐกิจพอเพียงย่อมมีความคล้ายคลึงกัน ดังจะเห็นได้จากความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงที่มีผู้เข้าใจและศึกษาได้ดีความต่างกันไป

เศรษฐกิจพอเพียง หมายถึง ความสามารถที่จะพึ่งตนเองได้ และรู้จักพอ รู้จักประมาณในเรื่องของเศรษฐกิจ ดังจะเห็นได้จากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่ทรงพระราชทานไว้ในโอกาสต่าง ๆ เช่น

“การจะเป็นเสือนั้นไม่สำคัญ สำคัญอยู่ที่เรามีเศรษฐกิจแบบพอมี พอกิน แบบพอมีพอกินนั้นหมายความว่า อิ่ม खुตัวเองได้ ให้มีพอเพียงกับตัวเอง” (พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๔ ธันวาคม ๒๕๔๐)

“พอมีพอกิน มีความหมายว่า มีกินมีอยู่ ไม่ฟุ่มเฟือย ไม่หรูหราก็ได้ แต่ว่าพอ แม้บางอย่างอาจจะดูฟุ่มเฟือย แต่ถ้าทำให้มีความสุข ถ้าทำได้ก็สมควรที่จะทำ สมควรที่จะปฏิบัติ คือ คำว่าพอก็เพียงพอเพียงนี้ก็พอดังนั้นเอง คนเราถ้าพอในความต้องการก็มีความโลภน้อย เมื่อมีความโลภน้อยก็เบียดเบียนคนอื่นน้อย ทำอะไรต้องพอเพียง หมายความว่า พอประมาณ ไม่สุดโต่ง ไม่โลภอย่างมาก คนเราก็อยู่เป็นสุข พอเพียงนี้อาจจะมีมาก มีของหรูหราบ้างก็ได้ แต่ว่าต้องไม่เบียดเบียนคนอื่น ต้องให้พอประมาณตามอัตภาพ พูดจาก็พอเพียง ทำอะไรก็พอเพียง ปฏิบัติตนก็พอเพียง”

“Self-Sufficiency นั้นหมายความว่า ผลิตอะไรมีพอที่จะใช้ ไม่ต้องไปขอซื้อคนอื่น อยู่ได้ด้วยตนเอง (พึ่งตนเอง)” (พระราชดำรัสเนื่องในโอกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษา ๔ ธันวาคม ๒๕๔๑)^{๔๗}

ดังนั้น องค์ประกอบของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ และเศรษฐกิจพอเพียงจึงมีองค์ประกอบที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งประกอบไปด้วย ๓ อย่าง คือ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกัน โดยมีเงื่อนไขประกอบอีก ๒ อย่าง คือ การมีความรู้ และการมีคุณธรรม ซึ่งสามารถอธิบายเพิ่มเติมขยายความได้ดังนี้

๑. ความพอประมาณ หมายถึง ความพอดีที่ไม่น้อยเกินไปไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น ความพอประมาณในการผลิตและการบริโภค

^{๔๗} คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง, ประมวลคำในพระบรมราชโองการพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๓๓-๒๕๔๖ ที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียง, (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๔๙), หน้า ๙๕.

๒. ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจโดยพิจารณาถึงความเป็นเหตุเป็นผลจะทำสิ่งใดต้องพิจารณาถึงเหตุที่เกี่ยวข้องรวมทั้งคำนึงถึงผลที่อาจเกิดขึ้นอย่างรอบคอบ

๓. การมีภูมิคุ้มกัน หมายถึง การเตรียมความพร้อมเพื่อรับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นได้ เช่น การไม่กู้เงินโดยไม่จำเป็น และการไม่ทำอะไรที่มีความเสี่ยง

๔. การมีความรู้ หรือความรอบรู้ หมายถึง การมีความรู้ทางวิชาการหรือมีข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งที่ตนเองดำเนินการอยู่เป็นอย่างดี

๕. มีคุณธรรม หมายถึง มีการตระหนักในด้านคุณธรรม และมีคุณธรรมต่าง ๆ เช่น ความซื่อสัตย์ เป็นต้น

สรุปได้ว่า ตามหลักการ วิธีการ และองค์ประกอบเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ การดำเนินการทางเศรษฐกิจหรือการทำกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งทางด้านการผลิต การบริโภค และการตลาดหรือการกระจายต้องดำเนินไปในลักษณะ “สายกลาง” ที่ให้ความสำคัญทั้งแก่วัตถุและจิตใจ อีกทั้งไม่ทำอะไรสุดโต่งเกินความเหมาะสม เน้นความพอดีและพอเพียงเพื่อความยั่งยืนของเศรษฐกิจโดยต้องใช้องค์ธรรมหรือคุณสมบัติและข้อปฏิบัติหลายประการมีปัญญาและความรอบคอบเป็นต้นเป็นเครื่องมือ ซึ่งจากลักษณะดังกล่าวนี้ทำให้เศรษฐศาสตร์แนวพุทธมีลักษณะ “บูรณาการ” ที่นำหลักการและวิธีการที่เกี่ยวกับวัตถุและจิตใจมาประสานทำงานร่วมกัน ทั้งนี้โดยอาศัยการ “ปรับ” ใช้หลักการ วิธีการ และองค์ประกอบต่าง ๆ ให้เข้ากับสถานการณ์หรือยุคสมัย หรือใช้แนวทางที่เข้ากันได้กับระบบหรือสถาบันทางเศรษฐกิจและสังคมที่มีอยู่ในแต่ละที่แต่ละเวลาไม่ได้หักล้างหรือปฏิเสธระบบเดิมที่มีอยู่แล้วอย่างสิ้นเชิงแต่มีลักษณะ “ปฏิรูป” มากกว่า เช่น ให้ปรับเปลี่ยนเป้าหมายและแรงกระตุ้นจากกำไรรายได้ หรือผลผลิตทางกายภาพมาเป็นคุณภาพชีวิต คุณค่าทางจิตวิญญาณ และความสุขของทุกคนในสังคม

บทที่ ๔

การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์

การวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์” เป็นการนำเอาหลักพุทธธรรมที่สำคัญ ๆ ทางพระพุทธศาสนาอธิบายและวิเคราะห์ด้วยเหตุและผลที่ส่งเสริมหลักการทางเศรษฐศาสตร์ โดยการศึกษาหลักพุทธธรรมจากพระไตรปิฎก หนังสือพุทธธรรม หนังสือคัมภีร์พุทธศาสตร์ หนังสือและตำราที่เกี่ยวข้องกับธรรมะทางพระพุทธศาสนา แล้วนำมาวิเคราะห์ความเชื่อมโยง ความเกี่ยวเนื่อง ของหลักพุทธธรรมกับหลักเศรษฐศาสตร์ ได้แก่ เศรษฐศาสตร์จุลภาค และเศรษฐศาสตร์มหภาค การวิจัยในครั้งนี้คณะผู้วิจัยได้นำเอาหลักพุทธธรรมมาวิเคราะห์ด้วยเหตุและผลนำไปสู่การส่งเสริมหลักการทางเศรษฐศาสตร์ก่อนนำไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศต่อไป ประกอบด้วยหลักพุทธธรรม ดังต่อไปนี้

- ๔.๑ หลักอริยทรัพย์
- ๔.๒ หลักการพึ่งตนเอง
- ๔.๓ หลักความไม่ประมาท
- ๔.๔ หลักการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น
- ๔.๕ หลักความซื่อสัตย์สุจริตและhiriโอตตปปะ

๔.๑ หลักอริยทรัพย์

คำว่า “อริยทรัพย์” แปลว่า ทรัพย์อันประเสริฐ หรือ ทรัพย์คือคุณธรรมประจำใจอย่างประเสริฐ หมายถึง คุณความดีที่มีในสันดานอย่างประเสริฐ หรือคุณธรรมอันประเสริฐที่ฝังแน่นอยู่ในจิตใจของคนเรา นับว่าเป็นทรัพย์อันประเสริฐที่สุดเพราะเป็นทรัพย์ที่ปลอดภัย ไม่ถูกลักขโมย ถูกปล้น ถูกไฟไหม้ น้ำท่วม หรือไม่สูญหายไปด้วยภัยอันตรายต่าง ๆ ยิ่งใช้คืออบรมปลูกฝังให้เกิดมีเท่าไร ยิ่งมีพลังแก่กล้าให้สำเร็จประโยชน์ทั้ง ๓ เป็นต้น อริยทรัพย์ มีทั้งหมด ๗ ประการ คือ สัทธา ศีล หิริ โอตตปปะ พาหุสัจจะ จาคะ ปัญญา^๑

๑) สัทธาณะ ทรัพย์คือสัทธา คำว่า “สัทธา” หมายถึง ความเชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ความเชื่อที่ประกอบด้วยปัญญา คือ เชื่อมั่นในพระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ซึ่งความเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนา มี ๓ ประการ คือ ๑) กัมมสัทธา เชื่อเรื่องกรรม ๒) วิบากสัทธา เชื่อในผลของกรรม ๓) กัมมัสสกิตาสัทธา

^๑ ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๐/๓๓๑.

เชื่อว่าสัตว์มีกรรมเป็นของตน เมื่อบุคคลมีศรัทธาดังกล่าว ได้ชื่อว่ามีทุนทรัพย์ภายใน สามารถทำตนให้เข้าถึงกุศลธรรมต่าง ๆ ได้โดยง่าย เพราะศรัทธาท่านเปรียบดั่งพีชของกุศลธรรมทั้งหลาย ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาในทางพระพุทธศาสนาและส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ คือ การเต็มใจซื้อสินค้าและบริการ การตัดสินใจเลือกซื้อหรือเต็มใจที่จะเลือกซื้อสินค้าและบริการต้องมียอดประกอบ ๓ อย่าง คือ ความต้องการซื้อ (want) ความเต็มใจที่จะซื้อ (willingness to pay) และความสามารถที่จะซื้อ (ability to pay) หากขาดองค์ประกอบใดประกอบหนึ่งไปจะไม่เกิดการซื้อสินค้าและบริการขึ้นมาได้เลย ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญาจึงเป็นสิ่งที่เกิดจากการกลั่นกรองเปรียบเทียบข้อดีและข้อเสียก่อนการตัดสินใจเลือกซื้อสินค้าและบริการหรือการตัดสินใจลงทุนผลิตสินค้า หากเกิดจากความเชื่อหรือฟังข้อมูลจากคนอื่นมา จะต้องมีการทวนสอบที่มาของข้อมูล มีการศึกษาวิธีของสินค้าหรือข้อมูลนั้น ๆ เมื่อได้ข้อมูลนั้นดีแล้ว พิจารณาข้อมูลนั้นดีแล้ว เปรียบเทียบข้อมูลนั้นดีแล้ว เกิดความคุ้มค่าหรือไม่คุ้มค่า ถ้าหากเกิดความคุ้มค่ากับตัวเองแล้วค่อยตัดสินใจซื้อสินค้านั้น ๆ หรือตัดสินใจลงทุนธุรกิจนั้น ๆ นั่นคือ ศรัทธาที่ประกอบด้วยปัญญา

๒) สีสณะ ทรัพย์คือศีล คำว่า ศีล คือข้อที่พึงละเว้นต่าง ๆ หมายถึงการรักษากายและวาจาให้เรียบร้อยเป็นสุจริต ในที่นี้มุ่งเน้นถึงศีล ๕ ได้แก่ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากอบายมุข เว้นจากการประพฤติผิดในกาม เว้นจากการพูดเท็จ พูดส่อเสียด เว้นจากการเสพสิ่งเสพติดของมีนเมาทั้งหลาย^๒ การผลิตสินค้าหรือการลงทุนธุรกิจ หากผู้ผลิตหรือผู้ลงทุนตัดสินใจพิจารณาถึงปัจจัยที่กำหนดอุปสงค์และอุปทาน เช่น รสนิยมของผู้บริโภค รายได้ที่จะได้รับการผลิตหรือลงทุน เป็นต้น โดยไม่ได้คำนึงถึงความผิดชอบชั่วดี เป็นสินค้าประเภทผิดกฎหมาย เป็นสินค้ามีโทษมหันต์ต่อผู้บริโภค แทนที่การผลิตสินค้าหรือการลงทุนนั้นจะส่งเสริมการพัฒนาระบบเศรษฐกิจของประเทศ การมีศีล ๕ เข้ามาควบคุมด้านจริยธรรมทางสังคมจึงทำให้เกิดการผลิตสินค้าหรือการลงทุนธุรกิจที่ถูกกฎหมายและมีคุณประโยชน์มากมายต่อผู้บริโภค

๓-๔) หิริธนะ ทรัพย์คือหิริ – โอตตปปะณะ ทรัพย์คือโอตตปปะ หิริ หมายถึง ความละอายต่อการทำชั่วทุจริตต่าง ๆ โอตตปปะ หมายถึง ความสะดุ้งกลัวต่อความชั่วและผลของการทำชั่วทุจริตต่าง ๆ กำไรทางเศรษฐศาสตร์ (Economics Profit) เกิดจากส่วนต่างของรายรับรวม (TR) กับต้นทุนรวม (TC) หรือเขียนเป็นสูตร คือ $\pi = TR - TC$ นั่นหมายความว่า ผู้ประกอบการ (ผู้ผลิตสินค้าหรือนักลงทุนธุรกิจ) จะต้องทำอย่างไรก็ได้ให้ตัวเองได้รายรับรวม (TR) จำนวนมาก ๆ และลดต้นทุนรวม (TC) ให้น้อยลงสุด ๆ ซึ่งจะทำให้การประกอบการได้กำไรมากขึ้นนั่นเอง หากผู้ประกอบการไม่มีหิริโอตตปปะ ความละอายและเกรงกลัวต่อบาป ผู้ประกอบการเหล่านั้นก็ต้องหาวิธีการที่จะทำให้ได้กำไรสูงสุด โดยไม่ต้องคำนึงถึงสิ่ง

^๒ แก้ว ขิตตะขบ, พุทธธรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๕๐) หน้า ๑๖๙.

ที่จะเกิดขึ้นตามมาภายหลัง เช่น สินค้าไม่มีคุณภาพ เกิดอุบัติเหตุระหว่างการผลิต ผู้บริโภคได้รับผลกระทบจากการบริโภคสินค้า เกิดอาการแพ้ผลิตภัณฑ์ สินค้าชำรุด ไม่มีประกันหลังการขาย เป็นต้น แต่ถ้าหากผู้ประกอบการมีจริยธรรมดีปะละอายและเกรงกลัวต่อบาป ที่จะเกิดขึ้นต่อผู้บริโภค ผู้ประกอบการจะแสวงหารายรับรวม (TR) จำนวนไม่มากนัก และต้นทุนรวม (TC) จะยังใช้สินค้าที่มีคุณภาพเหมาะสมกับราคากำไรที่ผู้ประกอบการได้ก็พอเหมาะกับการลงทุน รวมไปถึงการดูแลลูกค้าผู้บริโภคภายหลังการขาย การไม่เอาเปรียบลูกค้า การไม่ทอดทิ้งลูกค้า ซึ่งการประกอบการจะได้รับการตอบรับจากลูกค้าเป็นอย่างดี ทำให้เป็นที่ไว้วางใจในการบริการและการซื้อสินค้าครั้งต่อ ๆ ไป อีกด้วย

หากมนุษย์ขาดจริยธรรมดีปะละอายก็จะเกิดความเดือดร้อนวุ่นวายไปทุกหย่อมหญ้า ไม่สามารถที่จะควบคุมกันให้เป็นหมวดหมู่อยู่เป็นสุขได้ เพราะต่างคนต่างแสวงหาเครื่องเลี้ยงชีวิตด้วยกัน ผู้มีกำลังมากและพวกพ้องมากก็จะข่มเหงรังแกเบียดเบียนผู้ที่มีกำลังน้อยด้วยพวกพ้องให้เดือดร้อนกายและใจอยู่ตลอดเวลา สังคมโลกจะเต็มไปด้วยปัญหาอาชญากรรม ภัยเศรษฐกิจ พิษสงคราม เกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคมและปัญหาความวิปริตประพฤติดีทางเพศอย่างไม่รู้จักจบสิ้น รวมความว่า ความไม่สงบทุกข์ยากลำบากที่เกิดขึ้นทั่วโลกก็เพราะชาวโลกขาดคุณธรรมคือหิริและโอตตปะละอาย เพราะเมื่อไม่มีความละอายและความเกรงกลัวต่อบาปและผลของการทำบาปแล้ว มนุษย์ก็จะประพฤติชั่วได้ทุกอย่าง

๕) สุตชนะ ทรัพย์คือสุตตะ คำว่า “สุตตะ” หมายถึง พระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกทั้งสิ้นหรือพระธรรมคำสอนที่ชาวพุทธควรทรงจำไว้ให้ค่องปากขึ้นใจ ผู้ที่ทรงจำสุตตะไว้มาก ๆ ชื่อว่า “เป็นพหูสูตในพระพุทธศาสนา” อาการที่จิตทรงจำสุตตะไว้มาก เรียกตามศัพท์ธรรมะว่า “พาหุสัจจะ” แปลว่า ความเป็นคนเคยได้ยินได้ฟังมามาก ซึ่งหมายถึงความเป็นพหูสูตนั่นเอง ในที่นี้ ไม่จำกัดเฉพาะความเป็นผู้ทรงจำธรรมไว้มากเท่านั้น หากแต่กินความกว้างไปถึงความเป็นผู้ศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาต่าง ๆ ในทางโลก ปัจจุบันอย่างมากมายหลากหลายสาขาวิชา หรือความเป็นผู้คงแก่เรียน ท้นโลกทันเหตุการณ์มีประสบการณ์ รอบรู้ตามทันวิทยาการเทคโนโลยีใหม่ ๆ อยู่เสมออีกด้วย ดังนั้น บุคคลผู้มีพาหุสัจจะจึงชื่อว่า มีทรัพย์อยู่ภายใน เพราะเป็นเหตุให้ได้อิฏฐูปพล มีลาภ ยศ สรรเสริญ สุข และไม่ตรี เป็นต้น และเป็นเหตุนำพาชีวิตให้ตั้งอยู่ในคุณธรรมความดีโดยไม่ตกต่ำ สามารถทำตนให้รอดพ้น ปลอดภัยจากทุกขโศขทั้งหลายได้ในที่ทุกสถานและทุกโอกาส

๖) จาคณะ ทรัพย์คือจาคะ คำว่า “จาคะ” แปลว่า ความเสียสละ ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่หรือการบริจาค หมายถึง การมีใจปราศจากความตระหนี่ ยินดีในการแจกจ่ายให้ทาน เช่น สละให้ปันสิ่งของของตนแก่คนที่ควรให้ปัน สละกำลังและสละเวลาช่วยเหลือผู้อื่น บุคคลผู้มีจาคะจัดว่าเป็นผู้มีทรัพย์ได้โดยอาการที่ต้องอาศัยใช้สอยจาคะเป็นทุน เป็นเครื่องรักษา เป็นเครื่องปกป้อง เป็นเครื่องชำระ เป็นต้น การประกอบกิจการใด ๆ หากผู้ประกอบการเป็นบุคคลที่เห็นแก่ตัว เห็นแก่ประโยชน์ส่วนบุคคลหรือในทางเศรษฐศาสตร์ เรียกว่า “ลักษณะการรวมหัวกัน” (Collusive Oligopoly) คือ การหลีกเลี่ยงทางการค้า โดยการรวมหัวกันผูกขาดสินค้า สามารถผูกขาดราคา และแก่งกำไรให้กับผู้ประกอบการรายนั้น ๆ

ได้ ซึ่งหากผู้ประกอบการไม่มองเห็นความดี ไม่มองเห็นประโยชน์หรือความสำคัญของเพื่อนร่วมงาน พนักงาน ลูกจ้าง ของบริษัท หรือแม้กระทั่งคู่แข่งการประกอบธุรกิจ และผู้ร่วมธุรกิจ ผู้ประกอบการนั้น จะดำเนินการใด ๆ ให้ประสบความสำเร็จนั้นได้ยากผู้ประกอบการจะต้องมีความเสียสละก่อน กล่าวคือ ต้องสละทรัพย์ สละเวลา สละร่างกาย สละความเห็นแก่ตัว เพราะผู้จะหาทรัพย์ให้ได้มากโดยไม่สละทรัพย์ออกเป็นทุนทำงานหรือไม่สละเวลาดำเนินการ ก็คงจะหาไม่ได้ ผู้ประกอบการที่ประสบความสำเร็จ ต้องมีความเสียสละอย่างใหญ่หลวง เช่น สละทรัพย์ส่วนตัว สละเวลา สละความสุขส่วนตัว จึงจะยึดเหนี่ยวน้ำใจของบริวารไว้ได้ กล่าวในทางธรรม ผู้ประสงค์จะทำตนให้หลุดพ้นจากวิญญูทุกข์ คือ การเวียนว่ายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ได้ ก็จำต้องสละกิเลสตัณหาอนาขินิต และมุ้งมันปลีกตัวปลีกตนบำเพ็ญเพียรทางจิต เจริญสมาธิ-วิปัสสนา ด้วยเหตุนี้ จาคะจึงจัดเป็นอริยทรัพย์ที่มีส่วนสนับสนุนส่งเสริมให้คนเราประสบความสำเร็จหรือหลุดพ้นจากวิญญูทุกข์

๗) ปัญญาธนะ ทรัพย์คือปัญญา คำว่า “ปัญญา” แปลว่า ความรอบรู้ความรู้ชัด ความรู้ทั่ว ความเข้าใจ ความรู้ซึ่ง หมายถึง ความรอบรู้สิ่งที่ควรรู้ ความรู้ความเข้าใจต่อเหตุในเหตุผล ความรู้จักแยกแยะได้ว่าสิ่งใดดีสิ่งใดชั่ว สิ่งใดเป็นคุณ สิ่งใดเป็นโทษ สิ่งใดเป็นประโยชน์ และสิ่งใดมิใช่ประโยชน์^๓ การตัดสินใจเลือกซื้อสินค้าและบริการหรือผู้ประกอบการตัดสินใจเลือกลงทุนการผลิตจะต้องตัดสินใจโดยใช้ข้อมูลต่าง ๆ ประกอบการตัดสินใจ นั่นก็หมายความว่า ทั้งผู้ซื้อสินค้าและผู้ประกอบการจะต้องมีปัญญากำกับในการตัดสินใจเสมอ การประกอบกิจการทางธุรกิจในโลกปัจจุบันผู้ประกอบการส่วนใหญ่ใช้ปัญญาคือความรู้ชัด รู้ทั่ว เข้าใจอย่างลึกซึ้ง ก่อนตัดสินใจลงทุนหรือแม้กระทั่งเลือกผลิตภัณฑ์ส่วนประกอบสินค้าต่าง ๆ ในการผลิต เพื่อให้ได้ผลิตภัณฑ์ที่ดี มีคุณภาพต่อผู้บริโภค และหลังจากผู้บริโภคใช้ผลิตภัณฑ์นั้นแล้วจะได้รีวิหรือบอกต่อเกี่ยวกับคุณสมบัติ ประโยชน์ ประสิทธิภาพ ประสิทธิผลของผลิตภัณฑ์ให้กับลูกค้าอื่น ๆ ที่ยังไม่เคยใช้มาก่อน ได้หันมาทดลองใช้ ดังนั้น การใช้ปัญญา คือความรู้รอบรู้ ความรู้ชัด ความรู้ทั่ว ความเข้าใจ ความรู้ซึ่ง ในการตัดสินใจของผู้ซื้อหรือผู้ประกอบการจึงเกิดผลดีมากกว่าการยึดเอาแค่ “กำไร” เพียงอย่างเดียวในการตัดสินใจ

สรุปได้ว่า อริยทรัพย์ ๗ ประการนี้ ดีกว่าทรัพย์ภายนอก มีเงินทอง เป็นต้น ควรแสวงหาไว้ให้มีในสันดาน หมายถึงว่าอริยทรัพย์ ๗ ประการ จัดเป็นทรัพย์อันประเสริฐอยู่ภายในจิตใจ ดีกว่าทรัพย์ภายนอก เพราะไม่มีผู้ใดแย่งชิง ไม่สูญหายไปด้วยอันตรายต่าง ๆ เป็นคุณสมบัติติดเนื่องอยู่ในตน จำเฝ้าเท่าไรไม่รู้จักหมด เป็นเหตุและเป็นเครื่องอุดหนุนโภคทรัพย์ภายนอก เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “พหุการธรรม” คือ กุศลธรรมที่มีอุปการะมาก เพราะเป็นกำลังช่วยส่งเสริมสนับสนุนการทำความดีในทุก ๆ ด้าน โดยเฉพาะในการพึ่งพาตนเอง และยังประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นให้สำเร็จได้อย่างกว้างขวางไพบุลย์

^๓ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับเดิม), พิมพ์ครั้งที่ ๓๑, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๙), หน้า ๒๐๔.

เปรียบเหมือนคนมีทรัพย์มาก ย่อมสามารถใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงตนและเลี้ยงผู้อื่นให้มีความสุขและบำเพ็ญประโยชน์ต่าง ๆ ได้เป็นอันมาก ผู้มีอริยทรัพย์ทั้ง ๗ ประการนี้ ชื่อว่า ผู้ไม่ยากจนหรือผู้ไม่ขัดสน ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้ใดจะเป็นสตรีหรือบุรุษก็ตาม มีทรัพย์ ๗ ประการนี้ คือ สัทธา ศีล หิริ โอตตปปะ สุตะ จาคะ และปัญญา บัณฑิตทั้งหลาย เรียกผู้นั้นว่า เป็นคนไม่ขัดสน ชีวิตของเขาก็ไม่สูญเปล่า”

๔.๒ หลักการพึ่งตนเอง

พระพุทธศาสนามีสุภาษิตกล่าวว่า “อตตา ทิ อตตโน นาโถ แปลว่า ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน” กล่าวคือ “การพึ่งตนเอง”^๔ ความหมายสูงสุดของหลักพุทธธรรมก็คือ ความสามารถในการพัฒนาตนเอง ด้วยการพิจารณาอย่างแยบคายหรือโยนิโสมนสิการ เห็นความเป็นจริงของความจริงที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอน เรา มักจะเข้าใจความหมายการพึ่งตนเองกันโดยทั่วไปว่าเป็นว่าคือ ความสามารถในการพึ่งตนเองได้ทุกระดับ การไม่ต้องเป็นภาระแก่ผู้อื่นและหมู่คณะ ความเพียรพยายามที่ต้องมีการฝึกฝนตนเองให้ดี ซึ่งไม่สามารถจะมีบุคคลอื่นทำให้ได้^๕ ดังนั้น หลักพุทธธรรมที่จะเสริมสร้างหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์นั้นก็คือ “การเน้นการผลิตเพื่อการบริโภคเองเป็นหลัก” หรือ การพึ่งตนเองนั่นเอง เป็นการเน้นการผลิตเอง จัดทำเองและบริโภคเองตามความจำเป็น หากเหลือกินเหลือใช้ค่อยจำหน่าย ขาย หรือแจกเพื่อนบ้าน เป็นต้น เป็นการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจระดับจุลภาคโดยเน้นการผลิตในครัวเรือนและใช้ในครัวเรือนได้เป็นอย่างดี

เศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้มีการอธิบายหลักการแบ่งงานกันทำ (division of work) ว่ามีผลทำให้ผลิตภาพเพิ่มมากขึ้นโดย อัดัม สมิท (Adam Smith) และจะเป็นการดีแก่ทุกฝ่ายรวมทั้งสังคมด้วย ถ้าหากต่างฝ่ายต่างผลิตในสิ่งที่มีชำนาญ แล้วเอาผลผลิตที่ได้มาแลกเปลี่ยนกัน ทุกฝ่ายก็จะได้ผลผลิตตามที่ตนต้องการ และมีปริมาณมากกว่าการที่ทุกคนจะพยายามผลิตทุกสิ่งทุกอย่างเอง คำอธิบายเช่นนี้ได้ซ่อนข้อสมมติฐานที่สำคัญไว้ ๒ ประการ ประการแรกคือ ต้นทุนในการแลกเปลี่ยนสินค้า (Transaction Cost) มิได้เป็นปัจจัยสำคัญ ประการที่ ๒ ทั้งสองฝ่ายที่นำสินค้ามาแลกเปลี่ยนกันมีอำนาจต่อรองเท่าเทียมกันหรือไม่แตกต่างกันมากนัก นอกจากนั้นยังมีการซ่อนข้อสมมติฐานเกี่ยวกับการให้คุณค่าเอาไว้ด้วย กล่าวคือ เป็นการเน้นการให้คุณค่าของการมีสินค้าและบริการเพิ่มมากขึ้น โดยถือว่า เป็นสิ่งที่พึงปรารถนาแต่เพียงประการเดียว คุณค่าอันเกิดจากการเรียนรู้ในสิ่งใหม่ ๆ หรือมีความรู้กว้างขวางเนื่องจากมีประสบการณ์จากการที่ได้ทำหน้าที่หลายอย่างไม่มีความสำคัญเทียบเท่า นอกจากนั้นยังสมมติต่อไปว่าการทำงานที่ซ้ำซากจำเจแต่เพียงอย่างเดียวทำให้เกิดมีความชำนาญเพิ่มมากขึ้นไม่ได้สร้างความเบื่อหน่าย แต่กลับสร้างความพึงพอใจให้แก่ผู้ที่ทำหน้าที่เหล่านั้น หรือมีฉะนั้นบุคคลเหล่านั้นก็จะได้รับผลตอบแทนเป็นตัวเงินหรือสิ่งของ ที่ให้ความพึงพอใจมากกว่าความไม่พอใจจาก

^๔ ข.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๖๐/๘๒.

^๕ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม (ฉบับเดิม), หน้า ๑๗๒.

ที่ต้องทำงานซ้ำซาก ดังนั้น จะเห็นได้ว่าถ้าหากข้อสมมติฐานที่ตั้งแอบแฝงเอาไว้ไม่เป็นความจริง คำอธิบายก็จะใช้ไม่ได้ เป็นต้นว่า ถ้าหากต้นทุนในการแลกเปลี่ยนสูงเกินไปก็จะเป็นการไม่คุ้มค่าจากการที่ทุกคนผลิตเฉพาะสิ่งที่ตนมีความชำนาญแต่เพียงอย่างเดียว หรือกรณีการแลกเปลี่ยนสินค้าที่ทั้งสองฝ่ายมีอำนาจต่อรองไม่เท่ากัน ผู้ที่มีอำนาจต่อรองที่ต่อยกว่าจะเป็นฝ่ายที่เสียเปรียบอยู่เสมอ ทำให้เกิดความไม่คุ้มค่าที่จะเน้นการผลิตเพียงอย่างเดียวแล้วนำไปแลกเปลี่ยน นอกจากนี้การผลิตหลายสิ่งพร้อมกันไป จะช่วยให้ผู้ทำหน้าที่หรือพนักงานหรือลูกจ้างมีความรู้ความสามารถกว้างขวาง มีประสบการณ์เพิ่มมากขึ้น นับเป็นการลงทุนเพื่อเพิ่มความรู้หรือทักษะให้มากขึ้น อีกทั้งการขยายองค์ความรู้จะช่วยให้ขยายขอบเขตของความรู้ในอัตราที่เร่ง ถ้าหากสามารถเชื่อมโยงความรู้หลาย ๆ อย่างเข้าด้วยกันได้ และยังเป็น การช่วยลดความน่าเบื่อหน่ายซ้ำซากจากการที่ต้องทำสิ่งที่ซ้ำกันหรือคล้าย ๆ กันหลายครั้งตลอดเวลา

ลักษณะดังกล่าวเป็นสภาพที่เกิดขึ้นจริงในบรรดาเกษตรกรรายย่อยทั่วโลก เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่เกษตรกรเหล่านั้นไม่มีอำนาจต่อรองทางเศรษฐกิจ จึงจำเป็นต้องหันมาพึ่งตนเองหรือเน้นการผลิตทุกชนิดเพื่อการบริโภคของตนเอง การดำเนินการผลิตในลักษณะดังกล่าวเป็นกระบวนการทางเศรษฐกิจที่มีประสิทธิภาพมากที่สุด เพราะผู้ที่อ่อนแอในทางเศรษฐกิจไม่ต้องรับภาระความสูญเสียอันสืบเนื่องมาจากความอ่อนด้อยของอำนาจต่อรอง และไม่ต้องสูญเสียจากการที่มีต้นทุนในการแลกเปลี่ยนสินค้า (Transaction Cost) สูงเกินไป นอกจากนี้ในทางวิทยาศาสตร์กายภาพและชีวภาพ วิทยายังพิสูจน์ได้ว่าการทำเกษตรในลักษณะดังกล่าวมีผลดีต่อระบบนิเวศในระยะยาวมากกว่าการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ที่สำคัญที่สุดเกษตรกรยังมีโอกาสขยายฐานของการเรียนรู้ให้กว้างขวางมากยิ่งขึ้น เพิ่มขีดความสามารถในการวิเคราะห์และความสามารถในการแก้ปัญหาของตนเองได้มากยิ่งขึ้น และในที่สุดจะกลับมาเป็นการเพิ่มอำนาจต่อรองให้กับเกษตรกร เนื่องจากไม่มีปัญหาในด้านปัจจัย ๔ ซึ่งมักจะเป็นสาเหตุสำคัญในการสูญเสียอำนาจต่อรองของเกษตรกรรายย่อย แนวความคิดทั้งหมดได้มีการนำมาปฏิบัติให้เกิดผลจริงตามพระราชดำริในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ รู้จักกันโดยทั่วไปว่า “เกษตรทฤษฎีใหม่” ดังนั้น หลักพุทธธรรมที่เสริมสร้างหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์จะสามารถใช้ได้ดีกับวิชาเศรษฐศาสตร์การเกษตร ซึ่งมักจะลืมนำข้อสมมติฐานเกี่ยวกับการแลกเปลี่ยนและการให้คุณค่าที่ซ่อนเอาไว้ โดยเน้นเฉพาะหลักของการแบ่งงานตามความชำนาญของ อדם สมิธ (Adam Smith) และการเพิ่มขีดความสามารถในการพึ่งตัวเองในหลายกรณีจะเป็นการลดการเสี่ยงจากปัจจัยภายนอกที่ไม่สามารถควบคุมได้ เพราะความสามารถในการพึ่งตัวเองมีความหมายของความสามารถควบคุมปัจจัยการผลิตและเทคโนโลยีในการผลิตของผู้ที่ทำการผลิตเอาไว้ได้ด้วย จึงเป็นการลดความเสี่ยงจากการที่ต้องพึ่งพาปัจจัยจากภายนอกที่ตนเองไม่สามารถจะควบคุมได้อีกทางหนึ่ง และช่วยเพิ่มความมั่นคงทางเศรษฐกิจให้แก่ผู้ที่มีความสามารถในการพึ่งตัวเองได้อีกทางหนึ่งด้วย

ผู้ผลิตรายย่อยทุกประเภท ไม่ว่าจะเป็นผู้ผลิตสินค้าอุตสาหกรรมหรือบริการ อาจประสบปัญหาจากการมีอำนาจต่อรองที่ไม่เท่าเทียมกัน แต่ผู้ผลิตสินค้าอุตสาหกรรมหรือบริการจะมีปัญหาน้อย

กว่า เนื่องจากไม่มีปัจจัยการผลิตคงที่อย่างเช่นที่ดินเหมือนเช่นกรณีของเกษตรกรรายย่อย จึงสามารถปรับเปลี่ยนการผลิตและผลผลิตให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาดได้รวดเร็วกว่า แต่ขณะเดียวกันผู้ผลิตเหล่านั้นก็ไม่สามารถที่จะผลิตทุกอย่างเพื่อการบริโภคของตนเองได้ เพราะโดยจำกัดความสินค้าอุตสาหกรรมและบริการย่อมไม่สามารถใช้เป็นอาหาร ซึ่งเป็นส่วนสำคัญของปัจจัยเบื้องต้นที่ก่อให้เกิดความสามารถในการพึ่งตัวเองได้ ดังนั้น การเน้นการผลิตเพื่อการพึ่งตัวเองจึงมักจะจำกัดอยู่เฉพาะในกรณีของเกษตรกรรายย่อยเท่านั้น ซึ่งในความเป็นจริงก็คือประชาชนส่วนใหญ่ของโลกซึ่งยังคงเป็นความจริงและคงจะเป็นความจริงต่อไปอีกในอนาคต

สรุปได้ว่า หลักการพึ่งตนเองตามพุทธธรรมส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐกิจศาสตร์กระแสหลัก นั่นก็คือ การเน้นการผลิตเพื่อการบริโภคเองเป็นหลัก โดยเฉพาะเกษตรกรทั่วโลกซึ่งเป็นประชากรส่วนใหญ่และมีจำนวนมาก ไม่สามารถต่อรองราคาสินค้าการเกษตรกับพ่อค้าคนกลางได้ ถ้าหากยังฝืนผลิตสินค้าเกษตรแบบพืชเชิงเดี่ยวเหมือนเช่นปัจจุบันนี้ การใช้หลักการพึ่งตนเองจึงเป็นแนวทางที่ตีเนียนที่เศรษฐกิจระดับมหภาคเดินหน้าไปไม่ได้ แต่เศรษฐกิจระดับจุลภาคก็สามารถเน้นการผลิตเองและใช้เองเฉพาะจำเป็นในครัวเรือน จึงกลับมาจำเป็นอีกครั้ง และสามารถแก้ไขปัญหาได้ต่อกันด้วย เช่น เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ประเทศไทยได้ประสบปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจต้มยำกุ้ง และได้ใช้หลักการพึ่งตนเองแบบวิถีชาวบ้านแบบเศรษฐกิจพอเพียงจึงรอดพ้นจากปัญหานั้นมาได้

๔.๓ หลักความไม่ประมาท

ความไม่ประมาท หรือ “อัปปมาทธรรม” เป็นหลักพุทธธรรมเพื่อที่จะให้บรรลุประโยชน์ ไม่เพิกเฉย ละเลยเอาใจใส่ กระตือรือร้น ขวนขวาย ความเตรียมพร้อม ระวังระไว เร่งทำสิ่งที่ควร เร่งแก้ไขปรับปรุงส่วนที่ควรแก้ไขปรับปรุง เร่งประกอบกิจการที่ตึงาม^๖ หลักความไม่ประมาทเป็นพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐกิจศาสตร์ นั่นก็คือ “ความเสี่ยง” เป็นการเตรียมพร้อมระวังระไว เร่งแก้ไขปรับปรุงส่วนที่ควรแก้ไขปรับปรุง เนื่องจากเศรษฐกิจทุกระดับเกิดความเสี่ยงจากปัจจัยต่าง ๆ ที่ไม่สามารถควบคุมได้ตลอดเวลา ถึงแม้ว่าจะมีการเตรียมการ การคาดการณ์ที่ดีแล้วก็ตาม ความเสี่ยงเกิดขึ้นได้ทุกขณะที่มีการดำเนินงานไป

ตามหลักวิชาเศรษฐศาสตร์จะอธิบายว่า สิ่งใดก็ตามที่มีความเสี่ยงสูงผลตอบแทนที่ได้ก็จะสูงตามไปด้วย มิฉะนั้นจะไม่มีแรงจูงใจที่ก่อให้เกิดพฤติกรรมชอบเสี่ยงขึ้น ในขณะเดียวกันความสูญเสียที่เกิดขึ้นสูงเช่นกัน ภาวะที่มีความเสี่ยงสูงนี้ย่อมทำให้เกิดปัญหาความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจ นักเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไปจึงแบ่งคนออกเป็น ๒ กลุ่ม จำแนกโดยพฤติกรรมที่เกี่ยวกับความเสี่ยง กล่าวคือกลุ่มที่ชอบความเสี่ยงและกลุ่มที่หลีกเลี่ยงความเสี่ยง โดยอธิบายว่าเป็นความพึงพอใจหรืออุปนิสัยตาม

^๖ ๐ง.สศตค. (ไทย) ๒๓/๓๒/๔๙.

ธรรมชาติของแต่ละบุคคลที่จะเลือกอยู่ในกลุ่มใด แต่ถ้าหากใช้หลักพุทธธรรมเข้ามาอธิบาย จะเห็นได้ว่า กรณีที่ควรประพฤติปฏิบัตินั้นมีเพียงกรณีเดียว คือ ความไม่โลภและไม่ประมาท เพราะความโลภนั้นเป็นสาเหตุของความประมาท หรือในความหมายเฉพาะเจาะจงในกรณีนี้ก็คือ “ความเสียว” ซึ่งมีผลถึงความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจในระดับประเทศ อาจเกิดปัญหาวิกฤตเศรษฐกิจได้ เหมือนในกรณีของประเทศไทย ในปี พ.ศ. ๒๕๔๐ โดยที่สาเหตุส่วนหนึ่งของวิกฤตเศรษฐกิจของประเทศไทยในขณะนั้นก็คือ นักลงทุนของไทยมีพฤติกรรมเสี่ยงเนื่องจากความโลภที่อยากได้เงินเป็นจำนวนมากโดยง่ายและใช้เวลาสั้น ปัจจัยกระตุ้นให้เกิดความโลภในขณะนั้นก็คือ การที่สามารถกู้เงินตราต่างประเทศได้โดยเสียดอกเบี้ยในอัตราต่ำ และคาดว่าจะได้ผลตอบแทนจากการเงินในอัตราที่สูง เป็นผลให้เกิดภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ เนื่องจากไม่มีภาคเศรษฐกิจที่แท้จริงรองรับ นอกจากนี้ผู้กู้เงินยังได้รับหลักประกันจากรัฐบาลที่ผูกอัตราแลกเปลี่ยนเงินบาทเอาไว้อย่างใกล้ชิดกับค่าเงินดอลลาร์สหรัฐ ฯ เป็นเหตุให้มีหลักประกันว่าจะไม่ต้องเสี่ยงกับอัตราแลกเปลี่ยนที่อาจจะสูงขึ้นเมื่อจำเป็นต้องใช้หนี้คืน ผลของความโลภและความประมาทในครั้งนั้นมีผลกระทบต่อสภาพการดำรงชีวิตของคนไทยจำนวนมากในสังคมไทย เป็นบทเรียนสำคัญที่จะต้องมีการจดจำไปอีกนานเท่านาน

ตามหลักพุทธธรรม พฤติกรรมที่ถูกต้องมีทางเดียว คือ ไม่โลภและไม่ประมาท นั่นก็คือพยายามกระจายความเสี่ยงออกไปสถานเดียว ซึ่งเป็นแนวคิดที่อยู่เบื้องหลังพระราชดำรัสเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ที่ทรงเน้นความมีเหตุผลและพอเพียงนั่นก็คือไม่โลภ เมื่อไม่มีความโลภก็ไม่จำเป็นต้องมีพฤติกรรมในการเสี่ยงด้วยคำที่ทรงใช้คือ “อย่าตาโต” เกษตรทฤษฎีใหม่คือรูปแบบที่มีการกระจายความเสี่ยงด้วยการปลูกพืชที่มีหลากหลายเพื่อการบริโภคของตนเองเป็นหลัก หลักความไม่ประมาทสามารถนำไปใช้อธิบายสภาพปัญหาทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจริงมาแล้วในประเทศ ย่อมใช้เป็นเครื่องมือในการควบคุมพฤติกรรมทางเศรษฐกิจได้ทุกแขนง ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการผลิตหรือการจำหน่ายสินค้าอุตสาหกรรมและบริการ รวมถึงธุรกิจการเงินและการธนาคาร ตลอดจนการค้าระหว่างประเทศ ประเด็นในเรื่องนี้คือ การบริหารความเสี่ยงที่เหมาะสมซึ่งอย่างน้อยจะต้องทำให้มีการจัดการความเสี่ยงขั้นต่ำ ในที่สุดความไม่โลภและไม่ประมาทจะช่วยให้มีการบริหารจัดการเศรษฐกิจแบบมีเหตุผล ดังเช่นพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ที่ทรงอธิบายความหมายของเศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง ซึ่งถึงแม้จะไม่ช่วยให้ทุกคนร่ำรวยเร็ว แต่ก็ทำให้ทุกคนอยู่ได้โดยไม่เดือดร้อน การรวยเร็วก็คือการเร่งไปหาความทุกข์ที่เร็วยิ่งขึ้นเท่านั้น ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ไร้ซึ่งเหตุผลหรือไร้ปัญญาโดยสิ้นเชิง

สรุปได้ว่า หลักความไม่ประมาทตามพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ นั่นคือ “การเว้นจากความเสียว” การลงทุนทางเศรษฐศาสตร์มีวัตถุประสงค์เพื่อหวังผลกำไรหรือค่าตอบแทน หากกำไรหรือค่าตอบแทนน้อยความเสี่ยงก็น้อย หากกำไรหรือค่าตอบแทนสูงความเสี่ยงก็สูงตาม ปัจจุบันผู้คนส่วนใหญ่มีความโลภมากยิ่งขึ้นซึ่งเกิดจากวิถีการใช้ชีวิตแบบวัตถุนิยม เป็นมนุษย์เงินเดือน

ค่าใช้จ่ายของครอบครัวมีลักษณะแบบเดือนชนเดือน เป็นหนี้บัตรเครดิต เป็นหนี้จากกองทุนกู้ยืมต่าง ๆ และเป็นหนี้เงินกู้รายวัน เป็นต้น ความโลภทำให้เกิดความประมาทและส่งผลให้เกิดความเสี่ยง จนกลายเป็นหนี้สินสะสมตามมา ดังนั้น ความไม่ประมาทในการลงทุนตามพุทธธรรมซึ่งเน้นความไม่โลภ เมื่อไม่โลภก็ไม่ประมาท เมื่อไม่ประมาทก็ไม่มีความเสี่ยง เมื่อไม่มีความเสี่ยงก็ไม่เป็นหนี้สิน

๔.๔ หลักการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

การไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นถือว่าเป็นหัวใจสำคัญของพุทธธรรมในการที่จะดำเนินชีวิตไปตามเส้นทางสายกลาง โดยมุ่งเน้นสันติสุข ความร่มเย็นเป็นสุขของสังคม ความอยู่เย็นเป็นสุขของบุคคล การประสพความก้าวหน้าของชีวิตในโลก^๗ โดยที่บุคคลยึดอภัยวาจา การแสดงออกด้วยพรหมวิหารธรรม มีเมตตากรุณา เป็นต้น เศรษฐศาสตร์เน้นผลประโยชน์ส่วนตนเป็นหลัก เป้าหมายสำคัญที่หน่วยทางเศรษฐกิจ (Economic Agent) ต้องการบรรลุก็คือ ทำอย่างไรถึงจะได้รับอรรถประโยชน์หรือความพอใจสูงสุด ทำอย่างไรถึงจะผลิตให้ได้มากที่สุด ทำอย่างไรถึงจะทำให้ต้นทุนการผลิตต่ำที่สุด และทำอย่างไรที่จะให้มีผลกำไรสูงที่สุด เป็นต้น การทำอย่างไรถึงจะทำให้ได้มากที่สุด (Maximization) หรือมีผลกระทบในทางลบน้อยที่สุด (Minimization) เป็นจุดเน้นโดยปกติของเศรษฐศาสตร์ที่พุ่งเล็งไปที่ผลประโยชน์ส่วนตนเป็นที่ตั้ง ผลลัพธ์จากการเน้นจุดสูงสุดหรือต่ำสุดตลอดเวลาในทางเศรษฐศาสตร์ถือว่าเป็นจุดที่มีประสิทธิภาพสูงสุด เพราะไม่สามารถไปได้ไกลเกินกว่าจุดสูงสุดได้แล้ว หรือจะลดต่ำลงไปกว่าจุดต่ำสุดไม่ได้แล้ว ในทางคณิตศาสตร์มีความหมายว่าความชันของความสัมพันธ์ของเรื่องที่กำลังศึกษา ณ จุดดังกล่าวมีค่าเท่ากับศูนย์ เพราะไม่ว่าจะขยับไปในทิศทางใดก็มีแต่ผลลัพธ์ที่มากกว่า

ถ้าหากเป็นการแข่งขันเอาแพ้เอาชนะกัน ผลรวมจากการแข่งขันดังกล่าวจะเป็นศูนย์ (Zero-Sum Game) นั่นคือ ถ้าหากมีฝ่ายหนึ่งเป็นฝ่ายได้ อีกฝ่ายหนึ่งก็ต้องเสีย เนื่องจากผลลัพธ์นั้นอยู่บนจุดสุดโต่ง (Extreme Point) แล้วนักเศรษฐศาสตร์โดยทั่วไปมักจะตั้งเป้าหมายเอาไว้ที่จุดดังกล่าวเสมอแต่ในความเป็นจริง ด้วยข้อจำกัดของเทคโนโลยีในการจัดการ ผลลัพธ์ต่อสังคมที่จุดใดจุดหนึ่งมักจะไม่ใช่จุดสุดโต่ง ซึ่งหมายความว่ามีโอกาสที่ทุก ๆ ฝ่ายจะได้รับผลประโยชน์ร่วมกันได้ (Win-Win Situation) ยิ่งพอมิ หรืออาจจะมึนนวัตกรรมที่ทำให้ทุกฝ่ายได้ผลประโยชน์ร่วมเพิ่มขึ้น เนื่องจากมีการเพิ่มปัจจัยใหม่เข้ามาประกอบการพิจารณา ยิ่งถ้าหากเปลี่ยนจุดเน้นจากผลประโยชน์ส่วนตนเป็นหลัก มาเป็นการเน้นการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น การแบ่งผลประโยชน์ในลักษณะที่ทุกฝ่ายต่างได้รับประโยชน์ (Win-Win Situation) ก็ยิ่งมีความเป็นไปได้มากขึ้น และถ้าหากจะนำประเด็นข้อจำกัดต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นข้อจำกัดด้านความบีบคั้นที่มีต่อมนุษย์ สิ่งมีชีวิต หรือสิ่งแวดล้อม เข้ามาพิจารณาประกอบในทุก ๆ กิจกรรมที่

^๗ ข.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๖/๒๖๖.

มนุษย์เป็นผู้ลงมือกระทำการด้วยแล้ว ทุกที่ทุกฝ่ายได้รับประโยชน์ไม่จำเป็นจะต้องเป็นจุดที่ด้อยประสิทธิภาพ (Less Efficiency) แต่เป็นจุดที่ดีที่สุดที่สังคมพึงจะได้รับ (Optimization)

การไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นในพุทธธรรมเป็นสิ่งที่ดีที่สุดที่สังคมพึงได้รับ (Optimization) และมีการแบ่งปันผลประโยชน์ในสังคมในลักษณะที่ทุกฝ่ายต่างได้รับผลประโยชน์ (Win-Win Situation) ซึ่งต่างจากวิธีการที่ได้จากการรอบความคิดเศรษฐศาสตร์ คือ เน้นผลลัพธ์ที่จุดสุดโต่ง (Extreme Point) ซึ่งนำไปสู่สถานการณ์ที่เมื่อมีผู้ใดก็จำเป็นต้องมีผู้เสียผลลัพธ์โดยรวมจึงเท่ากับศูนย์ ความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างจุดยืนดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในโลกปัจจุบัน ที่อธิบายว่าความจำกัดของทรัพยากรเป็นความจำกัดโดยเปรียบเทียบ แต่ความจำกัดอย่างสมบูรณ์ (Absolute Limitation) ขึ้นอยู่กับกฎสถานะความวุ่นวาย (Law of Entropy) ซึ่งถึงแม้จะมีพลังงานที่มีระดับความวุ่นวายต่ำ (Exergy) จากดวงอาทิตย์มาช่วยทำให้ความจำกัดอย่างสมบูรณ์กลายมาเป็นความจำกัดโดยเปรียบเทียบ เพื่อความไม่ประมาท และไม่สมควรที่จะคิดถึงผลลัพธ์ที่จุดสุดโต่งอีกต่อไป เพราะที่จุดสุดโต่งนั้น ในที่สุดจะไม่มีผู้ได้รับผลดีอย่างแท้จริง ถึงจะเป็นฝ่ายได้เปรียบหรือฝ่ายที่ได้รับชัยชนะ เพราะถ้าหากระบบนิเวศล่มสลาย สิ่งแวดล้อมที่ได้รับการสนับสนุนจากระบบนิเวศก็จะเสื่อมสลายไปด้วย และในที่สุดก็ไม่สามารถที่จะช่วยให้ชีวิตดำรงอยู่ได้โดยปกติสุข

หลักการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ดีที่สุดสำหรับทุกฝ่าย (Optimality) เป็นกรณี que ทุกคนต่างได้ผลประโยชน์ (Win-Win Situation) เป็นกระบวนการที่ศูนย์กลางของพุทธธรรมที่เล็กน้อย เน้นผลประโยชน์ส่วนตนอย่างสิ้นเชิง อาจจะถูกกล่าวได้ว่า แนวคิดดังกล่าวเป็นประโยชน์แก่มนุษยชาติและสิ่งมีชีวิตทั้งปวงอย่างแท้จริง สมควรที่วิชาเศรษฐศาสตร์ทุกแขนงจะได้เอาไปประยุกต์ใช้ ในความเป็นจริงถึงแม้จะใช้วิธีการวิเคราะห์ตามหลักเศรษฐศาสตร์ ถ้าหากจำเป็นต้องนำปัจจัยที่เป็นข้อจำกัดทั้งหมดเข้ามาพิจารณาประกอบด้วย ผลลัพธ์ในลักษณะสุดโต่ง (Extreme Solution) จะไม่มีทางเกิดขึ้นได้จริง ดังนั้น แนวความคิดในเรื่องผลลัพธ์ที่ดีที่สุดสำหรับทุกฝ่าย (Optimization) นั้นมีอยู่แล้วในวิชาเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก และถ้าหากลดการเพ่งเล็งไปที่ผลประโยชน์ส่วนตนเท่านั้น จุดเน้นในเรื่องผลลัพธ์ที่ดีที่สุดสำหรับทุกฝ่ายก็จะเป็นประเด็นที่เด่นชัดของวิชาเศรษฐศาสตร์ขึ้นมาทันที ทำให้วิชาเศรษฐศาสตร์เป็นวิชาที่รับใช้มนุษยชาติมากกว่าที่จะมีผลในการทำลาย มีสถานะภาพเป็น “วิชา” มากกว่า “อวิชา” อย่างเป็นอยู่ในปัจจุบัน

สรุปได้ว่า หลักการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นตามพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ นั่นก็คือ การทำให้ทุกฝ่ายได้ส่วนแบ่งหรือผลประโยชน์เท่า ๆ กัน เป็นการไม่เอาเปรียบคนอื่น มีความเห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน เอาใจเขามาใส่ใจเรา ทุกฝ่ายได้รับส่วนแบ่งหรือผลประโยชน์เท่ากัน ทำให้การทำงานหรือการลงทุนราบรื่น มีความสุขกันทั้งสองฝ่าย ไม่มีเหตุให้เกิดเรื่องขุ่นเคืองหรือข้อใจซึ่งกันและกัน จนนำไปสู่การไม่วางใจกันและกัน ส่งผลให้มีการหักหลังกันและอาจนำไปสู่

โศกนาฏกรรมตามมา ดังนั้น การไม่เบียดเบียนตนเองและคนอื่นจึงเป็นเรื่องสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ และนำไปสู่การเสริมสร้างหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์

๔.๕ ความซื่อสัตย์สุจริตและhiriโอดตปปะ

ความซื่อสัตย์สุจริต ความละเอียดและเกรงกลัวต่อการกระทำความผิดเป็นพุทธธรรมที่เน้นการมีจิตที่เป็นกุศลหรือมีเจตนาหรือความตั้งใจดีต่อผู้อื่น^๘ เศรษฐศาสตร์ไม่ได้เน้นประเด็นนี้ เพราะเน้นการแสวงหาประโยชน์ให้ตัวเองเป็นสำคัญ ส่วนความซื่อสัตย์สุจริตจะมีหรือไม่มีใช้เรื่องสำคัญ เพราะจะถูกควบคุมโดยสัญญาและการปกป้องผลประโยชน์ของตนเอง แต่มีข้อเท็จจริงของเศรษฐกิจระบบตลาด ซึ่งมีปัจจัยที่สำคัญอยู่ประการหนึ่ง ที่จะให้ตลาดทำหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพและมีต้นทุนเหตุของการตลาดต่ำ (Low Transaction Cost) นั่นก็คือความเชื่อใจซึ่งกันและกัน (Trust) อันเป็นประเด็นการวิจัยที่ได้รับคามนิยมน้อยมากในปัจจุบัน ในฐานะที่เป็นปัจจัยที่ช่วยลดต้นทุนในการจัดการตลาดได้มาก และเป็นทุนทางสังคม (Social Capital) ที่สำคัญ ทั้งนี้เพราะถึงแม้ตลาดจะประกอบไปด้วยกฎเกณฑ์และกติกามากมาย แต่ถ้าหากทุกฝ่ายจ้องแต่จะแสวงหาผลประโยชน์จากกัน จะทำให้การบังคับใช้กฎหมายมีต้นทุนสูงโดยไม่จำเป็น โดยที่ภาระดังกล่าวจะต้องตกเป็นของทั้งผู้ซื้อและผู้ขายอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ส่วนปัจจัยสำคัญที่ช่วยสร้างความไว้วางใจกันได้ก็คือ ความซื่อสัตย์สุจริต ซึ่งส่วนสำคัญเกิดจากกุศลจิตหรือเจตนาที่จะกระทำแต่ในสิ่งที่ดี เนื่องจากความละเอียดหรือมีความเกรงกลัวที่จะทำความผิด

เหตุผลสำคัญของการมีความซื่อสัตย์สุจริต และhiriโอดตปปะ ก็เพราะการมีจิตที่เป็นกุศล ทำแต่ความดี ย่อมทำให้เป็นจิตมีความสะอาดบริสุทธิ์ จิตบริสุทธิ์ย่อมทำให้จิตมีความสงบและมีสติมั่นคงได้ง่าย เป็นรากฐานสำคัญของความสว่าง คือ ปัญญา ซึ่งนำไปสู่การพ้นจากความทุกข์ การนำเอาพุทธธรรมข้อนี้ไปเสริมสร้างหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์อาจมองว่าพวกเพ้อฝัน (Idealist) แต่ถ้าหากสามารถทำได้ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจที่ดีกับความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างมนุษย์ด้วยกันจะเป็นสิ่งเดียวกัน วิชาเศรษฐศาสตร์ เน้นให้คนพยายามแสวงหาความพึงพอใจสูงสุดจากการได้รับ (to have) วัตถุหรือบริการ ซึ่งความจริงแล้วความพึงพอใจอาจเกิดได้จากการอยู่ในสถานที่หรือสภาพแวดล้อมที่ดี (to be) หรือเกิดจากการทำงานที่สร้างสรรค์ (to do) รวมทั้งการมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน (to relate) แต่เนื่องจากนักเศรษฐศาสตร์เน้นแต่ประเด็นการได้รับ (to have) แต่เพียงอย่างเดียว โดยลืมข้อเท็จจริงที่ว่า การมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน หรือหลักความซื่อสัตย์สุจริตและhiriโอดตปปะ ย่อมเป็นที่มาของความพึงพอใจของมนุษย์ได้

การนำพุทธธรรมว่าด้วยเรื่องความซื่อสัตย์สุจริตและhiriโอดตปปะมาอธิบายการส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ พร้อมกับประกอบตัวอย่างความจริงจากธรรมชาติและพฤติกรรมของคนทั่วไป จึงมี

^๘ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๑๖/๔๕๒.

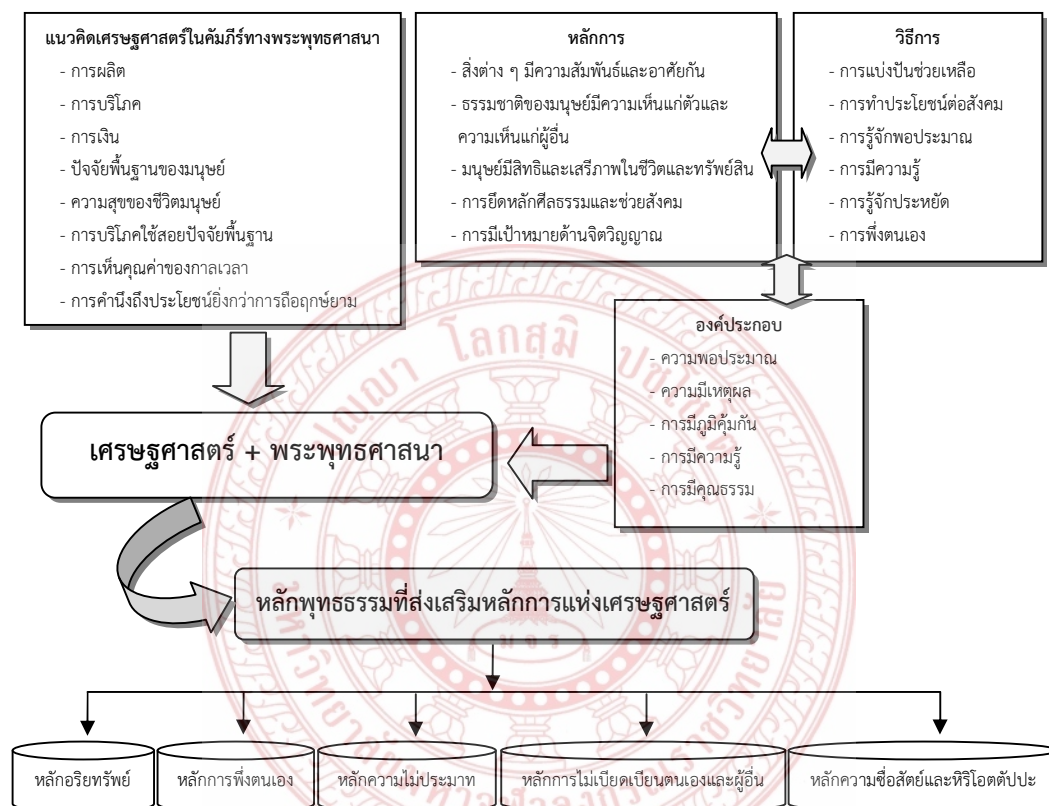
ลักษณะสะท้อนความเป็นจริงได้ดีกว่าหลักเศรษฐศาสตร์ทั่วไป และถ้าหากแนวคิดเศรษฐศาสตร์กระแสหลักยังไม่ปรับปรุงวิธีคิด ก็จะอยู่บนพื้นฐานของความเพ้อฝัน (Idealism) นั่นก็คือ การอยู่บนข้อสมมติฐานอยู่เสมอ เพราะหวังแต่จะเห็นผลการวิเคราะห์ในขั้นสุดท้ายเป็นความจริง จากปัจจัยที่นำมาใช้วิเคราะห์ที่ไม่ครบถ้วนนั่นเอง

สรุปได้ว่า หลักการความซื่อสัตย์สุจริตและhiriโอดตปปะตามพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ นั่นก็คือ การมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน การมีความเชื่อใจซึ่งกันและกัน การลงทุนประกอบธุรกิจในตลาด ผู้ประกอบการส่วนใหญ่จะเน้นการได้รับผลตอบแทน ผลประโยชน์ที่จะได้รับ และกำไรจากการลงทุนให้กับตนเองมากที่สุด จนบางครั้งการมีความซื่อสัตย์สุจริตกับผู้ร่วมลงทุนนั้นขาดหายไป โดยไม่ได้มีความเกรงกลัวหรือละอายต่อบาป (hiriโอดตปปะ) ซึ่งบางครั้งอาจทำให้การประกอบธุรกิจนั้นล้มเหลวและไม่ประสบความสำเร็จ ดังนั้น การมีความซื่อสัตย์สุจริตและhiriโอดตปปะ ทำให้คนมีการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน สร้างการไว้วางใจเชื่อใจซึ่งกันและกัน จนนำไปสู่ความสำเร็จต่อการลงทุน

๔.๖ องค์ความรู้จากงานวิจัย

องค์ความรู้ที่ได้จากงานวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐกิจศาสตร์” ผู้วิจัยได้สรุปจากประเด็นการศึกษาตามวัตถุประสงค์ ดังภาพประกอบที่ ๔.๑

ภาพประกอบที่ ๔.๑
สรุปองค์ความรู้จากการวิจัย

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์” คณะผู้วิจัยได้สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ ดังปรากฏตามรายละเอียดต่อไปนี้

- ๕.๑ สรุปผลการวิจัย
- ๕.๒ อภิปรายผล
- ๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา มีแนวคิดและส่วนที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐศาสตร์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก ดังต่อไปนี้

๑) แนวคิดและทฤษฎีการผลิต การผลิตประกอบไปด้วยปัจจัยทางเศรษฐศาสตร์ ๔ อย่าง ได้แก่ ที่ดิน แรงงาน ทุน และผู้ประกอบการ ซึ่งพระพุทธศาสนาเน้นที่ผู้ประกอบการ เพราะเป็นผู้ตัดสินใจในการผลิตทั้งหมด ต้องเป็นผู้ตัดสินใจดี มีเจตนาที่ดี มีความซื่อตรงต่ออาชีพ ยึดถืออุดมคติ มีสัมมาอาชีวะในการผลิต เว้นมิถจฉวนนิชชา ไม่มุ่งหากำไรหรือประโยชน์ส่วนตน แต่มุ่งหากำไรเพื่อประโยชน์แก่ผู้อื่น (ส่วนรวม) ด้วย และต้องมีปาปณิกธรรม (องค์คุณของพ่อค้า)

๒) แนวคิดและทฤษฎีการบริโภค การบริโภคเป็นการแสวงหา (ซื้อ) สินค้าและบริการ เพื่อสนองต่อความต้องการของตัวเองให้เกิดความพึงพอใจ หรือที่เรียกว่า “อรรถประโยชน์” เมื่อไม่ได้สิ่งของนั้นก็เกิดความกระวนกระวาย และเมื่อได้สิ่งของนั้นแล้วและบริโภคเข้าไปมาก ๆ จะเกิดความพึงพอใจลดลงเรื่อย ๆ หรือเรียกว่า “อรรถประโยชน์ลดน้อยถอยลง” พระพุทธศาสนาสอนเรื่อง “โภชนมัตตัญญุตตา” และ “มัชฌิมาปฏิปทา” คือ การบริโภคไม่มากเกินไปจนทำให้รู้สึกอึดอัด หรือไม่น้อยเกินไปจนทำให้ร่างกายอิดโรย ไม่มีกำลังทำงาน โดยใช้โยนิโสมนสิการควบคุมการบริโภคและความต้องการให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม

๓) แนวคิดและทฤษฎีการเงิน เงินเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการ เป็นมาตรฐานในการเทียบค่า ใช้ชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย พระพุทธศาสนาสอนหลักการแสวงหาทรัพย์ (เงิน) โดยต้องมีภูมฺฐานสัมปทา สมชีวิตา สัมมาอาชีวะ รู้จักประหยัด ขยันสะสมทรัพย์ดุจผึ้งและปลวก งดการใช้จ่ายให้หน้อย และมีวิธีการรักษาทรัพย์ (เงิน) หรือเรียกว่า “อารักขสัมปทา” ได้แก่ พวกโจรไม่พึงลักไปได้ ไฟไม่พึงไหม้ น้ำไม่พึงพัดพาไป ทายาทที่โหดร้ายจะไม่พึงเอาไป เป็นต้น ทั้งนี้จะต้องไม่ตกอยู่ภายใต้

อบายมุข ๖ อันได้แก่ การเสพของมีนเมา การเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน การเที่ยวดูมหรสพ การเล่นการพนัน การคบคนชั่วเป็นมิตร และการหมกมุ่นในความเกียจคร้าน

๔) แนวคิดปัจจัยพื้นฐานของมนุษย์ ทุกคนที่เกิดมาในโลกย่อมปรารถนาความสุขทั้งทางกายและใจ สิ่งที่ทำให้เกิดความสุขนั้นคือปัจจัยพื้นฐาน ๔ ประการ ได้แก่ ๑) อาหาร คือ สิ่งที่คนและสัตว์บริโภคเข้าไปเพื่อบรรเทาความหิวลงไปได้ เพราะความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง สัตว์ทั้งปวงดำรงชีวิตอยู่ได้ก็เพราะอาหาร การทำงานหนักทุก ๆ วัน ก็เพื่อมุ่งหาอาหารให้ดำรงชีพอยู่ได้ ๒) เครื่องนุ่งห่ม คือ วัตถุอาภรณ์สำหรับปกปิดอวัยวะร่างกายให้อบอุ่น ปกปิดอวัยวะสงวนและของลับที่ควรปกปิดไม่ให้เกิดความอาย ปกป้องสัตว์เล็ก แมลง สัตว์มีพิษ เป็นเครื่องประดับตกแต่งร่างกายให้ดูดีมีวัฒนธรรม ๓) ที่อยู่อาศัย คือ ที่พักอาศัย กิน นอน ขับถ่าย สืบพันธุ์ ป้องกันลม แดด ฝน และสัตว์ร้าย ปรับอุณหภูมิให้สบาย เป็นที่พักที่อาศัยพักผ่อนอันสงบสุขมีความสุข สะดวกสบาย ปลอดภัย เป็นดุจเหมือนวิมาน ๔) ยารักษาโรค คือ สิ่งที่นำมาแก้หรือนำมาบำบัดบรรเทาให้หายจากโรคร้ายไข้เจ็บ หรือเรียกว่า “คิลานเภสัช” มี ๓ ชนิด ได้แก่ ๑) รักษาหรือไม่รักษา ก็หาย ๒) รักษาจึงหาย ไม่รักษาตาย ๓) รักษาหรือไม่รักษา ก็ตายสถานเดียว “อาโรคฺยปรมา ลาภา ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง” การไม่มีโรคร้ายไข้เจ็บมาเบียดเบียนถือว่าเป็นลาภอันประเสริฐอย่างยิ่ง เป็นการได้สิ่งที่ดี เป็นกำไรของชีวิต

๕) แนวคิดความสุขของชีวิตมนุษย์ ความสุขที่มนุษย์ควรมี ๔ ประการ ได้แก่ ๑) อุดมสุข สุขเกิดแต่การมีทรัพย์ คือ ความภูมิใจ อิ่มเอิบใจว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตนและโดยชอบธรรม บุคคลที่ขยันทำงานเก็บเงินทองไว้ได้เป็นจำนวนพอเพียงย่อมมีความสบายใจภูมิใจในความพยายามของตน ๒) โภคสุข สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภค คือ ความภูมิใจ อิ่มเอิบใจว่าตนได้ใช้ทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบธรรมนั้นเลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ควรเลี้ยงและบำเพ็ญประโยชน์ ๓) อนนสุข สุขเกิดแต่การไม่เป็นหนี้ คือ ความภูมิใจ อิ่มเอิบใจว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร ควรไม่เป็นหนี้เป็นสุขอย่างไรรู้ คนที่ไม่เป็นหนี้เท่านั้นที่รู้สึกได้ และความเป็นหนี้เป็นทุกข์อย่างไร คนเป็นหนี้เท่านั้นถึงจะรู้ว่าทุกข์ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “อิณาทานํ ทุกฺขํ โลกํ การกู้หนี้เป็นทุกข์ในโลก” ฉะนั้น การไม่เป็นหนี้จึงนับว่าเป็นความสุขสำคัญประการหนึ่ง ๔) อนวัชชสุข สุขเกิดแต่การเป็นผู้ปราศจากโทษ คือ สุขที่เกิดจากการประพฤติสิ่งที่ไม่มีโทษ คือความภูมิใจอิ่มเอิบใจว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่มีความประพฤติบกพร่องเสียหายทั้งทางกาย วาจา และใจ โดยที่ใคร ๆ ก็ตำหนิติเตียนไม่ได้ คนเราจะมีมีความสุขแท้จริงนั้นต้องพึงการทำงานที่ไม่มีโทษ คือไม่ผิดกฎหมาย ไม่ผิดศีลธรรม ไม่เป็นที่ครหาของผู้อื่น

๖) แนวคิดการบริโภคใช้สอยปัจจัยพื้นฐาน สัตว์ทั้งหลายจะดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยอาหาร และถือว่าปัจจัย ๔ คือ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม ยารักษาโรค เป็นปัจจัยเครื่องอาศัยของชีวิต แต่ความสุขที่แท้จริงที่บุคคลต้องการนั้นไม่ใช่เพียงวัตถุเท่านั้น แต่ต้องการความสุขที่แท้จริงอยู่ที่ใจ เกิดจากการควบคุมจิตใจตนเอง ไม่ต้องคอยวิ่งตาม หรือตกเป็นทาสของตัณหาที่คอยอยากได้สิ่งโน้นสิ่งนี้ ไม่รู้จักคำว่า “อึด” คำว่า “พอ” การเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบธรรมการงานที่ทำอยู่จะต้องปราศจากโทษไม่ผิด

ศีลธรรมและกฎหมายบ้านเมือง ไม่เบียดเบียนตนเองและคนอื่นให้เดือดร้อน ต้องถือกุศลแก่ตนเองและคนอื่นให้ได้รับประโยชน์สูงสุด มีความสุขสูงสุดจากงานนั้น ๆ โดยถือเอาประโยชน์ ๒ อย่าง คือ ประโยชน์ในปัจจุบัน และประโยชน์ในภายหน้า การทำความดีไม่ควรมุ่งหวังแต่ประโยชน์ในภายหน้าอย่างเดียว แต่ควรจะได้คำนึงถึงประโยชน์ในปัจจุบันด้วย กล่าวคือ ๑) รู้จักขยันหาทรัพย์ในทางที่ชอบธรรมให้เพิ่มมากขึ้น ๒) รู้จักเก็บรักษาทรัพย์ที่หามาได้นั้นเพื่อเป็นหลักประกันชีวิต ๓) รู้จักคบคนเพื่อให้ทรัพย์นั้นเพิ่มพูน ไม่ให้ไหลออกโดยไม่ถูกต้องเพราะการคบเพื่อนชั่ว ๔) รู้จักดำรงชีวิตให้พอเหมาะ พอดี พอเพียงแต่รายได้ โดยวางแผนใช้จ่ายทรัพย์เพื่อการดำรงชีวิตอย่างรัดกุมไม่ฟุ่มเฟือย

๗) แนวคิดคุณค่าของกาลเวลา พระพุทธศาสนาสอนให้คนตระหนักถึงคุณค่าของเวลา เพราะเวลาเป็นสิ่งที่มนุษย์ได้จากเท่าเทียมกัน แต่อาจจะใช้เวลาของตนไม่เหมือนกันจึงทำให้วิถีชีวิตของแต่ละคนแตกต่างกันออกไป มีพระพุทธดำรัสตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย พวกเธออย่าปล่อยขณะให้ผ่านพ้นไป เพราะคนที่ปล่อยขณะให้ผ่านไปย่อมเศร้าโศกในภายหลัง เวีย่อมผ่านพ้นไปเหมือนขณะนั้นแหละ กาลเวลาย่อมกินสรรพสัตว์พร้อมด้วยตัวของมันเอง” กาลเวลาเป็นสิ่งที่สะสมไม่ได้ เป็นสิ่งที่ผ่านไปเรื่อย ๆ ผ่านแล้วก็ผ่านไป ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อีก ผู้ที่ฉลาดจะใช้เวลาให้เป็นประโยชน์มากที่สุด ไม่ปล่อยเวลาให้เสียเปล่าโดยมิได้ประโยชน์ ไม่พลัดวันประกันพรุ่ง ไม่ใช่ข้ออ้างต่าง ๆ ที่มาจากอาการเกียจคร้าน เป็นต้น มีความขยันหมั่นเพียรในการทำงาน มุ่งมั่นกับการงานที่ทำอยู่เสมอ ผู้ฉลาดมีปัญญาย่อมกำหนดและจัดทำดำเนินการไปตามความเหมาะสม ไม่รีบด่วนในการที่ควรช้า และไม่ชักช้าในกาลที่ควรรีบด่วน การงานต่าง ๆ ที่ทำย่อมประสบความสำเร็จเกิดประโยชน์โภคผล เกิดความเจริญรุ่งเรือง และทำให้มีความสุขอีกด้วย

๘) แนวคิดการคำนึงถึงประโยชน์ยิ่งกว่าการถือฤกษ์ยาม ตามหลักพระพุทธศาสนาไม่สรรเสริญการถือฤกษ์ยามในการทำงาน ให้ถือประโยชน์ที่จะพึงได้เป็นสำคัญ เพราะในการทำงาน จุดหมายสำคัญอยู่ที่ประโยชน์ที่เกิดจากการงานนั้น ๆ การถือฤกษ์ยามเป็นเรื่องทำให้เสียประโยชน์ ไม่ว่าจะ เป็นฤกษ์ดี ยามใด เวลาใด ถ้ามองว่าเป็นประโยชน์ เป็นฤกษ์ดี ก็จะเป็นประโยชน์ ก็จะเป็นฤกษ์ดี พระพุทธศาสนาสอนเรื่องกรรมคือการกระทำ ควรทำการงานที่จะก่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น โดยไม่ต้องรอคอยฤกษ์ยาม แต่ให้ดูช่วงจังหวะที่จะลงมือทำแล้วจะได้ประโยชน์สูงสุดเป็นสำคัญ ส่วนการถือฤกษ์ยามที่เป็นมงคลในงานมงคลตามประเพณีต่าง ๆ ก็อนุวัติตามความเชื่อในสังคมนั้น ๆ

๕.๑.๒ หลักการวิธีการและองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา

๑) หลักการเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวกับเศรษฐศาสตร์ นำมาจัดเป็นหลักการและเกี่ยวข้องกับกิจกรรมทางด้านเศรษฐศาสตร์ มี ๕ ประการ ดังนี้

๑.๑) การที่สิ่งต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันและต้องอาศัยกัน มนุษย์กับมนุษย์ มนุษย์กับสิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติมีความสัมพันธ์และต้องอาศัยกันในการอยู่รอด กิจกรรมหรือพฤติกรรมทางเศรษฐกิจต้องเป็นไปอย่างสอดคล้องเกื้อกูลไม่ทำร้ายหรือไม่เบียดเบียนตัวมนุษย์เอง รวมทั้งไม่

เปียดเบียนหรือทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสังคมหรือผู้อื่น การดำเนินการเกี่ยวกับเศรษฐกิจจะต้องมีลักษณะเป็นองค์รวม ใส่ใจในทุกองค์ประกอบที่เกี่ยวข้อง ต้องคำนึงถึงสิ่งรอบข้างเสมอ

๑.๒) ธรรมชาติของมนุษย์มีทั้งความเห็นแก่ตัวและความเห็นแก่ผู้อื่น ความเห็นแก่ตัวหรือความโลภแม้จะถูกมองว่าเป็นความต้องการฝ่ายชั่ว แต่พระพุทธศาสนาก็มีแนวคิดคล้ายกับแนวคิดของอติเม สมิต ที่เห็นว่า ความเห็นแก่ตัวสามารถทำให้เกิดประโยชน์แก่ผู้อื่นได้ เพราะความต้องการที่เป็นต้นเหตุก็ทำให้คนทำความดีหรือกุศลธรรมได้ ความเห็นแก่ตัวหรือต้นเหตุเป็นความต้องการที่สามารถทำให้เกิดผลเสียได้มากมาย จึงควรมีการควบคุมและพัฒนาให้กลายเป็นความต้องการแบบฉันทะที่เห็นแก่ผู้อื่น อันจะนำไปสู่ประโยชน์สุขทั้งส่วนตัวและส่วนรวมได้ดีกว่าและมากกว่า

๑.๓) มนุษย์มีสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและทรัพย์สิน สิทธิเสรีภาพในพระพุทธศาสนาเป็นแนวคิดที่มีรากฐานอยู่บนแนวคิดเรื่องกรรมซึ่งเป็นหลักความยุติธรรมตามธรรมชาติ ใครทำอะไรย่อมได้รับสิ่งนั้น สิทธิและเสรีภาพในพุทธศาสนาจึงอยู่ภายใต้กรอบของศีลธรรม คือ ต้องมีความชอบธรรมในการได้กรรมสิทธิ์และการใช้เสรีภาพ เสรีภาพตามแนวพุทธศาสนาจึงมีขอบเขตจำกัด ไม่ใช่ทำอะไรก็ได้ แต่ต้องทำโดยมีหลักศีลธรรมหรือความชอบธรรมกำกับอยู่ จึงจะเป็นเสรีภาพที่ถูกต้อง

๑.๔) การยึดหลักศีลธรรมและการช่วยเหลือสังคม เศรษฐศาสตร์แนวพุทธควรหลีกเลี่ยงการทำทุจริตต่าง ๆ มีการหลอกลวง ฉ้อโกง และทำร้ายผู้อื่น เป็นต้น แล้วประกอบแต่อาชีพที่สุจริตไม่คดโกง หรือทำร้ายใคร เมื่อนำคำสอนเรื่องกรรมและบุญบาปมาประกอบเข้าด้วยกันยิ่งสื่อให้เห็นว่าการดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์ต้องไม่ผิดศีลธรรมใด ๆ และในทางตรงกันข้ามควรเลือกซื้อช่วยเหลือผู้อื่นหรือสังคมด้วย ไม่ใช่แค่ไม่ผิดศีลธรรมอย่างเดียว นอกจากคำสอนเรื่องทานที่สอนให้เชื่อเพื่อผู้อื่นแล้วยังมีอีกหลายคำสอนที่เน้นการช่วยเหลือผู้อื่นหรือสังคม เช่น ทิศา ๖ อิทธิบาท ๔ และศีล ๕ เป็นต้น

๑.๕) การมีเป้าหมายด้านจิตวิญญาณ การจะพัฒนาคุณภาพชีวิตและคุณค่าทางจิตวิญญาณต่าง ๆ ต้องอิงอาศัยการปฏิบัติตามหลักศีลธรรม การดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์จึงต้องมีหรืออาศัยทั้งเรื่องศีลธรรมและจิตวิญญาณเป็นหลักการสำคัญในการขับเคลื่อนให้ดำเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล จึงกล่าวได้ว่า หลักการทางจิตวิญญาณของพุทธศาสนาเป็นทั้งเป้าหมายและเกณฑ์หรือกรอบสำหรับการดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์ สันโดษ คือ ความรู้จักพอ ไม่โลภมาก และมีตัณญา คือ ความรู้ประมาณ หรือ ความพอดี ความพอเพียง จึงเป็นคุณธรรมที่เป็นทั้งเป้าหมายและเป็นกรอบสำหรับการดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์

๒) วิธีการเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา วิธีการทางเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ มีวิธีการสำคัญ แบ่งออกเป็น ๗ ประการ ดังนี้

๒.๑) ความร่วมมือและการแบ่งปันช่วยเหลือ

๒.๒) การดำเนินการภายในกรอบของศีลธรรมและการทำประโยชน์ต่อสังคม

๒.๓) การทำงานโดยมีคุณค่าทางจิตวิญญาณเป็นแรงกระตุ้น

- ๒.๔) ใช้วิธีการแบบสายกลางที่เรียบง่าย รู้จักพอ และรู้จักประมาณ
- ๒.๕) การใช้ปัญญา ความรู้ ความมีเหตุผล และความรอบคอบ
- ๒.๖) การรู้จักประหยัดและการออม
- ๒.๗) การพึ่งตนเอง

๓) องค์ประกอบเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา มีองค์ประกอบสำคัญ แบ่งออกเป็น ๕ ประการ ดังนี้

- ๓.๑) ความพอประมาณ ไม่น้อยเกินไป ไม่มากเกินไป โดยไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น เช่น ความพอประมาณในการผลิตและการบริโภค
- ๓.๒) ความมีเหตุผล การตัดสินใจโดยพิจารณาถึงความเป็นเหตุเป็นผลจะส่งผลดีต้องพิจารณาถึงเหตุที่เกี่ยวข้องรวมทั้งคำนึงถึงผลที่อาจเกิดขึ้นอย่างรอบคอบ
- ๓.๓) การมีภูมิคุ้มกัน การเตรียมความพร้อมเพื่อรับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นได้ เช่น การไม่กู้เงินโดยไม่จำเป็น และการไม่ทำอะไรที่มีความเสี่ยง
- ๓.๔) การมีความรู้ หรือความรอบรู้ การมีความรู้ทางวิชาการหรือมีข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งที่ตนเองดำเนินการอยู่เป็นอย่างดี
- ๓.๕) มีคุณธรรม มีการตระหนักในด้านคุณธรรม และมีคุณธรรมต่าง ๆ เช่น ความซื่อสัตย์ เป็นต้น

๕.๑.๓ วิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์

๑) หลักอริยทรัพย์ เป็นทรัพย์อันประเสริฐ เป็นที่พึงได้ในโลกหน้า เป็นสิ่งที่ฝังแน่นอยู่ในจิตใจของเรา ได้แก่ สัทธา ศีล ทิธี โอตตปปะ พาหุสัจจะ จาคะ และปัญญา การมีสัทธาคือความเชื่อในการเลือกซื้อสินค้าและบริการต้องประกอบด้วยปัญญาพิจารณาไตร่ตรองจนรอบคอบถึงข้อดีและข้อเสียของสินค้านั้นก่อนตัดสินใจซื้อ ศีลคือข้อพึงละเว้น การเป็นผู้ผลิตที่ดีจะต้องคำนึงถึงคุณประโยชน์และโทษของสินค้านั้นก่อนทำการผลิตและต้องมีจริยธรรมของผู้ผลิต ทิธีโอตตปปะคือความละเอียดและเกรงกลัวต่อบาป ผู้ผลิตไม่ควรแสวงหากำไรจากการผลิตสินค้าที่ไม่ได้คุณภาพให้กับลูกค้าซึ่งเป็นการเอาเปรียบลูกค้า การเป็นผู้ผลิตที่ดีควรมีความละเอียดและเกรงกลัวต่อบาปที่จะทำให้คนอื่นเดือดร้อน การผลิตสินค้าที่มีคุณภาพจะทำให้ผู้อื่นมีความสุข พหุสัจจะคือความเป็นผู้ได้ยินได้ฟังมามาก สามารถนำสิ่งที่ดีมีประโยชน์จากที่ได้ยินได้ฟังมา มาใช้พัฒนาสินค้าและผลิตภัณฑ์ให้มีคุณภาพเพื่อผู้บริโภค หรือผู้บริโภคได้รับรู้ข่าวสารและข้อมูลต่าง ๆ แล้วนำมาพิจารณาประกอบการตัดสินใจเลือกซื้อสินค้าและบริการ จาคะคือความเสียสละ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้กับผู้อื่นหรือธุรกิจอื่น ไม่ผูกขาดอยู่แต่เพียงผู้เดียว หรือมีการรวมหัวกันทางการค้า จนทำให้ผู้บริโภคได้รับผลกระทบเกิดความเดือดร้อน ปัญญาคือ ความรอบรู้ ความรู้ชัด ผู้ผลิตสินค้าและบริการต้องเป็นผู้รู้สิ่งใดเป็นประโยชน์และสิ่งใดมีโทษในการผลิต ผู้บริโภคต้องเป็นผู้มีความรู้ รู้จักพิจารณา สามารถพิจารณาเลือกซื้อสินค้าที่มีคุณภาพ มีประโยชน์ต่อ

ตนเองและได้มาตรฐานจึงจะทำให้การดำรงชีพมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

๒) หลักการพึ่งตนเอง เน้นการผลิตเพื่อการบริโภคเองเป็นหลัก เป็นการไม่ต้องเป็นภาระแก่ผู้อื่นและหมู่คณะ ต้องมีความเพียรพยายามฝึกฝนตนเองให้ดีอยู่เสมอ เน้นการผลิตเองและบริโภคเองตามความจำเป็น หากเหลือกินเหลือใช้ค่อยจำหน่าย โดยการดำเนินตามพระราชดำริสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๙ ซึ่งเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ประเทศไทยได้ประสบปัญหาวิกฤติเศรษฐกิจต้มยำกุ้ง และได้ใช้หลักการพึ่งตนเองแบบวิถีชาวบ้านแบบเศรษฐกิจพอเพียงจึงรอดพ้นจากปัญหานั้นมาได้

๓) หลักความไม่ประมาท การเว้นจากความเสี่ยง เพื่อหวังผลกำไรหรือค่าตอบแทนสูง ๆ จากการลงทุน เป็นการทำตนอยู่บนความไม่ประมาท นักธุรกิจส่วนใหญ่ชอบความท้าทายต้องการกำไรมาก ๆ เป็นรากฐานแห่งความโลภทำให้เกิดความประมาทและส่งผลนำไปสู่ความเสี่ยงและอาจจะกลายเป็นหนี้สิน ขาดทุน หรือธุรกิจล้มละลาย เป็นต้น การเว้นจากความเสี่ยงจากการลงทุนจึงเป็นเหตุของการไม่ประมาทนั่นเอง

๔) หลักการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น นักธุรกิจทุกคนต้องการกำไรสูงสุดให้กับตนเองและบริษัท หากได้กำไรมากเป็นการแสดงความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ ทุกฝ่ายจึงเกิดการแย่งผลประโยชน์กันเกิดขึ้น ซึ่งจะมีทั้งฝ่ายได้ผลประโยชน์และอีกฝ่ายเสียผลประโยชน์อยู่เสมอในแวดวงธุรกิจ การไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นเป็นหลักทางพระพุทธศาสนาที่สอนว่าหากทั้งสองฝ่ายได้ผลประโยชน์เท่ากันมีความสุขเท่ากันทั้งสองฝ่าย ต่างฝ่ายต่างได้ผลประโยชน์เหมือนกัน การทำธุรกิจครั้งต่อไปจะเกิดความราบรื่น ไม่มีการขัดแย้งประโยชน์ ทั้งสองฝ่ายได้ผลประโยชน์และทั้งสองฝ่ายไม่มีฝ่ายเสียผลประโยชน์

๕) หลักความซื่อสัตย์สุจริตและhiriโอดัตตปะ การทำธุรกิจ ผลประโยชน์และกำไรสูงสุดจะมาเป็นอันดับแรกเสมอ นักธุรกิจส่วนใหญ่ในโลกของการลงทุนจะไม่มี ความซื่อสัตย์และhiriโอดัตตปะ หากได้ประโยชน์หรือกำไรมากกว่าที่เคยได้รับก็พร้อมจะเปลี่ยนแปลงหรือหักหลังผู้ร่วมประกอบการหรือร่วมอุดมการณ์เสมอ พระพุทธศาสนาสอนให้มีความซื่อสัตย์ต่อกัน มีhiriโอดัตตปะละอายและเกรงกลัวต่อบาปจากการกระทำความชั่วของตนเอง การทำธุรกิจร่วมกันกับบุคคลอื่นหากมีความละอายและเกรงกลัวต่อบาปซึ่งจะทำให้คนอื่นได้รับความเดือดร้อนเสียหายจะส่งผลดีทั้งสองฝ่ายคือตนเองและผู้อื่น นั้นอาจทำให้ได้รับผลย้อนกลับในทางที่ดี ซึ่งอาจตรงกันข้ามกับการที่คิดไม่ดีกับบุคคลอื่น ความซื่อสัตย์ต่อผู้ร่วมลงทุนเป็นสิ่งจำเป็นอย่างมากที่จะทำให้ธุรกิจดำเนินการไปด้วยความราบรื่น หากไม่ซื่อสัตย์ต่อผู้ร่วมลงทุน สักวันหนึ่งผู้ร่วมทุนเหล่านั้นอาจจะแค้นแค้นและเอาคืนในวันใดวันหนึ่งอย่างแน่นอน

๕.๒ อภิปรายผล

จากผลการวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์” พบว่า แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ประกอบไปด้วย ๑) แนวคิดการผลิต โดยเน้นที่ผู้ประกอบการเพราะเป็นผู้ตัดสินใจใช้ปัจจัยการผลิตทั้งหมด ต้องเป็นผู้มีเจตนาดี มีความซื่อสัตย์ ต่ออาชีพ เว้นจากมีจฉาวฉินชา มีสัมมาอาชีพะในการผลิต ไม่แสวงหากำไรมากเกินไป ๒) แนวคิดการบริโภค โดยเน้นการรู้จักพอประมาณในการบริโภค หรือ โภชนเมตตถยุดา และ มชฌิมาปฏิบัติ โดยใช้หลักโยนิโสมนสิการควบคุมการบริโภคในระดับที่เหมาะสม ๓) แนวคิดการเงิน โดยเน้นหลักอุฏฐานสัมปทา สมชีวิตา และอารักขสัมปทา และเว้นจากอบายมุข ๖ ได้แก่ การเสพของมีนเมา การเที่ยวไปตามตรอกชอกชอยในเวลากลางคืน การเที่ยวคุ่มหรัสพ การเล่นการพนัน การคบคนชั่วเป็นมิตร และการหมกมุ่นในความเกียจคร้าน ๔) แนวคิดปัจจัยพื้นฐานของมนุษย์ โดยเน้นปัจจัย ๔ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ๕) แนวคิดความสุขของชีวิตมนุษย์ โดยเน้นความสุขที่มนุษย์ควรมี ๔ อย่าง ได้แก่ สุขเกิดแต่การมีทรัพย์ สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภค สุขเกิดแต่การไม่เป็นหนี้ สุขเกิดแต่การเป็นผู้ปราศจากโทษ ๖) แนวคิดการบริโภคใช้สอยปัจจัยพื้นฐาน โดยเน้นการรู้จักขยันหาทรัพย์ในทางที่ชอบธรรมให้เพิ่มมากขึ้น รู้จักเก็บรักษาทรัพย์ที่หามาได้นั้นเพื่อเป็นหลักประกันชีวิต รู้จักคบคนเพื่อให้ทรัพย์เพิ่มพูน รู้จักดำรงชีวิตให้พอเหมาะ พอดี พอเพียง ใช้จ่ายทรัพย์เพื่อการดำรงชีวิตรัดกุมไม่ฟุ่มเฟือย ๗) แนวคิดคุณค่าของกาลเวลา โดยเน้นตระหนักถึงคุณค่าของเวลาที่มนุษย์ทุกคนมีเท่าเทียมกัน ไม่สามารถสะสมไว้ได้ เป็นสิ่งที่ผ่านไปเรื่อย ๆ ผ่านแล้วก็ผ่านไป ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อีก ๘) แนวคิดการคำนึงถึงประโยชน์ยิ่งกว่าการถือฤกษ์ยาม โดยเน้นการไม่ถือฤกษ์ยามในการทำงาน การถือฤกษ์ยามทำให้เสียประโยชน์ ฤกษ์ใด เวลาใด ยามใด สามารถทำงานได้หมดและเป็นประโยชน์ได้หมด ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาศิริวัฒน์ อริยมณี (จันตะ) ได้ศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจากมุมมองของพระพุทธศาสนา” พุทธธรรมที่สนับสนุนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมี ๔ อย่าง ได้แก่ ๑) หลักพุทธธรรมสนับสนุนการผลิต ประกอบด้วย สุขของคฤหัสถ์, ความไพบูลย์, ขุมทรัพย์สี่อย่าง, ประโยชน์ของมนุษย์, ปรีเยสนาหรือการแสวงหา, แนวทางแห่งความสำเร็จมั่งคั่งด้วยโภคทรัพย์ โดยชอบธรรมของคฤหัสถ์ และเบญจศีลเบญจธรรม ๒) หลักพุทธธรรมสนับสนุนการบริโภค ประกอบด้วย ปัจจัย ๔, เป้าหมายของการบริโภค, สันโดษ, การจัดสรรทรัพย์ให้เป็นหลักแห่งความตั้งมั่นของตระกูล และอบายมุข ๓) หลักพุทธธรรมสนับสนุนการแลกเปลี่ยน ประกอบด้วย หลักอภิวัจฉิตศีล, คุณสมบัติของนักการค้าที่ดี, เหตุที่ทำให้การค้าขาดทุนและได้กำไร และอัปมาทธรรม ๔) หลักพุทธธรรมสนับสนุนการจัดสรรการจัดการผลผลิต ประกอบด้วย หลักการสนับสนุนการเจริญเติบโต และหลักกอดติ ๔

^๑ พระมหาศิริวัฒน์ อริยมณี (จันตะ), วิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจากมุมมองของพระพุทธศาสนา, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗, หน้า ๑๗๘-๑๗๙.

หลักการเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา มี ๕ อย่าง ได้แก่ ๑) การที่สิ่งต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กัน และต้องอาศัยกัน ๒) ธรรมชาติของมนุษย์มีทั้งความเห็นแก่ตัวและความเห็นแก่ผู้อื่น ๓) มนุษย์มีสิทธิ และเสรีภาพในชีวิตและทรัพย์สิน ๔) การยึดหลักศีลธรรมและการช่วยเหลือสังคม ๕) การมีเป้าหมายด้าน จิตวิญญาณ สอดคล้องกับงานวิจัยของ ปรีชา ช่างขวัญ^๒ ได้ศึกษาเรื่อง “ทุนนิยมกับพระพุทธศาสนา” การถือผลประโยชน์เป็นความดีสูงสุดทำให้เห็นว่า คนเราต้องแข่งขันเพื่อผลประโยชน์ โดยเป็นการ แข่งขันแบบทำลายล้างอย่างปราศจากขอบเขต ใช้ได้ทั้งการหลอกลวง การทำร้ายคู่แข่ง การไม่เคารพ ผู้อื่นหรือไม่คำนึงถึงผู้อื่น การทำธุรกิจจึงเป็นเหมือนสงครามที่ปราศจากความกรุณาปราณี โดยถือเงินว่า มีค่ากว่าคุณธรรม และไม่สนใจประโยชน์หรือความเสียหายของสังคม วิธีการเศรษฐศาสตร์ตามหลัก พระพุทธศาสนา มีวิธีการสำคัญ ๗ อย่าง ได้แก่ ๑) ความร่วมมือและการแบ่งปันช่วยเหลือ ๒) การดำเนินการ ภายใตกรอบของศีลธรรมและการทำประโยชน์ต่อสังคม ๓) การทำงานโดยมีคุณค่าทางจิตวิญญาณเป็น แรงกระตุ้น ๔) ใช้วิธีการแบบสายกลางที่เรียบง่าย รู้จักพอ และรู้จักประมาณ ๕) การใช้ปัญญา ความรู้ ความมีเหตุผล และความรอบคอบ ๖) การรู้จักประหยัดและการออม ๗) การพึ่งตนเอง สอดคล้องกับ งานวิจัยของ พระมหาสมโภช จิตตญาณ (ศรีพันธ์)^๓ ได้ศึกษาเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์ตามแนว พระไตรปิฎก” พระไตรปิฎกได้เน้นเรื่องการพัฒนาชีวิตและสังคม โดยอาศัยปัจจัยที่เข้าไปช่วยบำบัด ความต้องการของมนุษย์ เพื่อพัฒนาชีวิตและสังคมให้เหมาะสมเรียบง่าย มีอาหารที่เหมาะสม มีภาพ สังคมที่เหมาะสม มนุษย์จะต้องใช้จิตใจเป็นตัวนำพฤติกรรม มีการใช้ชีวิตโดยอาศัยเครื่องอุปโภคบริโภค เป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจ โดยไม่เบียดเบียนตนเองและสังคม แสวงหาทรัพย์ การใช้ทรัพย์ การแบ่งปัน เศรษฐทรัพย์ องค์ประกอบเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา มี ๕ อย่าง คือ ๑) ความพอประมาณ ไม่น้อยเกินไป ไม่มากเกินไป ๒) ความมีเหตุผล คำนึงถึงผลที่อาจเกิดขึ้นอย่างรอบคอบ ๓) การมีภูมิคุ้มกัน รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นได้ ๔) การมีความรู้ หรือความรอบรู้ มีข้อมูลเกี่ยวกับสิ่ง ที่ดำเนินการอยู่เป็นอย่างดี ๕) มีคุณธรรม ตระหนักในด้านคุณธรรม เช่น ความซื่อสัตย์ สอดคล้องกับ งานวิจัยของ ทิพย์ภวิษณ์ ไสชาติ^๔ ได้ศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์ค่านิยมบริโภคตามแนวพระพุทธศาสนา” การบริโภคตามแนวพุทธใช้ปัญญาในการพิจารณาไตร่ตรองทั้งก่อนและหลังบริโภค รู้จักสิ่งที่เป็น ประโยชน์อย่างแท้จริง โดยใช้หลักโภชนาการสามเส้า คือ การกินอาหารที่เหมาะสมกับร่างกาย เกื้อกูลต่อ สุขภาพ และโภชนาการที่ถูกต้อง คือ การรู้จักประมาณในการบริโภค ไม่กินมากเกินไปหรือน้อย

^๒ ปรีชา ช่างขวัญยืน, “ทุนนิยมกับพระพุทธศาสนา”, วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๔๕), หน้า ๘.

^๓ พระมหาสมโภช จิตตญาณ (ศรีพันธ์), ศึกษาวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์ตามแนวพระไตรปิฎก, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๕, หน้า ๘๗-๘๘.

^๔ ทิพย์ภวิษณ์ ไสชาติ, วิเคราะห์ค่านิยมบริโภคตามแนวพระพุทธศาสนา, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๗, หน้า ๙๐-๙๒.

จนเกินไป แต่ให้กินพอดีกับความต้องการของร่างกาย หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่ง เศรษฐศาสตร์ มี ๕ อย่าง คือ ๑) หลักอริยทรัพย์ เป็นทรัพย์อันประเสริฐ ฝังแน่นอยู่ในจิตใจของคนเรา ได้แก่ สัทธา ศีล หิริ โอตตปปะ พาหุสัจจะ จาคะ และปัญญา ๒) หลักการพึ่งตนเอง ผลิตเพื่อบริโภคเอง เพียรพยายามฝึกฝนตนเองให้ดีอยู่เสมอ ๓) หลักความไม่ประมาท เว้นจากความเสื่อง ทำตนอยู่บนความ ไม่ประมาท ไม่แสวงหาความทำหายและผลกำไรจำนวนมาก ๆ ๔) หลักการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ทุกฝ่ายเกิดความพอใจได้ผลประโยชน์เท่ากัน มีความสุขกันทุกฝ่าย ๕) หลักความซื่อสัตย์สุจริตและ หิริโอตตปปะ มีความละเอียดและเกรงกลัวต่อบาปไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อนจากการผลิตสินค้า และบริการ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์^๕ ได้ศึกษาเรื่อง “การใช้การสร้างตัวชีวิต เพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียง โดยเปรียบเทียบกับหลักพุทธศาสตร์” มัชฌิมาปฏิปทา โยนิโสมนสิการ และอัปมาทธรรม มีความสัมพันธ์กับคุณลักษณะด้านความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมี ภูมิคุ้มกันที่ดี โดยมีมัชฌิมาปฏิปทากับความพอประมาณเป็นวิธีการในการพัฒนาตน โยนิโสมนสิการกับ ความมีเหตุผล เป็นเรื่องอำนวยความสะดวกการพัฒนาตน และอัปมาทธรรมกับการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี เป็นเรื่องกำกับการพัฒนาตน และสอดคล้องกับงานวิจัยของ พุทธิตา รักพงษ์^๖ ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ : ศึกษาเฉพาะกรณีโกควิภาค ๔” มนุษย์ในทางเศรษฐกิจมีเหตุผลเป็น ของตนเอง สนใจประโยชน์ของตน อาศัยแรงผลักดันนั้นกระตุ้นให้เกิดการผลิตการบริโภค การตลาดการ ลงทุน การออมทรัพย์ และการประหยัด ซึ่งเป็นการแข่งขันกันทางวัตถุ เพื่อให้ถึงจุดหมายคือความมั่นคง ทางวัตถุ การเว้นจากอบายมุขเป็นการจัดสรรทรัพยากรลงในอัตละประโยชน์ คือ ประโยชน์ในวัตถุ ประโยชน์ในทางธรรม และประโยชน์ในทางปัญญา หลักโกควิภาค ๔ คือ การใช้จ่ายทรัพย์โดยจัดสรร เป็น ๔ ส่วน ได้แก่ ๑ ส่วน ใช้จ่ายเลี้ยงตัวเอง เลี้ยงคนที่ควรบำรุงตามหลักทศ ๖ และทำประโยชน์ ๒ ส่วน ใช้ลงทุนประกอบการงาน อีก ๑ ส่วนเก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น การปฏิบัติตามโกควิภาค ๔ มีคุณค่าใน ฐานะเป็นหลักในการใช้จ่ายทรัพย์ให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ตนเอง บุคคลรอบข้าง และในทางเศรษฐกิจ พระพุทธศาสนาถือว่าความสุขทางเศรษฐกิจมิใช่การใช้ทรัพย์สินเพียงอย่างเดียว แต่อยู่ที่วิธีการที่ได้มา และการบริหารจัดการ

^๕ พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์, การใช้การสร้างตัวชีวิตเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียง โดยเปรียบเทียบกับ หลักพุทธศาสตร์, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๙, หน้า บทคัดย่อ.

^๖ พุทธิตา รักพงษ์, การศึกษาเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ : ศึกษาเฉพาะกรณีโกควิภาค ๔, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑, หน้า ๒๙.

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

ผลจากการศึกษาวิจัยเรื่องการวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ ทำให้ทราบถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีความสอดคล้องกับหลักเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งมีความเหมือนกันและแตกต่างกันบางประเด็น โดยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

๑) การเปรียบเทียบหลักธรรมทางพระพุทธศาสนากับหลักเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เป็นการเปรียบเทียบหลักการที่มีความแตกต่างกัน จุดมุ่งหมายของหลักการไม่เหมือนกัน ดังนั้น หากจะกล่าวหาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่มุ่งหวังผลประโยชน์ส่วนตัวจึงไม่เป็นธรรม

๒) จุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาและเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก คือ ใช้สิ่งของที่มีอยู่หรือทรัพยากรที่มีจำกัดให้เกิดประโยชน์มากที่สุด หากจะกล่าวหาว่าเศรษฐศาสตร์กระแสหลักใช้ทรัพยากรที่มีอยู่สิ้นเปลืองจึงไม่เป็นธรรม

๓) พระพุทธศาสนาเน้นการปล่อยวาง ละเว้น ทำจิตใจให้สงบบริสุทธิ์ตามวิถีของผู้สละการครองเรือนแล้ว เศรษฐศาสตร์กระแสหลักเน้นการแสวงหาผลกำไร ประโยชน์ที่จะได้รับ วุ่นวายตามวิถีของผู้ยังอยู่กับเรือน เพื่อปากท้องและการดำรงชีพของมวลวาทสการกล่าวหาว่าเศรษฐศาสตร์กระแสหลักแสวงหาผลกำไร และผลประโยชน์เป็นที่ตั้งจึงไม่เป็นธรรม

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

ในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไปควรศึกษาชุมชนต้นแบบ หรือวัดต้นแบบ ที่นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ หรือวิธีการของชุมชนต้นแบบที่ใช้การแก้ไขปัญหาและดำเนินการตามแนวทางเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ได้แก่

๑) ควรศึกษารูปแบบ วิธีการ กระบวนการ องค์กรประกอบ และการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจตามแนวทางเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ โดยศึกษาชุมชนต้นแบบที่ใช้แนวทางเศรษฐกิจแนวพุทธจนประสบผลสำเร็จ

๒) ควรศึกษาวิธีการนำหลักเศรษฐศาสตร์แนวพุทธซึ่งเป็นเศรษฐศาสตร์กระแสรอง มาใช้แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจระดับประเทศในยามที่กฎและทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลักไม่สามารถแก้ปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจได้

๓) ควรศึกษากฎและทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่มีความคล้ายกันกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา นำมาประยุกต์ใช้อธิบายการแก้ปัญหาเศรษฐกิจยุคใหม่

บรรณานุกรม

๑. ภาษาบาลี - ไทย:

๑.๑ ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

๑.๒ ข้อมูลทุติยภูมิ

๑.๒.๑ หนังสือ

แก้ว ชิตตะขบ. พุทธธรรมเพื่อส่งเสริมเศรษฐกิจ. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ,
๒๕๕๐.

คณะอนุกรรมการขับเคลื่อนเศรษฐกิจพอเพียง. **ประมวลคำในพระบรมราโชวาทพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ตั้งแต่พุทธศักราช ๒๕๓๓-๒๕๕๖ ที่เกี่ยวข้องกับเศรษฐกิจพอเพียง.** กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๕๙.

ชลวิทย์ เจียรจิตต์. ศาสนากับการพัฒนา. นนทบุรี: บริษัท ดีไซน์ ดีไลท์ จำกัด, ๒๕๖๐.

ณรงค์ ธนาวิภาส. **หลักเศรษฐศาสตร์.** พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: บริษัทวิทย์พัฒน์ จำกัด, ๒๕๖๐.

ติรณ พงศ์มพัฒน์. **เศรษฐศาสตร์บนทางสายกลาง.** นนทบุรี: หจก.โรงพิมพ์วัชรินทร์ พี.พี., ๒๕๖๐.

นราทิพย์ ชุตินวงศ์. **หลักเศรษฐศาสตร์ I : จุลเศรษฐศาสตร์.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

ปณิศา มีจินดา. **พฤติกรรมผู้บริโภค.** กรุงเทพฯ: บริษัท ธรรมสาร จำกัด, ๒๕๓๓.

ประเวศ วะสี. **พระพุทธศาสนาทุนอันยิ่งใหญ่เพื่อพัฒนาประเทศไทย.** สมุทรปราการ: บริษัท ออฟเซ็ทพลัส จำกัด, ๒๕๕๙.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต). **ธรรมะกับการทำงาน.** กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, ๒๕๔๓.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม.** กรุงเทพฯ: กรมการศาสนา, ๒๕๔๖.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ.** กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๕.

พระมหาอุทธนา นรเชฎโฐ. **หลักการพึ่งตนเองในพุทธศาสนากับแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๕๗.

พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์. **การใช้การสร้างตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียงโดยเปรียบเทียบกับพุทธเศรษฐศาสตร์.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

มนีรัตน์ ภิญญานาถฤกษ์ และคณะ. **หลักเศรษฐศาสตร์มหภาคเบื้องต้น.** กรุงเทพฯ: บริษัท เอช. เอ็น. กรุ๊ป จำกัด, ๒๕๕๓.

วัชรระ งามจิตรเจริญ. **แนวคิดในการนำเศรษฐกิจเชิงพุทธศาสนาสู่การปฏิบัติ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

วิรุณสิริ ใจมา. **เศรษฐศาสตร์จุลภาค ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

วิวัฒน์ชัย อัดถากร. **เอกสารประกอบการสอนวิชาการระบบเศรษฐกิจของไทย**. เอส แอนด์ จี กราฟฟิค: กรุงเทพฯ, ๒๕๓๙.

วิณา ลีลาประเสริฐศิลป์. **เศรษฐศาสตร์จุลภาค**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. สงขลา: บริษัท นำศิลป์โฆษณา จำกัด, ๒๕๕๖.
สมเด็จพะพุทธโฆษาจารย์ (ป.อ.ปยุตโต). **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๑. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระพุทธศาสนาของธรรมสภา, ๒๕๕๙.

สำราญ อิ่มจิตต์. **เศรษฐปรัชญาในพุทธศาสนา**. กรุงเทพฯ: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๗.

เสรี พงศ์พิศ. **ร้อยคำที่ควรรู้**. กรุงเทพฯ: พลังปัญญา, ๒๕๔๗.

อดุลย์ จาตุรงค์กุล และคณะ. **พฤติกรรมผู้บริโภคฉบับมาตรฐาน**. กรุงเทพฯ: บริษัท วิรัตน์ เอ็ดดูเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๙.

อภิชัย พันธเสน. **พุทธเศรษฐศาสตร์ : วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๘.

๑.๒.๒ บทความ

นพพร เรืองสกุล. **“ชีวิตที่พอดี”**, สกุลไทยรายสัปดาห์. ปีที่ ๕๓ (มกราคม ๒๕๕๐): ๓๒-๓๔.

ปรีชา ช่างขวัญเย็น. **“ทุนนิยมกับพุทธศาสนา”**, วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๔๕): ๘.

พัลลภ กฤตยานวัช. **“พุทธเศรษฐศาสตร์เพื่อความมั่นคงและความสุขของชีวิต”**, ธอส. สานฝันเพื่อบ้านเพื่อคุณ ธนาคารอาคารสงเคราะห์. ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๕๗ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๕๒): ๓๐-๓๑.

พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์. **“หลักพุทธธรรมและปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง”**, ธอส. สานฝันเพื่อบ้านเพื่อคุณ ธนาคารอาคารสงเคราะห์. ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๕๗ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๕๒): ๓๓-๓๔.

สุข เจริญรัตน์. **“พระพุทธศาสนากับเศรษฐกิจ”**, ธอส. สานฝันเพื่อบ้าน เพื่อคุณ ธนาคารอาคารสงเคราะห์. ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๕๗ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๕๒): ๑๕-๑๖.

สุนทร บุญญาธิการ. **“บ้านพอเพียง”**, ธอส. สานฝันเพื่อบ้าน เพื่อคุณ ธนาคารอาคารสงเคราะห์. ปีที่ ๑๕ ฉบับที่ ๕๗ (เมษายน-มิถุนายน ๒๕๕๒): ๕๓.

สุภาวดี นัมคณิสรมณ์. **“ธุรกิจกับพุทธจริยศาสตร์”**, วารสารพุทธศาสนศึกษา. ปีที่ ๓ (มกราคม-เมษายน ๒๕๓๙): ๓๗.

๑.๒.๓ รายงานการวิจัย

ทิพย์ภวิษณ์ ไสชาติ. วิเคราะห์ค่านิยมบริโภครตามแนวพระพุทธศาสนา. รายงานวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พระมหาอุทตนา ศิริวรรณ. ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทไทยในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

: กรณีศึกษาชุมชนบ้านสามขา ตำบลคำป่าหลาย อำเภอเมือง จังหวัดมุกดาหาร.

รายงานวิจัย สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๔.

พระมหาสมโภช จิตติญาณ (ศรีพันธ์). ศึกษาวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์ตามแนวพระไตรปิฎก. รายงานวิจัย

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์. การใช้การสร้างตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียง โดยเปรียบเทียบกับ

หลักพุทธศาสตร์. รายงานวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พุทธิตา รักพงศ์. การศึกษาเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ : ศึกษาเฉพาะกรณีภาควิภาค ๔. รายงานวิจัย

มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๑.

มนูญ มุขประดิษฐ์ . มัชฌิมาปฏิบัติในพระไตรปิฎกกับทางสายกลางในแนวคิดเศรษฐกิจ พอเพียงอัน

เนื่องมาจากพระราชดำริ. รายงานวิจัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

สุนทรภรณ์ เตชะพะโลกุล. เศรษฐศาสตร์แนวพุทธกับวิถีทางพัฒนาของไทย. รายงานวิจัย

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.

๒. ภาษาอังกฤษ:

๒.๑ SECONDARY SOURCES:

๒.๑.๑ Books

Alexander H. Shand. *Free Market Morality: The Political economy of the Austrian school*. London: Routledge, 1990.

Ayn Rand. *Capitalism: The Unknown Ideal*. New York: Penguin Books, 1967.

Bentham, Jeremy. *An introduction to the principles of morals and legislation*. Garden City, N.Y. : Doubleday, Doran & Company, 1950.

E.F. Schumacher. *Small is beautiful, economics as if people mattered*. New York: Harper & Row Publishers, 1973.

Irvin B. Tucker, *Survey of Economics*, 8th, Mason: South-Western, 2013.

Layard, Richard. *Happiness: Lessons from a New Science*. London: Penguin Books, 2005.

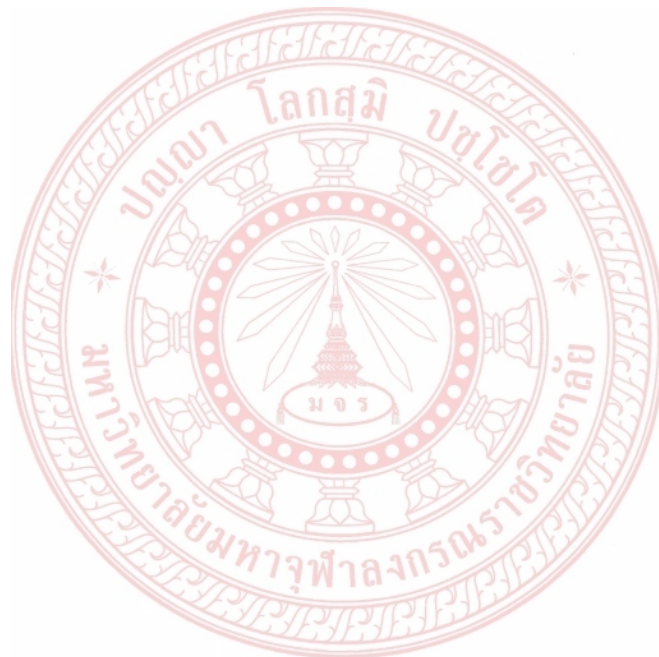
Richard B. Gregg. *A Philosolhy of Indian Economic Developpment*. Ahmedabad :Navajivan Publishing house, 1958.

Sloan and Zurcher. **Dictionary of Economics**. London: Barnes and Nobles, 1966.

๒.๑.๒ Articles

Helena Norberg-Hodge. “Buddhist Engagement in the Globle Economy”, **The Buddhist Review Tricycle**. Vol. 19 No. 4 (1997): 20-25.

Pryor, Frederic. “A Buddhist Economic System-in Practice : The Rules of State Policy Making of the Ideal Kings Sought a 'Middle Way' Between Right and Left”, **American Journal of Economics and Sociology**. Vol. 50 No. 1 (1991): 17-32.

ภาคผนวก ก

บทความวิจัย

การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์
 Analysis of Dhamma Principle Towards Promotion of Economics

พระคมสัน จิตเมธโส, ผศ.*

พระครูปริมาณุรักษ์, รศ.ดร.**

ดร.เอนก ไยอินทร์***

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาหลักการวิธีการและองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา ๓) เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร โดย ๑) รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร หนังสือ ตำรา และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อศึกษาแนวคิดเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ๒) รวบรวมข้อมูลจากเอกสาร พระไตรปิฎก อรรถกถา ตำรา และเอกสารต่าง ๆ เพื่อศึกษาหลักการ วิธีการ องค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์

ผลการวิจัยพบว่า

๑) แนวคิดเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ได้แก่ การผลิต การบริโภค การเงิน ปัจจัยพื้นฐานของมนุษย์ ความสุขของชีวิตมนุษย์ การบริโภคใช้สอยปัจจัยพื้นฐาน คุณค่าของกาลเวลา และการคำนึงถึงประโยชน์ยิ่งกว่าการถือฤกษ์ยาม

* อาจารย์ประจำภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ทุนอุดหนุนวิจัย** ปีงบประมาณ ๒๕๖๐.

** อาจารย์ประจำภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ทุนอุดหนุนวิจัย** ปีงบประมาณ ๒๕๖๐.

*** อาจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, **ทุนอุดหนุนวิจัย** ปีงบประมาณ ๒๕๖๐.

๒) หลักการ ได้แก่ สิ่งต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันและต้องอาศัยกัน มนุษย์มีความเห็นแก่ตัว และความเห็นแก่ผู้อื่น มนุษย์มีสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและทรัพย์สิน การยึดหลักศีลธรรมและการช่วยเหลือสังคม การมีเป้าหมายด้านจิตวิญญาณ วิธีการ ได้แก่ การแบ่งปันช่วยเหลือ การทำประโยชน์ต่อสังคม การรู้จักพอประมาณ การมีความรู้ การรู้จักประหยัด และการพึ่งตนเอง องค์กรประกอบ ได้แก่ ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกัน การมีความรู้ และมีคุณธรรม

๓) หลักพุทธธรรมส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ ได้แก่ หลักอริยทรัพย์ หลักการพึ่งตนเอง หลักความไม่ประมาท หลักการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น และหลักความซื่อสัตย์และหิริโอตตปปะ

คำสำคัญ: การวิเคราะห์, พุทธธรรม, หลักการ, พุทธเศรษฐศาสตร์,

ABSTRACT

The research entitled “analysis of Dhamma principle towards promotion of Economics” were for (1) to study the concept of Economics in the scripture of Buddhism, (2) to study the method and factors of Economics according to Buddhism, (3) to analyze the Dhamma principle towards promotion of economics. A research methodology was a qualitative research through (1) collecting the information from the documentary for studying the concept of Economics in the scripture of Buddhism, to study the principle, method and factors of Economics according to Tipitaka, books, textbooks and related research, (2) analyzing the Dhamma principle with Economics.

The Findings of Research were found as following :

(1) The Economics concepts in the scripture of Buddhism were the production, consumption, finance, basic necessity of humans, happiness of human life, basically factor of consumption, value of time and focus on usefulness more than astrology.

(2) The principles such as related depend things, selfish humans and other usefulness, human rights and freedom in life and assets, to rely on morality and to help the society, to have the target on spirit. The method such as to share and to make the public benefit, to have the moderation, to have the knowledge, to have the economy and self-reliance. The factors are such as the moderation, to have the reasonableness, immunity, to have the knowledge and to have the morality.

(3) The Dhamma principle towards promotion of economics such as the noble treasures principle, self reliance principle, carelessness principle, principle of no violence to own self and others and honesty principle and moral shame and moral dread.

Keywords: Analysis, Dhamma Principle, Principle, Buddhist Economics

บทนำ

ท่ามกลางความสับสนอลหม่านทางการเมือง ในโลกยุคสมัยใหม่ที่เทคโนโลยีทันสมัยเปลี่ยนแปลงรวดเร็วอยู่ตลอดเวลา มนุษย์ทั่วโลกต่างหลงใหลไขว่คว้าสิ่งที่ตนเองยังเอื้อมไม่ถึง เช่น ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสูงขึ้น การลงทุนมากขึ้น มาตรฐานการครองชีพสูงขึ้น ฯลฯ โดยหลงไปว่าสิ่งเหล่านี้คือจุดมุ่งหมายในชีวิตของตน โลกวัตถุนิยมและบริโภคนิยมได้ให้คำแนะนำกับการแสวงหาผลประโยชน์และความสุขที่เป็นความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากจึงถูกมองในแง่ดีจนละเลยการเสพติดความทะยานอยากและการก้าวข้ามมาตรฐานทางคุณธรรมและจริยธรรม โลกที่พึงความทะยานอยากจึงเป็นพิษต่อคุณธรรมของมนุษย์และความสงบสุขของสังคม^๑ มนุษย์เป็นผู้สร้างความทุกข์ขึ้นมาเองและเมื่อมนุษย์เป็นผู้สร้างความทุกข์เพราะเหตุที่ไม่พยายามเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริงตามธรรมชาติ มนุษย์ก็สามารถจะทำให้ตนเองพ้นทุกข์ กลับไปทำความความเข้าใจธรรมชาติตามความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง^๒ เงินทองมีค่าอย่างมากสำหรับคนจน รายได้ที่มีมากขึ้นย่อมทำให้คนจนมีความสุขมากขึ้น จนกระทั่งรายได้มากจนถึงระดับหนึ่งแล้ว เงินทองอาจจะมีผลน้อยมากหรือซื้อความสุขไม่ได้^๓ มนุษย์ทุกคนต้องการความพึงพอใจสูงสุดที่ได้บริโภคสินค้าและบริการ และความพึงพอใจไม่มีที่สิ้นสุด ยิ่งตอบสนองยิ่งเพิ่มความต้องการ และถ้ายิ่งรุนแรงขึ้นมักจะเป็นกิจกรรมที่เห็นแก่ตัว ควบคุมได้ยาก ต้องการอยากจะมีการแข่งขัน อยากมี อยากเป็น อยากเสพ เมื่อความอยากล้นใจอาจลืมนึกความยุติธรรม ความเจริญทางด้านวัตถุอาจรุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว ควบคู่ไปกับความอยากที่เพิ่มขึ้น แต่คุณค่าทางด้านจิตใจเสื่อมโทรมลง และมีผลกระทบต่อระบบการจัดสรรวัตถุนิยมและโครงสร้างทางสังคมในส่วนอื่น ๆ อีกด้วย

^๑ ตีรณ พงศ์มพัฒน์, เศรษฐศาสตร์บนทางสายกลาง, (นนทบุรี: หจก.โรงพิมพ์วัชรินทร์ พี.พี., ๒๕๖๐), หน้า ๒๐.

^๒ อภิชาติ พันธเสน, พุทธเศรษฐศาสตร์ : วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๘), หน้า ๒.

^๓ Layard, Richard, Happiness: Lessons from a New Science, (London: Penguin Books, 2005), P.70.

โลกสมัยใหม่ที่มีโลกตะวันตกเป็นผู้นำขับเคลื่อนการพัฒนาด้วยความคิดวัตถุนิยม บริโภคนิยม โดยอาศัยความโลภเป็นตัวกระตุ้น ดังที่ฝรั่งพูดว่า “Greed in good” หรือ “ความโลภเป็นของดี”^๔ เพราะความอยากกระตุ้นให้เกิดการพัฒนา คิดค้นคว้าหาความรู้เพื่อสร้างความร่ำรวย ทำให้โลกเจริญที่ว่าเจริญนี้คือสามารถผลิตวัตถุสิ่งของและเทคโนโลยีต่าง ๆ แต่ขณะเดียวกันความโลภก็นำไปสู่การเอารัดเอาเปรียบ แย่งชิง ชัดแย้งรุนแรง และทำลายสิ่งแวดล้อม ดังที่เกิดสงครามต่าง ๆ รวมทั้งสงครามโลก ๒ ครั้งในศตวรรษที่แล้ว^๕ การพัฒนาตามแนวทางวัตถุนิยมบริโภคนิยมแนวตะวันตกที่ขับเคลื่อนด้วยโลกจริต นำไปสู่การเสียสมดุลอย่างรุนแรงทุก ๆ ทาง ทั้งชีวิต เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ทุนนิยมคือระบบสังคมที่ยึดหลักการยอมรับสิทธิของปัจเจกชน (Individual Rights) รวมทั้งสิทธิหรือกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สิน (Property Rights) เป็นระบบที่ทรัพย์สินทุกอย่างมีผู้ครอบครองเป็นเจ้าของอย่างเป็นทางการส่วนตัว^๖ ส่วนมากทุกคนมีชีวิตหรือปรารถนาที่จะมีชีวิตเพื่อตนเอง ข้อเท็จจริงนี้ไม่ได้รับกวนชีวิตทางสังคม แต่สนับสนุนชีวิตทางสังคม เพราะการทำให้ชีวิตของปัจเจกบุคคลสมบูรณ์ยิ่งขึ้นจะเป็นไปได้ก็ต่อองอาศัยสังคม นี่คือความหมายที่แท้จริงของคำสอนที่ว่า “ความเห็นแก่ตัว” (Egoism) เป็นกฎพื้นฐานของสังคม^๗ การรู้จักช่วยเหลือ แบ่งปัน เกื้อกูลต่อกันในสังคมทั้งในการบริโภค การผลิต การพัฒนาที่ยั่งยืน การคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อสังคม เป็นการดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์แนวพุทธที่ตั้งอยู่บนความสมดุลของสรรพสิ่ง^๘

การวิจัยในครั้งนี้จะเกิดประโยชน์กับนักเศรษฐศาสตร์ทางเลือกที่หลบหลีกการใช้เครื่องมือเศรษฐศาสตร์กระแสหลักแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจเกี่ยวกับปากท้องของชาวบ้าน โดยใช้หลักธรรมะทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ร่วมกับนโยบายของรัฐที่เป็นเครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์มหภาค เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความเข้มแข็งพึ่งพาตนเองได้ มีความเห็นใจซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน จนเกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ทำให้สังคมน่าอยู่ เศรษฐกิจฐานรากพัฒนาต่อไปได้

^๔ สำราญ อิมจิตต์, เศรษฐปรัชญาในพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๘๕-๘๖.

^๕ ประเวศ วะสี, พระพุทธศาสนาทุนอันยิ่งใหญ่เพื่อพัฒนาประเทศไทย, (สมุทรปราการ: บริษัท ออฟเซ็ทพลัส จำกัด, ๒๕๕๙), หน้า ๑๘.

^๖ Ayn Rand, *Capitalism: The Unknown Ideal*, (New York: Penguin Books, 1967), P.19.

^๗ Alexander H. Shand, *Free Market Morality: The Political economy of the Austrian school*, (London: Routledge, 1990) P.75.

^๘ ชลวิทย์ เจียรจิตต์, ศาสนากับการพัฒนา, (นนทบุรี: บริษัท ดีไซน์ ดีไลท์ จำกัด, ๒๕๖๐), หน้า ๑๓๕.

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
- ๒) เพื่อศึกษาหลักการวิธีการและองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา
- ๓) เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) มีขั้นตอนการดำเนินการตามลำดับ โดยใช้วิธีการรวบรวมข้อมูลจากหนังสือ ตำรา รายงานวิจัย เอกสารต่าง ๆ และพระไตรปิฎกนำมาวิเคราะห์แยกหมวดหมู่ของเนื้อหาให้ชัดเจน

๑. การศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study)

ทำการศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้องจากการศึกษาหนังสือ ตำรา รายงานวิจัย วารสาร และบทความวิชาการ ที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา

๒. เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา

การดำเนินการตามโครงการวิจัยดังกล่าว เน้นการศึกษาวิเคราะห์เอกสารที่มีส่วนเกี่ยวข้องและคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ หนังสือและตำราเศรษฐศาสตร์ รายงานวิจัย บทความวิชาการ เอกสารต่าง ๆ และพระไตรปิฎก เป็นต้น เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สำคญนำมาเปรียบเทียบ วิเคราะห์เอกสารและนำมาอ้างอิงเป็นข้อค้นพบ (Findings) เกิดความน่าเชื่อถือ (Reliability) และความเหมาะสมด้านภาษา (Wording)

๓. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการศึกษาเอกสารแล้วนำมาวิเคราะห์ข้อมูล เพื่อให้ได้ข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากหนังสือและตำราเศรษฐศาสตร์ รายงานวิจัย บทความวิชาการ เอกสารต่าง ๆ และพระไตรปิฎก เป็นต้น

๔. การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารและวรรณกรรมต่าง ๆ ทำการวิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลอย่างเป็นระบบ โดยเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในวิธีการ หลักการ และองค์ประกอบต่าง ๆ ตามข้อเท็จจริง ทั้งในเชิงเหตุและผล ในลักษณะของการพรรณานำไปสู่คำตอบในการศึกษาและสรุปให้เห็นถึงหลักพุทธธรรมที่เสริมสร้างหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์

๕. การนำเสนอผลการศึกษาวิจัย

การนำเสนอข้อมูลเป็นลักษณะการพรรณนาความ (Descriptive Presentation) การพรรณนาประกอบรูปภาพ ประกอบการบรรยายกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับแนวคิดเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์

ทางพระพุทธศาสนา หลักการ วิธีการ และองค์ประกอบเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ เพื่อนำองค์ความรู้จากเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาหรือเศรษฐศาสตร์แนวพุทธที่ได้จากการวิจัยไปขยายผลและนำไปใช้กับชุมชน เพื่อพัฒนาจิตใจประกอบกับการทำอาชีพเลี้ยงตนเองและครอบครัวต่อไป

สรุปผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ ๑ แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า

๑) การผลิตมุ่งเน้นความซื่อตรงต่ออาชีพ มีสัมมาอาชีพะในการผลิต เว้นมิถวาณิชาชา ไม่มุ่งหากำไรหรือประโยชน์ส่วนตน และต้องมีปาปณิกกรรม (องค์คุณของพ่อค้า) ๒) การบริโภคต้องใช้โยนิโสมนสิการควบคุมความต้องการให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม ๓) การเงิน เน้นการใช้อารักขสัมปทา รักษาทรัพย์ที่หามาได้และเว้นจากอบายมุข ๖ ๔) ปัจจัยพื้นฐานของมนุษย์ทุกคนต้องการความสุขจากปัจจัยพื้นฐาน ๔ อย่าง ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค ๕) ความสุขของชีวิตมนุษย์เกิดจาก อตฺถิสุข สุขเกิดแต่การมีทรัพย์ โภคสุข สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภค อนนฺนสุข สุขเกิดแต่การไม่เป็นหนี้ และ อนวัชชสุข สุขเกิดแต่การเป็นผู้ปราศจากโทษ ๖) การบริโภคใช้สอยปัจจัยพื้นฐาน สัตว์ทั้งหมดดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยอาหาร ต้องการความสุขที่แท้จริงที่เกิดจากใจโดยการควบคุมจิตใจตนเอง ไม่ต้องคอยวิ่งตามหรือตกเป็นทาสของตัณหา ๗) คุณค่าของกาลเวลา มนุษย์ทุกคนมีเวลาเท่าเทียมกัน ไม่ควรปล่อยให้ผ่านไป จงเป็นผู้ฉลาดใช้เวลาให้เป็นประโยชน์มากที่สุด

วัตถุประสงค์ที่ ๒ หลักการวิธีการและองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า

๑) หลักการ ประกอบด้วย (๑) การที่สิ่งต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันและต้องอาศัยกัน การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติจึงต้องคำนึงถึงสิ่งรอบข้างอยู่เสมอ (๒) ธรรมชาติของมนุษย์มีทั้งเห็นแก่ตัวและความเห็นแก่ผู้อื่น ทำความเห็นแก่ตัวให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น (๓) มนุษย์มีสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและทรัพย์สิน การได้กรรมสิทธิ์และการใช้เสรีภาพต้องมีความชอบธรรม (๔) การยึดหลักศีลธรรมและการช่วยเหลือสังคม หลักเลี้ยงการทำทุจริตต่าง ๆ ประกอบอาชีพที่สุจริตไม่คดโกง หรือทำร้ายผู้อื่น (๕) การมีเป้าหมายด้านจิตวิญญาณ เป็นผู้ที่มีความรู้จักพอ ไม่โลภมาก ความรู้ประมาณ ความพอดี

๒) วิธีการ ประกอบด้วย การแบ่งปันช่วยเหลือ การทำประโยชน์ต่อสังคม การรู้จักพอประมาณ การมีความรู้ การรู้จักประหยัด และการพึ่งตนเอง

๓) องค์ประกอบ ประกอบด้วย ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกัน การมีความรู้ และมีคุณธรรม

วัตถุประสงค์ที่ ๓ หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ ผลการวิจัยพบว่า

๑) หลักอริยทรัพย์ เป็นทรัพย์ภายในที่ส่งเสริมให้ทำความดีต่อคนอื่น ได้แก่ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ โดยมีปัญญาประกอบความเชื่อ ละเว้นสิ่งที่เป็นโทษมหันต์ต่อการบริโภค สิ่งผิดกฎหมาย ละอายและสะดุ้งกลัวต่อบาปจากการเอาเปรียบผู้อื่น กระทำไม่ดี หรือการกดขี่ผู้บริโภค รับฟังข้อมูลข่าวสาร มีความรู้ในผลิตภัณฑ์นั้น ๆ ไม่หลงไปตามลาง ยศ สรรเสริญ สุขและไม่ตรี มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ บริจาคให้ทานแก่ผู้อื่นโดยไม่ผูกขาดราคา ไม่แก่งกำไรจนมากเกินไป มีปัญญาความรอบรู้ เข้าใจการลงทุน เข้าใจการทำธุรกรรมทางเศรษฐกิจ เข้าใจกฎของธรรมชาติการดำเนินการเศรษฐกิจหรือวัฏจักรธุรกิจ

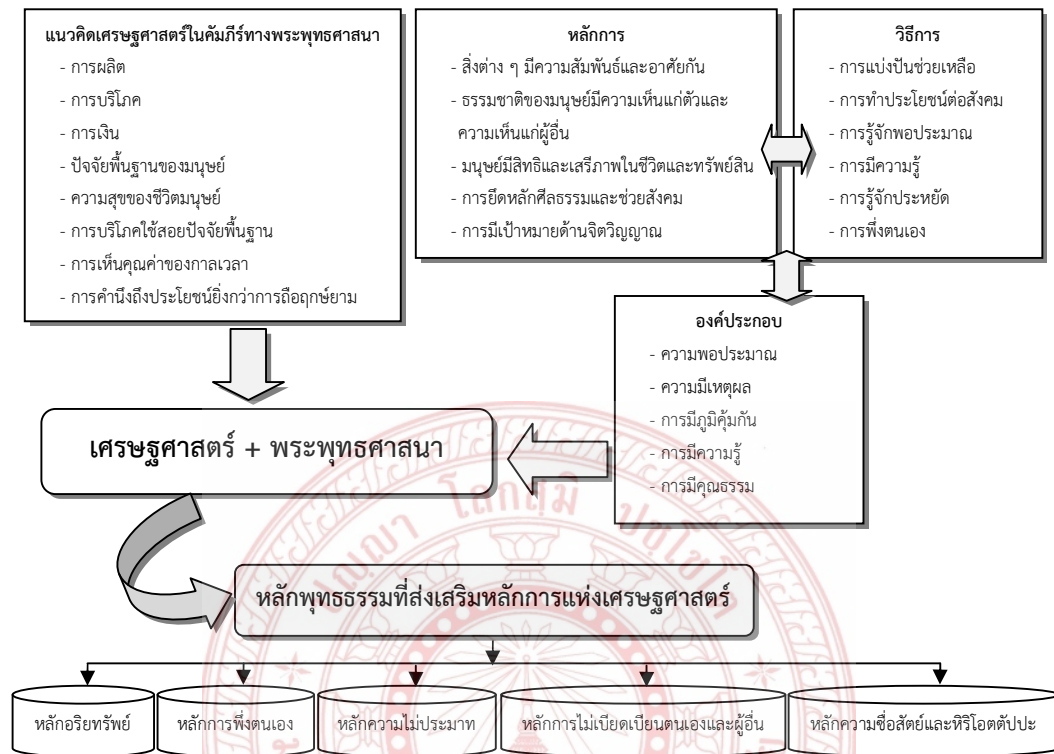
๒) หลักการพึ่งตนเอง เน้นการผลิตเพื่อบริโภคเองเป็นหลัก ฝึกฝนตนเองให้ดี มีความเพียรพยายาม ไม่เป็นภาระของผู้อื่นและหมู่คณะ

๓) หลักความไม่ประมาท เน้นการไม่เข้าไปยุ่งกับความเสี่ยง ซึ่งเป็นปัจจัยที่ควบคุมไม่ได้ สามารถเกิดความผิดพลาดได้ทุกขณะที่มีการดำเนินงาน ความเสี่ยงสูงจะมีผลตอบแทนสูง ความเสี่ยงต่ำผลตอบแทนก็จะต่ำด้วย การตั้งอยู่ในหลักอ้อมมาธรรมจึงเหมาะสมและทำให้ชีวิตดีงาม

๔) หลักการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น การทำให้ทุกฝ่ายได้ส่วนแบ่งหรือผลประโยชน์เท่า ๆ กัน ไม่เอาเปรียบผู้อื่น ไม่หักหลังผู้อื่น เอาใจเขามาใส่ใจเรา จะทำให้การทำงานหรือการทำธุรกรรมทางเศรษฐกิจราบรื่นประสบความสำเร็จ

๕) หลักความซื่อสัตย์และหิริโอตตปปะ การมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน การมีความเชื่อใจซึ่งกันและกัน โดยมีความเกรงกลัวหรือละอายต่อบาปในสิ่งที่ตนเองจะทำทุจริตลงไป ยับยั้งความอยากได้ อยากมีจนเกินเหตุความจำเป็นจนทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน เป็นการสร้างความเชื่อใจและนำไปสู่ความสำเร็จ การทำธุรกรรมทางเศรษฐกิจ

องค์ความรู้จากการวิจัย

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิจัยเรื่อง “การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐกิจศาสตร์” พบว่า แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ประกอบไปด้วย ๑) แนวคิดการผลิต โดยเน้นที่ผู้ประกอบการเพราะเป็นผู้ตัดสินใจใช้ปัจจัยการผลิตทั้งหมด ต้องเป็นผู้มีเจตนาดี มีความซื่อสัตย์ ต่ออาชีพ เว้นจากมิฉฉาวฉินชา มีสัมมาอาชีพะในการผลิต ไม่แสวงหากำไรมากจนเกินไป ๒) แนวคิดการบริโภค โดยเน้นการรู้จักพอประมาณในการบริโภค หรือ โภชนเมตตถยุดา และ มชฌิมาปฏิบัติ โดยใช้หลักโยนิโสมนสิการควบคุมการบริโภคในระดับที่เหมาะสม ๓) แนวคิดการเงิน โดยเน้นหลักอุฏฐานสัมปทา สมชีวิตา และอารักขสัมปทา และเว้นจากอบายมุข ๖ ได้แก่ การเสพของมีนเมา การเที่ยวไปตามตรอกซอกซอยในเวลากลางคืน การเที่ยวดูมหรสพ การเล่นเกมพนัน การคบคนชั่วเป็นมิตร และการหมกมุ่นในความเกียจคร้าน ๔) แนวคิดปัจจัยพื้นฐานของมนุษย์ โดยเน้นปัจจัย ๔ ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค ๕) แนวคิดความสุขของชีวิตมนุษย์ โดยเน้นความสุขที่มนุษย์ควรมี ๔ อย่าง ได้แก่ สุขเกิดแต่การมีทรัพย์ สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์บริโภค สุขเกิดแต่การไม่เบียดเบียนผู้อื่น สุขเกิดแต่การเป็นผู้ปราศจากโทษ ๖) แนวคิดการบริโภคใช้สอยปัจจัยพื้นฐาน โดยเน้นรู้จักขยันหาทรัพย์ ในทางที่ชอบธรรมให้เพิ่มมากขึ้น รู้จักเก็บรักษาทรัพย์ที่หามาได้นั้นเพื่อเป็นหลักประกันชีวิต รู้จักคบคน

เพื่อให้ทรัพย์เพิ่มพูน รู้จักดำรงชีวิตให้พอเหมาะ พอดี พอเพียง ใช้จ่ายทรัพย์เพื่อการดำรงชีวิตรัดกุมไม่ฟุ่มเฟือย ๗) แนวคิดคุณค่าของกาลเวลา โดยเน้นตระหนักถึงคุณค่าของเวลาที่มนุษย์ทุกคนมีเท่าเทียมกัน ไม่สามารถสะสมไว้ได้ เป็นสิ่งที่ผ่านไปเรื่อย ๆ ผ่านแล้วก็ผ่านไป ไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้อีก ๘) แนวคิดการคำนึงถึงประโยชน์ยิ่งกว่าการถือฤกษ์ยาม โดยเน้นการไม่ถือฤกษ์ยามในการทำงาน การถือฤกษ์ยามทำให้เสียประโยชน์ ฤกษ์ดี เวลาดี ยามดี สามารถทำงานได้หมดและเป็นประโยชน์ได้หมด ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาศิริวัฒน์ อริยมณี (จันตะ)^๙ ได้ศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจากมุมมองของพระพุทธศาสนา” พุทธธรรมที่สนับสนุนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมี ๔ อย่าง ได้แก่ ๑) หลักพุทธธรรมสนับสนุนการผลิต ได้แก่ สุขของคฤหัสถ์, ความไพบุลย์, ชุมทรัพย์ ๔ อย่าง, ประโยชน์ของมนุษย์ เป็นต้น ๒) หลักพุทธธรรมสนับสนุนการบริโภค ได้แก่ ปัจจัย ๔ การบริโภค สันโดษ การจัดสรรทรัพย์ให้เป็นหลักแห่งความตั้งมั่นของตระกูล และอบายมุข ๓) หลักพุทธธรรมสนับสนุนการแลกเปลี่ยน ได้แก่ หลักอาชีววิถีศีล, คุณสมบัติของนักการค้าที่ดี, เหตุที่ทำให้การค้าขาดทุนและได้กำไร และอัปมาทธรรม ๔) หลักพุทธธรรมสนับสนุนการจัดการจัดการการผลิต ประกอบด้วย หลักการสนับสนุนการเจริญเติบโต และหลักอคติ ๔ หลักการเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา มี ๕ อย่าง ได้แก่ ๑) การที่สิ่งต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันและต้องอาศัยกัน ๒) ธรรมชาติของมนุษย์มีทั้งความเห็นแก่ตัวและความเห็นแก่ผู้อื่น ๓) มนุษย์มีสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและทรัพย์สิน ๔) การยึดหลักศีลธรรมและการช่วยเหลือสังคม ๕) การมีเป้าหมายด้านจิตวิญญาณ สอดคล้องกับงานวิจัยของ ปรีชา ช่างขวัญ^{๑๐} ได้ศึกษาเรื่อง “ทุนนิยมกับพระพุทธศาสนา” การถือผลประโยชน์เป็นความดีสูงสุดทำให้เห็นว่า คนเราต้องแข่งขันเพื่อผลประโยชน์ โดยเป็นการแข่งขันแบบทำลายล้างอย่างปราศจากขอบเขต ใช้ได้ทั้งการหลอกลวง การทำร้ายคู่แข่ง การไม่เคารพผู้อื่นหรือไม่คำนึงถึงผู้อื่น การทำธุรกิจจึงเป็นเหมือนสงครามที่ปราศจากความกรุณาปราณี โดยถือเงินว่ามีค่ากว่าคุณธรรม และไม่สนใจประโยชน์หรือความเสียหายของสังคม วิธีการเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา มีวิธีการสำคัญ ๗ อย่าง ได้แก่ ๑) ความร่วมมือและการแบ่งปันช่วยเหลือ ๒) การดำเนินการภายในกรอบของศีลธรรมและการทำประโยชน์ต่อสังคม ๓) การทำงานโดยมีคุณค่าทางจิตวิญญาณเป็นแรงกระตุ้น ๔) ใช้วิธีการแบบสายกลางที่เรียบง่าย รู้จักพอ และรู้จักประมาณ ๕) การใช้ปัญญา ความรู้ ความมีเหตุผล และความรอบคอบ ๖) การรู้จักประหยัดและการออม ๗) การพึ่งตนเอง สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาสมโภช จิตินาโณ (ศรีพันธ์)^{๑๑} ได้ศึกษา

^๙ พระมหาศิริวัฒน์ อริยมณี (จันตะ), วิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจากมุมมองของพระพุทธศาสนา, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗, หน้า ๑๗๘-๑๗๙.

^{๑๐} ปรีชา ช่างขวัญ, “ทุนนิยมกับพระพุทธศาสนา”, วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๔๕): หน้า ๘.

^{๑๑} พระมหาสมโภช จิตินาโณ (ศรีพันธ์), ศึกษาวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์ตามแนวพระไตรปิฎก, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๕, หน้า ๘๗-๘๙.

เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์ตามแนวพระไตรปิฎก” พระไตรปิฎกได้เน้นเรื่องการพัฒนาชีวิตและสังคม โดยอาศัยปัจจัยที่เข้าไปช่วยบำบัดความต้องการของมนุษย์ เพื่อพัฒนาชีวิตและสังคมให้เหมาะสม เรียบง่าย มีอาหารที่เหมาะสม มีภาพสังคมที่เหมาะสม มนุษย์จะต้องใช้จิตใจเป็นตัวนำพฤติกรรม มีการใช้ชีวิตโดยอาศัยเครื่องอุปโภคบริโภคเป็นปัจจัยทางเศรษฐกิจ โดยไม่เบียดเบียนตนเองและสังคม แสวงหาทรัพย์ การใช้ทรัพย์ การแบ่งปันเศรษฐกิจทรัพย์ องค์ประกอบเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา มี ๕ อย่าง คือ ๑) ความพอประมาณ ไม่น้อยเกินไป ไม่มากเกินไป ๒) ความมีเหตุผล คำนึงถึงผลที่อาจเกิดขึ้นอย่างรอบคอบ ๓) การมีภูมิคุ้มกัน รับผลกระทบจากความเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นได้ ๔) การมีความรู้ หรือความรอบรู้ มีข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งที่ดำเนินการอยู่เป็นอย่างดี ๕) มีคุณธรรม ตระหนักในด้านคุณธรรม เช่น ความซื่อสัตย์ สอดคล้องกับงานวิจัยของ ทิพย์ภวิชน์ ไสชาติ^{๑๒} ได้ศึกษาเรื่อง “วิเคราะห์ค่านิยมบริโภคตามแนวพระพุทธศาสนา” การบริโภคตามแนวพุทธใช้ปัญญาในการพิจารณาไตรตรองทั้งก่อนและหลังบริโภค รู้จักสิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างแท้จริง โดยใช้หลักโภชนาการสามประการ คือ การกินอาหารที่เหมาะสมกับร่างกาย เกื้อกูลต่อสุขภาพ และโภชนาการที่สมดุล คือ การรู้จักประมาณในการบริโภค ไม่กินมากเกินไปหรือน้อยเกินไป แต่ให้กินพอดีกับความต้องการของร่างกาย หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ มี ๕ อย่าง คือ ๑) หลักอริยทรัพย์ เป็นทรัพย์อันประเสริฐ ผังแน่นอนอยู่ในจิตใจของคนเรา ได้แก่ สัทธา ศีล ทิธี โอตตปปะ พาหุสัจจะ จาคะ และปัญญา ๒) หลักการพึ่งตนเอง ผลิตเพื่อบริโภคเอง เพียรพยายามฝึกฝนตนเองให้ดีอยู่เสมอ ๓) หลักความไม่ประมาท เว้นจากความเสียว ทำตนอยู่บนความไม่ประมาท ไม่หาแสวงหาความท้าทายและผลกำไรจำนวนมาก ๆ ๔) หลักการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ทุกฝ่ายเกิดความพอใจได้ผลประโยชน์เท่ากัน มีความสุขกันทุกฝ่าย ๕) หลักความซื่อสัตย์สุจริตและหิริโอตตปปะ มีความละเอียดและเกรงกลัวต่อบาปไม่ทำให้ตนเองและผู้อื่นเดือดร้อนจากการผลิตสินค้าและบริการ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์^{๑๓} ได้ศึกษาเรื่อง “การใช้การสร้างตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียง โดยเปรียบเทียบกับหลักพุทธศาสนา” มัชฌิมาปฏิปทา โยนิโสมนสิการ และอัปมาทธรรม มีความสัมพันธ์กับคุณลักษณะด้านความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันที่ดี โดยมีมัชฌิมาปฏิปทากับความพอประมาณเป็นวิธีการในการพัฒนาตน โยนิโสมนสิการกับความมีเหตุผล เป็นเครื่องอำนวยความสะดวกการพัฒนาตน และอัปมาทธรรมกับการมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี เป็นเครื่องกำกับการพัฒนาตน และสอดคล้องกับงานวิจัยของ พุทธิตา รักพงษ์^{๑๔}

^{๑๒} ทิพย์ภวิชน์ ไสชาติ, วิเคราะห์ค่านิยมบริโภคตามแนวพระพุทธศาสนา, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๗, หน้า ๙๐-๙๒.

^{๑๓} พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์, การใช้การสร้างตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียง โดยเปรียบเทียบกับหลักพุทธศาสนา, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๙, หน้า บทคัดย่อ.

^{๑๔} พุทธิตา รักพงษ์, การศึกษาเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ : ศึกษาเฉพาะกรณีโภควิภาค ๔, รายงานวิจัย, (มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑, หน้า ๒๙.

ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ : ศึกษาเฉพาะกรณีโคกวิภาค ๔” มนุษย์ในทางเศรษฐกิจมีเหตุผลเป็นของตนเอง สนใจประโยชน์ของตน อาศัยแรงผลักดันนั้นกระตุ้นให้เกิดการผลิตการบริโภค การตลาดการลงทุน การออมทรัพย์ และการประหยัด ซึ่งเป็นการแข่งขันกันทางวัตถุ เพื่อให้ถึงจุดหมายคือความมั่นคงทางวัตถุ การเว้นจากอบายมุขเป็นการจัดสรรทรัพยากรลงในอรรถประโยชน์ คือ ประโยชน์ในวัตถุ ประโยชน์ในทางธรรม และประโยชน์ในทางปัญญา หลักโคกวิภาค ๔ คือ การใช้จ่ายทรัพย์โดยจัดสรรเป็น ๔ ส่วน ได้แก่ ๑ ส่วน ใช้จ่ายเลี้ยงตัวเอง เลี้ยงคนที่ควรบำรุงตามหลักทศ ๖ และทำประโยชน์ ๒ ส่วนใช้ลงทุนประกอบการงาน อีก ๑ ส่วนเก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น การปฏิบัติตามโคกวิภาค ๔ มีคุณค่าในฐานะเป็นหลักในการใช้จ่ายทรัพย์ให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ตนเอง บุคคลรอบข้าง และในทางเศรษฐกิจพระพุทธรักษาถือว่าความสุขทางเศรษฐกิจมิใช่การใช้ทรัพย์สิ้นเปลืองอย่างเดียว แต่อยู่ที่วิธีการที่ได้มาและการบริหารจัดการ

ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะจากผลการวิจัย

ผลจากการศึกษาวิจัยเรื่องการวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่เสริมสร้างหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ ทำให้ทราบถึงหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่มีความสอดคล้องกับหลักเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ซึ่งมีความเหมือนกันและแตกต่างกันบางประเด็น โดยมีข้อเสนอแนะ ดังนี้

๑) การเปรียบเทียบหลักธรรมทางพระพุทธศาสนากับหลักเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก เป็นการเปรียบเทียบหลักการที่มีความแตกต่างกัน จุดมุ่งหมายของหลักการไม่เหมือนกัน ดังนั้น หากจะกล่าวหาเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่มุ่งหวังผลประโยชน์ส่วนตัวจึงไม่เป็นธรรม

๒) จุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาและเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก คือ ใช้สิ่งของที่มีอยู่หรือทรัพยากรที่มีจำกัดให้เกิดประโยชน์มากที่สุด หากจะกล่าวหาว่าเศรษฐศาสตร์กระแสหลักใช้ทรัพยากรที่มีอยู่สิ้นเปลืองจึงไม่เป็นธรรม

๓) พระพุทธศาสนาเน้นการปล่อยวาง ละเว้น ทำจิตใจให้สงบบริสุทธิ์ตามวิถีของผู้สละการครองเรือนแล้ว เศรษฐศาสตร์กระแสหลักเน้นการแสวงหาผลกำไร ประโยชน์ที่จะได้รับ วุ่นวายตามวิถีของผู้ยังอยู่กับเรือน เพื่อปากท้องและการดำรงชีพของฆราวาสการกล่าวหาว่าเศรษฐศาสตร์กระแสหลักแสวงหาผลกำไร และผลประโยชน์เป็นที่ตั้งจึงไม่เป็นธรรม

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการศึกษาวิจัยครั้งต่อไป

ในการศึกษาวิจัยครั้งต่อไปควรศึกษาชุมชนต้นแบบ หรือวัดต้นแบบ ที่นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาไปแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ หรือวิธีการของชุมชนต้นแบบที่ใช้การแก้ไขปัญหาและดำเนินการตามแนวทางเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ได้แก่

๑) ควรศึกษารูปแบบ วิธีการ กระบวนการ องค์กรประกอบ และการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจตามแนวทางเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ โดยศึกษาชุมชนต้นแบบที่ใช้แนวทางเศรษฐกิจแนวพุทธจนประสบผลสำเร็จ

๒) ควรศึกษาวิธีการนำหลักเศรษฐศาสตร์แนวพุทธซึ่งเป็นเศรษฐศาสตร์กระแสรอง มาใช้แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจระดับประเทศในยามที่กฎและทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลักไม่สามารถแก้ปัญหาวิกฤติทางเศรษฐกิจได้

๓) ควรศึกษาทฤษฎีและทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลักที่มีความคล้ายกันกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา นำมาประยุกต์ใช้อธิบายการแก้ปัญหาเศรษฐกิจยุคใหม่

บรรณานุกรม

- ชลวิทย์ เจียรจิตต์. ศาสนากับการพัฒนา. นนทบุรี: บริษัท ดีไซน์ ดีไลท์ จำกัด, ๒๕๖๐.
- ตีรณ พงศ์มพัฒน์. เศรษฐศาสตร์บนทางสายกลาง. นนทบุรี: หจก.โรงพิมพ์วัชรินทร์ พี.พี., ๒๕๖๐.
- ประเวศ วะสี. พระพุทธศาสนาทุนอันยิ่งใหญ่เพื่อพัฒนาประเทศไทย. สมุทรปราการ: บริษัท ออฟเซ็ทพลัส จำกัด, ๒๕๕๙.
- ปรีชา ช่างขวัญยืน. “ทุนนิยมกับพระพุทธศาสนา”. วารสารพุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-เมษายน ๒๕๕๕): ๘.
- พระมหาศิริวัฒน์ อริยมณี (จันทะ). วิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจากมุมมองของพระพุทธศาสนา. รายงานวิจัย. (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๗.
- พิพัฒน์ ยอดพฤติการณ์. การใช้การสร้างตัวชี้วัดเพื่อวิเคราะห์เศรษฐกิจพอเพียง โดยเปรียบเทียบกับหลักพุทธศาสตร์. รายงานวิจัย. (มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๕๙.
- พุทธิตา รักพงศ์. การศึกษาเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ : ศึกษาเฉพาะกรณีโศกวิภาค ๔. รายงานวิจัย. (มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๑.
- สำราญ อิมจิตต์. เศรษฐปรัชญาในพุทธศาสนา. กรุงเทพฯ: บริษัท ธนาเพรส จำกัด, ๒๕๕๗.
- อภิชัย พันธเสน. พุทธเศรษฐศาสตร์ : วิวัฒนาการ ทฤษฎี และการประยุกต์กับเศรษฐศาสตร์สาขาต่าง ๆ. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๘.
- Alexander H. Shand. *Free Market Morality: The Political economy of the Austrian school*. London: Routledge, 1990.
- Ayn Rand. *Capitalism: The Unknown Ideal*. New York: Penguin Books, 1967.
- Layard, Richard. *Happiness: Lessons from a New Science*. London: Penguin Books, 2005.

ภาคผนวก ข

กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการนำผลจากโครงการวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

๑.๑ สามารถนำกระบวนการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนในรายวิชาด้าน เศรษฐศาสตร์ เช่น หลักเศรษฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก พระพุทธศาสนากับการพัฒนาเศรษฐกิจ พระพุทธศาสนากับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จริยธรรมทางเศรษฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ในวรรณกรรม ทางพระพุทธศาสนา เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจชุมชน เป็นต้น ในระดับปริญญาตรีของ หลักสูตรเศรษฐศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑.๒ สามารถนำผลงานวิจัยไปประยุกต์ใช้กับนโยบายเศรษฐกิจที่เสนอโดยนักเศรษฐศาสตร์ เป็นโมเดลเศรษฐศาสตร์ทางเลือก แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจเกี่ยวกับปากท้องของชาวบ้าน โดยใช้หลักธรรมะ ทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความเข้มแข็งพึ่งพาตนเองได้ มีความเห็นใจซึ่งกัน และกัน ช่วยเหลือกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน จนเกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ทำให้สังคมน่า อยู่ เศรษฐกิจฐานรากพัฒนา

๒. กิจกรรมด้านการส่งเสริมเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

๒.๑ สามารถนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้กับหน่วยงานของรัฐ เช่น เทศบาลตำบล องค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น กำหนดนโยบายเศรษฐกิจเกี่ยวกับปากท้องชาวบ้าน โดยใช้หลักเศรษฐศาสตร์ กระแสหลักผสมผสานกับหลักธรรมะทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นวิถีชีวิต ประเพณี และวัฒนธรรมของคนไทย แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับชุมชนเชิงเศรษฐศาสตร์ทางเลือก

๒.๒ จัดกิจกรรมร่วมกับชุมชนโดยใช้แนวคิดเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ทำกิจกรรมอบรมหรือ สัมมนาและการมีส่วนร่วมเกี่ยวกับการผลิตแบบพุทธ การบริโภคแบบพุทธ การรู้จักใช้จ่าย การรู้จัก พอประมาณไม่หลงไปกับกระแสโลกนิยมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

๓. กิจกรรมด้านวิชาการ

๓.๑ พัฒนาทักษะด้านการวิจัยให้กับคณาจารย์และนิสิตหลักสูตรเศรษฐศาสตรบัณฑิต

๓.๒ พัฒนาและส่งเสริมกิจกรรมการผลิต การบริโภค การรู้จักพอประมาณ และการรู้จัก การใช้จ่ายส่วนตัวและครัวเรือน โดยใช้ฐานเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

ภาคผนวก ค

ตารางเปรียบเทียบวัตถุประสงค์ กิจกรรมที่วางแผนไว้
และกิจกรรมที่ได้ดำเนินการมาและผลที่ได้รับของโครงการ

เรื่อง การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

- ๑.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
- ๑.๒ เพื่อศึกษาหลักการวิธีการและองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา
- ๑.๓ เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์

สรุปผลการดำเนินการตามแผนงาน/กิจกรรมตาม Proposal ในรอบ ๑๒ เดือน

ตามแผนงาน		ปฏิบัติจริง	สนับสนุน วัตถุประสงค์	ร้อยละความ พึงพอใจต่อ ผลสำเร็จ
กิจกรรม	ผลที่คาดว่าจะได้รับ	ผลที่ได้จริง		
๑. ศึกษาแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา จากหนังสือ ตำรา รายงานวิจัย และเอกสารอื่น ๆ	แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา	ได้ทราบการผลิตไม่มุ่งผลิตเพื่อประโยชน์ส่วนตน รู้จักการรักษาทรัพย์ที่หามาได้ เว้นอบายมุข บริโภคด้วยโยนิโสมนสิการ มีความสุขจากการใช้ปัจจัยพื้นฐาน เช่น อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยารักษาโรค	ข้อที่ ๑	๑๐๐%
๒. ศึกษาหลักการวิธีการและองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา จากพระไตรปิฎก หนังสือ ตำรา รายงานวิจัย และเอกสารอื่น ๆ	หลักการวิธีการ และองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา	ได้ทราบ หลักการ คือ สิ่งต่าง ๆ มีความสัมพันธ์และอาศัยกัน มนุษย์มีความเห็นแก่ตัวและเห็นแก่ผู้อื่น เป็นต้น วิธีการ คือ การแบ่งปันช่วยเหลือ การทำประโยชน์ต่อสังคม รู้จักประหยัด	ข้อที่ ๒	๑๐๐%

ตามแผนงาน		ปฏิบัติจริง	สนับสนุน วัตถุประสงค์	ร้อยละความ พึงพอใจต่อ ผลสำเร็จ
กิจกรรม	ผลที่คาดว่าจะได้รับ	ผลที่ได้จริง		
		องค์ประกอบ คือ ความ พอประมาณ ความมีเหตุมี ผล การมีภูมิคุ้มกัน เป็นต้น		
๓. วิเคราะห์หลักพุทธ ธรรมที่ส่งเสริมหลักการ แห่งเศรษฐศาสตร์ จาก พระไตรปิฎก หนังสือ ตำรา รายงานวิจัย และ เอกสารอื่น ๆ	หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริม หลักการแห่ง เศรษฐศาสตร์	ได้ทราบหลักอริยทรัพย์ การส่งเสริมการเป็นคนดี จากภายในจิตใจ หลัก พึ่งตนเอง ผลิตเพื่อบริโภค เอง ไม่เบียดเบียนและเป็น ภาระของคนอื่น หลักความ ไม่ประมาท ไม่เข้าไปยุ่งกับ พฤติกรรมที่มีความเสี่ยง หลักการไม่เบียดเบียน ตนเองและผู้อื่น ทำให้ทุก ฝ่ายได้ประโยชน์เท่า ๆ กัน หลักความซื่อสัตย์และ หิริโอตตัปปะ มี ความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เชื่อใจซึ่งกันและกัน โดยมี ความเกรงกลัวต่อบาปในสิ่ง ที่จะกระทำทุจริตไม่ติลงไป	ข้อที่ ๓	๑๐๐%
๔. กิจกรรมอื่น ๆ และ รายงานความก้าวหน้า	แนวทางการส่งเสริม หลักการแห่ง เศรษฐศาสตร์	ได้แนวทางการนำหลัก ธรรมะทางพระพุทธศาสนา ไปประยุกต์ใช้ร่วมกับการ พัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน เพื่อปากท้องของชาวบ้าน	ข้อที่ ๓	๑๐๐%

ลงนาม.....

พระคมสัน จิตเมธโส, ผศ.

หัวหน้าโครงการวิจัยผู้รับทุน

๑๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๖๒

ภาคผนวก ง

แบบสรุปโครงการวิจัย

ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สัญญาเลขที่ : ว.๒๒๔ / ๒๕๖๐

ชื่อโครงการ : การวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์

หัวหน้าโครงการ : พระคมสัน จิตเมธโส, ผศ.

ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

โทรศัพท์ : ๐๘-๑๑๔๖-๙๔๑๘ E-mail-address : sanpkk@hotmail.com

ความเป็นมาและความสำคัญ

ท่ามกลางความสับสนอลหม่านทางการเมือง ในโลกยุคสมัยใหม่ที่เทคโนโลยีทันสมัยเปลี่ยนแปลงรวดเร็วอยู่ตลอดเวลา มนุษย์ทั่วโลกต่างหลงใหลไขว่คว้าสิ่งที่ตนเองยังเอื้อมไม่ถึง เช่น ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจสูงขึ้น การลงทุนมากขึ้น มาตรฐานการครองชีพสูงขึ้น ฯลฯ โดยหลงไปว่าสิ่งเหล่านี้คือจุดมุ่งหมายในชีวิตของตน โลกวัตถุนิยมและบริโภคนิยมได้ให้น้ำหนักกับการแสวงหาผลประโยชน์และความสุขที่เป็นความเพลิดเพลิน ความทะยานอยากจึงถูกมองในแง่ดีจนละเลยการเสียดิตความทะยานอยากและการก้าวข้ามมาตรฐานทางคุณธรรมและจริยธรรม โลกที่พึงความทะยานอยากจึงเป็นพิษต่อคุณธรรมของมนุษย์และความสงบสุขของสังคม มนุษย์เป็นผู้สร้างความทุกข์ขึ้นมาเองและเมื่อมนุษย์เป็นผู้สร้างความทุกข์เพราะเหตุที่ไม่พยายามเข้าใจทุกสิ่งทุกอย่างตามความเป็นจริงตามธรรมชาติ มนุษย์ก็สามารถจะทำให้ตนเองพ้นทุกข์ กลับไปทำความเข้าใจธรรมชาติตามความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายทั้งปวง เงินทองมีค่าอย่างมากสำหรับคนจน รายได้ที่มากขึ้นย่อมทำให้คนจนมีความสุขมากขึ้น จนกระทั่งรายได้มากจนถึงระดับหนึ่งแล้ว เงินทองอาจจะมีผลน้อยมากหรือซื้อความสุขไม่ได้ มนุษย์ทุกคนต้องการความพึงพอใจสูงสุดที่ได้บริโภคสินค้าและบริการ และความพึงพอใจไม่มีที่สิ้นสุด ยิ่งตอบสนองยิ่งเพิ่มความต้องการ และถ้ายิ่งรุนแรงขึ้นมักจะเป็นกิจกรรมที่เห็นแก่ตัว ควบคุมได้ยาก ต้องการอยากจะมีการแข่งขัน อยากมี อยากเป็น อยากเสพ เมื่อความอยากล้นใจ อาจลืมนามยุดิธรรม ความเจริญทางด้านวัตถุอาจรุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว ควบคู่ไปกับความอยากที่เพิ่มขึ้น แต่คุณค่าทางด้านจิตใจเสื่อมโทรมลง และมีผลกระทบต่อระบบการจัดสรรวัตถุธรรมและโครงสร้างทางสังคมในส่วนอื่น ๆ อีกด้วย

โลกสมัยใหม่ที่มีโลกตะวันตกเป็นผู้นำขับเคลื่อนการพัฒนาด้วยความคิดวัตถุนิยม บริโภคนิยม โดยอาศัยความโลภเป็นตัวกระตุ้น ดังที่ฝรั่งพูดว่า “Greed in good” หรือ “ความโลภเป็นของดี” เพราะความอยากกระตุ้นให้เกิดการพัฒนา คิดค้นคว้าหาความรู้เพื่อสร้างความร่ำรวย ทำให้โลกเจริญที่ว่าเจริญนี้คือสามารถผลิตวัตถุสิ่งของและเทคโนโลยีต่าง ๆ แต่ขณะเดียวกันความโลภก็นำไปสู่การเอา

รัดเอาเปรียบ แย่งชิง ชัดแย้งรุนแรง และทำลายสิ่งแวดล้อม ดังที่เกิดสงครามต่าง ๆ รวมทั้งสงครามโลก ๒ ครั้งในศตวรรษที่แล้ว การพัฒนาตามแนวทางวัตถุนิยมบริโภคนิยมแนวตะวันตกที่ขับเคลื่อนด้วยโลก จริต นำไปสู่การเสียดุลอย่างรุนแรงทุก ๆ ทาง ทั้งชีวิต เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ทุนนิยมคือ ระบบสังคมที่ยึดหลักการยอมรับสิทธิของปัจเจกชน (Individual Rights) รวมทั้งสิทธิหรือกรรมสิทธิ์ ในทรัพย์สิน (Property Rights) เป็นระบบที่ทรัพย์สินทุกอย่างมีผู้ครอบครองเป็นเจ้าของอย่างเป็นการส่วนตัว ส่วนมากทุกคนมีชีวิตหรือปรารถนาที่จะมีชีวิตเพื่อตนเอง ข้อเท็จจริงนี้ไม่ได้รับกวนชีวิตทาง สังคม แต่สนับสนุนชีวิตทางสังคม เพราะการทำให้ชีวิตของปัจเจกบุคคลสมบูรณ์ยิ่งขึ้นจะเป็นไปได้ก็ต้อง อาศัยสังคม นี่คือความหมายที่แท้จริงของคำสอนที่ว่า “ความเห็นแก่ตัว” (Egoism) เป็นกฎพื้นฐานของ สังคม การรู้จักช่วยเหลือ แบ่งปัน เกื้อกูลต่อกันในสังคมทั้งในการบริโภค การผลิต การพัฒนาที่ยั่งยืน การคำนึงถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นต่อสังคม เป็นการดำเนินการทางเศรษฐศาสตร์แนวพุทธที่ตั้งอยู่บน ความสมดุลของสรรพสิ่ง

การวิจัยในครั้งนี้จะเกิดประโยชน์กับนักเศรษฐศาสตร์ทางเลือกที่หลบหลีกการใช้เครื่องมือ เศรษฐศาสตร์กระแสหลักแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจเกี่ยวกับปากท้องของชาวบ้าน โดยใช้หลักธรรมทาง พระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ร่วมกับนโยบายของรัฐที่เป็นเครื่องมือทางเศรษฐศาสตร์มหภาค เพื่อให้ ชาวบ้านเกิดความเข้มแข็ง พึ่งพาตนเองได้ มีความเห็นใจซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบ ซึ่งกันและกัน จนเกิดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ทำให้สังคมน่าอยู่ เศรษฐกิจฐานรากพัฒนาต่อไปได้

วัตถุประสงค์ของโครงการวิจัย

- ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา
- ๒) เพื่อศึกษาหลักการวิธีการและองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา
- ๓) เพื่อวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์

ผลการวิจัย

วัตถุประสงค์ที่ ๑ แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า

๑) การผลิตมุ่งเน้นความเชื่อตรงต่ออาชีพ มีสัมมาอาชีพะในการผลิต เว้นมิฉฉาวฉฉฉา ไม่มุ่งหากำไรหรือประโยชน์ส่วนตน และต้องมีปาปณิกกรรม (องค์คุณของพ่อค้า) ๒) การบริโภคต้องใช้โยนิโส มนสิการควบคุมความต้องการให้อยู่ในระดับที่เหมาะสม ๓) การเงิน เน้นการใช้อารักขสัมปทา รักษาทรัพย์สินที่หามาได้และเว้นจากอบายมุข ๖ ๔) ปัจจัยพื้นฐานของมนุษย์ทุกคนต้องการความสุขจาก ปัจจัยพื้นฐาน ๔ อย่าง ได้แก่ อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค ๕) ความสุขของชีวิตมนุษย์ เกิดจาก อตถิสุข สุขเกิดแต่การมีทรัพย์สิน โภคสุข สุขเกิดแต่การจ่ายทรัพย์สินบริโภค อนณสุข สุขเกิดแต่การ ไม่เป็นหนี้ และ อนวัชสุข สุขเกิดแต่การเป็นผู้ปราศจากโทษ ๖) การบริโภคใช้สอยปัจจัยพื้นฐาน สัตว์ ทั้งหมดดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยอาหาร ต้องการความสุขที่แท้จริงที่เกิดจากใจโดยการควบคุมจิตใจตนเอง ไม่ ต้องคอยวิ่งตามหรือตกเป็นทาสของตัณหา ๗) คุณค่าของกาลเวลา มนุษย์ทุกคนมีเวลาเท่าเทียมกัน ไม่

ควรปล่อยเวลาให้ผ่านพ้นไป จงเป็นผู้ฉลาดใช้เวลาให้เป็นประโยชน์มากที่สุด

วัตถุประสงค์ที่ ๒ หลักการวิธีการและองค์ประกอบทางเศรษฐศาสตร์ตามหลักพระพุทธศาสนา ผลการวิจัยพบว่า

๑) หลักการ ประกอบด้วย (๑) การที่สิ่งต่าง ๆ มีความสัมพันธ์กันและต้องอาศัยกัน การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจมีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติจึงต้องคำนึงถึงสิ่งรอบข้างอยู่เสมอ (๒) ธรรมชาติของมนุษย์มีทั้งเห็นแก่ตัวและความเห็นแก่ผู้อื่น ทำความเห็นแก่ตัวให้เป็นประโยชน์ต่อผู้อื่น (๓) มนุษย์มีสิทธิและเสรีภาพในชีวิตและทรัพย์สิน การได้กรรมสิทธิ์และการใช้เสรีภาพต้องมีความชอบธรรม (๔) การยึดหลักศีลธรรมและการช่วยเหลือสังคม หลีกเลี่ยงการทำทุจริตต่าง ๆ ประกอบอาชีพที่สุจริตไม่คดโกง หรือทำร้ายผู้อื่น (๕) การมีเป้าหมายด้านจิตวิญญาณ เป็นผู้ที่มีความรู้จักพอ ไม่โลภมาก ความรู้ประมาณ ความพอดี

๒) วิธีการ ประกอบด้วย การแบ่งปันช่วยเหลือ การทำประโยชน์ต่อสังคม การรู้จักพอประมาณ การมีความรู้ การรู้จักประหยัด และการพึ่งตนเอง

๓) องค์ประกอบ ประกอบด้วย ความพอประมาณ ความมีเหตุผล การมีภูมิคุ้มกัน การมีความรู้ และมีคุณธรรม

วัตถุประสงค์ที่ ๓ หลักพุทธธรรมที่ส่งเสริมหลักการแห่งเศรษฐศาสตร์ ผลการวิจัยพบว่า

๑) หลักอริยทรัพย์ เป็นทรัพย์ภายในที่ส่งเสริมให้ทำความดีต่อคนอื่น ได้แก่ เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ โดยมีปัญญาประกอบความเชื่อ ละเว้นสิ่งที่เป็นโทษมหันต์ต่อการบริโภค สิ่งผิดกฎหมาย ละอายและสะดุ้งกลัวต่อบาปจากการเอาเปรียบผู้อื่น กระทำไม่ดี หรือการกดขี่ผู้บริโภค รับฟังข้อมูลข่าวสาร มีความรู้ในผลิตภัณฑ์นั้น ๆ ไม่หลงไปตามลาง ยศ สรรเสริญ สุขและไม่ตรี มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ บริจาคให้ทานแก่ผู้อื่นโดยไม่ผูกขาดราคา ไม่แก่งกำไรจนมากเกินไป มีปัญญาความรอบรู้ เข้าใจการลงทุน เข้าใจการทำธุรกรรมทางเศรษฐกิจ เข้าใจกฎของธรรมชาติการดำเนินการเศรษฐกิจหรือวัฏจักรธุรกิจ

๒) หลักการพึ่งตนเอง เน้นการผลิตเพื่อบริโภคเองเป็นหลัก ฝึกฝนตนเองให้ดี มีความเพียรพยายาม ไม่เป็นภาระของผู้อื่นและหมู่คณะ

๓) หลักความไม่ประมาท เน้นการไม่เข้าไปยุ่งกับความเสี่ยง ซึ่งเป็นปัจจัยที่ควบคุมไม่ได้ สามารถเกิดความผิดพลาดได้ทุกขณะที่มีการดำเนินงาน ความเสี่ยงสูงจะมีผลตอบแทนสูง ความเสี่ยงต่ำผลตอบแทนก็จะต่ำด้วย การตั้งอยู่ในหลักอภัยมาตธรรมจึงเหมาะสมและทำให้ชีวิตดีงาม

๔) หลักการไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น การทำให้ทุกฝ่ายได้ส่วนแบ่งหรือผลประโยชน์เท่า ๆ กัน ไม่เอาเปรียบผู้อื่น ไม่หักหลังผู้อื่น เอาใจเขามาใส่ใจเรา จะทำให้การทำงานหรือการทำธุรกรรมทางเศรษฐกิจราบรื่นประสบความสำเร็จ

๕) หลักความซื่อสัตย์และhiriโอดตบะ การมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน การมีความเชื่อใจซึ่งกันและกัน โดยมีความเกรงกลัวหรือละอายต่อบาปในสิ่งที่ตนเองจะทำทุจริตลงไป ยับยั้งความอยากได้

อยากมีเงินเกินเหตุความจำเป็นจนทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน เป็นการสร้างความเชื่อใจและนำไปสู่ความสำเร็จ การทำธุรกรรมทางเศรษฐกิจ

การนำผลงานวิจัยไปใช้ประโยชน์

๑. กิจกรรมด้านการเรียนการสอนในสถาบันการศึกษา

๑.๑ สามารถนำกระบวนการศึกษาวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนในรายวิชา ด้านเศรษฐศาสตร์ เช่น หลักเศรษฐศาสตร์ในพระไตรปิฎก พระพุทธศาสนากับการพัฒนาเศรษฐกิจ พระพุทธศาสนากับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง จริยธรรมทางเศรษฐศาสตร์ เศรษฐศาสตร์ในวรรณกรรม ทางพระพุทธศาสนา เศรษฐศาสตร์สิ่งแวดล้อม และเศรษฐกิจชุมชน เป็นต้น ในระดับปริญญาตรีของ หลักสูตรเศรษฐศาสตรบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๑.๒ สามารถนำผลงานวิจัยไปประยุกต์ใช้กับนโยบายเศรษฐกิจที่เสนอโดยนัก เศรษฐศาสตร์เป็นโมเดลเศรษฐศาสตร์ทางเลือก แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจเกี่ยวกับปากท้องของชาวบ้าน โดยใช้หลักธรรมะทางพระพุทธศาสนาไปประยุกต์ใช้ เพื่อให้ชาวบ้านเกิดความเข้มแข็งพึ่งพาตนเองได้ มีความเห็นใจซึ่งกันและกัน ช่วยเหลือกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบซึ่งกันและกัน จนเกิดความเหลื่อมล้ำทาง สังคม ทำให้สังคมน่าอยู่ เศรษฐกิจฐานรากพัฒนา

๒. กิจกรรมด้านการส่งเสริมเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

๒.๑ สามารถนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้กับหน่วยงานของรัฐ เช่น เทศบาลตำบล องค์การบริหารส่วนตำบล เป็นต้น กำหนดนโยบายเศรษฐกิจเกี่ยวกับปากท้องชาวบ้าน โดยใช้หลัก เศรษฐศาสตร์กระแสหลักผสมผสานกับหลักธรรมะทางพุทธศาสนา ซึ่งเป็นวิถีชีวิต ประเพณี และ วัฒนธรรมของคนไทย แก้ไขปัญหาเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นกับชุมชนเชิงเศรษฐศาสตร์ทางเลือก

๒.๒ จัดกิจกรรมร่วมกับชุมชนโดยใช้แนวคิดเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ ทำกิจกรรมอบรม หรือสัมมนาและการมีส่วนร่วมเกี่ยวกับการผลิตแบบพุทธ การบริโภคแบบพุทธ การรู้จักใช้จ่าย การรู้จัก พอประมาณไม่หลงไปกับกระแสโลกนิยมที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

๓. กิจกรรมด้านวิชาการ

๓.๑ พัฒนาทักษะด้านการวิจัยให้กับคณาจารย์และนิสิตหลักสูตรเศรษฐศาสตรบัณฑิต

๓.๒ พัฒนาและส่งเสริมกิจกรรมการผลิต การบริโภค การรู้จักพอประมาณ และการ รู้จักการใช้จ่ายส่วนตัวและครัวเรือน โดยใช้ฐานเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ

การประชาสัมพันธ์

มีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมและผลงานวิจัยทางอินเทอร์เน็ต ส่วนการประชาสัมพันธ์ ทางสิ่งพิมพ์วิจัยต้องการนำไปตีพิมพ์ในวารสารของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและที่ อื่น ๆ ซึ่งอยู่ระหว่างดำเนินการ

ประวัติผู้วิจัย และคณะ

ประวัติหัวหน้าโครงการวิจัย

ชื่อ ฉายา/นามสกุล	พระคมสัน จิตเมธโส, ผศ. (เจริญวงศ์)
วัน/เดือน/ปี เกิด	๒๕ เมษายน ๒๕๒๗
วุฒิการศึกษา	น.ธ.เอก, พธ.บ. (เศรษฐศาสตร์), ศ.ม. (เศรษฐศาสตร์ธุรกิจ)
ตำแหน่ง	อาจารย์ประจำภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ที่อยู่	ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์	๐-๓๕๒๔-๘๐๙๘ ภายใน ๘๓๐๙
E-mail	sanpkk@hotmail.com

ประวัติผู้ร่วมวิจัย ๑

ชื่อ ฉายา/นามสกุล	พระครูปริมาณรักษ์, รศ.ดร. (ประสิทธิ์ ชูสิทธิ์)
วัน/เดือน/ปี เกิด	๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๙๓
วุฒิการศึกษา	ธ.ศ.เอก, B.A., M.A., Ph.D. (Economics)
ตำแหน่ง	อาจารย์ประจำภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ที่อยู่	ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์	๐-๓๕๒๔-๘๐๙๘ ภายใน ๘๓๐๙
E-mail	phrakrups@gmail.com

ประวัติผู้ร่วมวิจัย ๒

ชื่อ ฉายา/นามสกุล	ดร.เอนก ไยอินทร์
วัน/เดือน/ปี เกิด	๑๗ ตุลาคม ๒๕๒๔
วุฒิการศึกษา	น.ธ.เอก, ป.ธ.๑-๒, พธ.บ. (รัฐศาสตร์), รป.ม. (รัฐประศาสนศาสตร์), พธ.ด. (รัฐประศาสนศาสตร์)
ตำแหน่ง	อาจารย์ประจำภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ที่อยู่	ภาควิชารัฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำบลลำไทร อำเภอน้อย จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ๑๓๑๗๐
โทรศัพท์	-
E-mail	anek_2524@hotmail.com

